

MIESTO SYMBOLIKY V POLITICKEJ KULTÚRE SLOVENSKA

SILVIA MIHÁLIKOVÁ

SILVIA MIHÁLIKOVÁ

**MIESTO
SYMBOLIKY
V POLITICKEJ
KULTÚRE
SLOVENSKA**

fftu

Recenzenti:

prof. PhDr. Soňa Szomolányi, PhD. (FiF UK, Bratislava)

doc. JUDr. Jana Reschová, PhD. (PF KU, Praha)

Práca na publikácii bola podporená v rámci projektu APVV-15-0653.

© Silvia Miháliková, 2018

©Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2018

ISBN 978-83-811-104-1

OBSAH

Úvod	8
1. Symbolika nového štátu	22
Krátky pohľad späť	23
Československá symbolika v premenách času	28
Vojnový slovenský štát	30
Návrat k československej symbolike v duchu socializmu	31
Koniec komunizmu aj Československa	32
2. Symbolický a reálny svet peňazí	34
Klukaté cesty slovenského bankovníctva	36
Symbolika československých peňazí	43
Peniaze v období Slovenskej republiky (1939 – 1945)	48
Symbolická kontinuita osobnosti Andreja Hlinku	49
„Kresťanská krajina plná blahobytu a tradícií“	53
Peniaze v povojnovom Československu	57
Šesťdesiate roky a nástup „normalizácie“	59
Ako sa dostať na bankovku?	67
Súťaž o výtvarné návrhy	69
Vznik slovenskej emisnej banky ako súčasť nového mýtu	71
Politika v bankovkách i v drobných	72
Slovenské bankovky a mince po roku 1993	78
Kontroverzné osobnosti	78
Andrej Hlinka opäť na scéne	79
„Zlatý vek“ kresťanskej krajiny na historickom území	84
Ludovít Štúr a mýtus slovenského jazyka	94
Milan Rastislav Štefánik – miláčik Slovákov	100
Prichádza euro	104
Slovenská mytológia na pamätných minciach	106
Alexander Dubček: za aj proti	110
3. Dni bežné a dni sviatočné...	118
Sviatky v minulosti...	122
...a sviatky dnes	126
Slovenské národné povstanie – pre a proti	126
Kedy vzniklo Československo?	131
Kresťanské versus demokratické hodnoty	137
„Zakladateľský“ charakter sviatkov	139

4. Niečo za niečo...	142
Vyznamenania, pamätné kríže, rady a medaily	142
Československé vyznamenania	145
Slovenské vyznamenania 1939 - 1945	148
Opäť Československo, ale socialistické	150
Koniec komunizmu a rozdelenie federácie	152
Historická kontinuita slovenských ocenení	154
Namiesto záveru	159
Abstract	162
Obrazová príloha	167

ÚVOD

S analýzou politickej symboliky sa spravidla stretávame pri komparatívnom výskume politických kultúr, pričom každý autor si pod symboly dosadzuje vlastnú konceptualizáciu a typológiu vybratých symbolických stránok politiky a skúma ich metódami, ktoré najlepšie zodpovedajú jeho odbornému profilu. Tak sa potom stretávame s analýzou politickej symboliky v rámci politickej vedy, politickej sociológie, histórie, kultúrnej a politickej antropológie, etnológie, politickej filozofie, semiotiky, ale i v ďalších vedných disciplínach, kde by sme to nepredpokladali – napríklad v matematickom modelovaní, informatike, bioetike či v kognitívnych vedách.

Poznať súčasné spoločnosti a chápať, čo sa deje v ich politike, ekonomike či kultúre, si vyžaduje sústrediť sa na dominantné témy verejného diskurzu a jeho symbolike, ktorá je výsledkom kumulácie rôznych faktorov. V politickom diskurze je dôležitým faktorom načasovanie, resp. timing sledovaného obdobia (napríklad rozdiel predvolebnej a povolebnej rétoriky), miera kritického naladenia mienkotvorných médií voči politickým aktérom, rozdielna intenzita pôsobenia vonkajších vplyvov na charakter vnútropolitického diskurzu, i spôsob interpretácie pozitív či negatív spoločenského a politického vývoja médiami, odborníkmi, intelektuálmi, ale aj laickou verejnosťou. Pri analýze symboliky nemožno očakávať, že pôjde o reflexiu situácie „tu a teraz“, lebo vo verejnosti rezonuje kolektívna politická pamäť ako organizované zabúdanie a spomínanie zároveň a oba postupy dopĺňa snaha politických a intelektuálnych elít o inovovanú interpretáciu toho, čo sa udialo v minulosti spolu s formulovaním nových cieľov a očakávaní. To všetko sa deje v rovine symbolov a rituálov, prostredníctvom ktorých ľudia vnímajú a rozumejú posolstvám politiky.

Porozumieť zásadným zmenám, ktoré so sebou prináša striedanie politických režimov, si teda vyžaduje vnímať jazyk a symboliku daných procesov. Vždy trvalo určitú dobu, kým si revolúcie našli svoj vlastný jazyk zodpovedajúci formulácii cieľov a prostriedkov na ich dosiahnutie. Jazyk je zároveň súčasťou sveta symbolov, ktorý „na jednej strane signalizuje zmenu doby, je takrečeno jej výrazom; na druhej strane pôsobí na zmenu doby, principiálne ju ovplyvňuje, utvára dobu, je teda jej kreátorom. Doba si utvára

svoj jazyk; jazyk však rovnako utvára svoju dobu.¹ Zásadné spoločenské zmeny sa takto odrážajú v zmene diskurzu, sú prejavom „zmeny jazyka a zároveň zmeny v jazyku, jeho lingvistických štruktúr a prejavov verejného diskurzu“², pričom práve charakter diskurzu a jeho premeny môžu mať väčšiu výpovednú hodnotu než samotné politické zmeny.

Okolnosti, ktoré v Európe koncom dvadsiateho storočia sprevádzali pád komunizmu, zánik mnohonárodných štátnych útvarov a vznik nových štátov, sa stali predmetom vášnivých diskusií a rozmanitých interpretácií. Utváranie štátnych celkov popri formálne inštitucionálnom kontexte úzko súviselo so symbolickou konštrukciou národa, s formovaním vedomia jednoty a s procesom identifikácie s novou abstraktnou entitou, ktorou sa stal národný štát. Takmer rovnakú púť prekonali nástupnícke krajiny bývalého Sovietskeho zväzu, Juhoslávie, ale aj Československa. Zásadné rozdiely sa okrem odlišných východiskových podmienok týkali predovšetkým použitia násilia v týchto procesoch. Príklad rozdelenia/rozpadu/zániku československej federácie sa dnes považuje za ukázkový model civilizovaného a pokojného rozchodu.

Postkomunistické Slovensko ako jeden z aktérov tohoto vývoja poskytuje bohatý materiál na analýzu symbolickej stránky politických procesov. Zásadná zmena politického režimu spolu so vznikom nového štátu výrazne poznačila výber a podobu používanej politickej mytológie, symbolov a rituálov. Tejto stránke politickej analýzy sa v krajinách, ktoré sa iba nedávno zbavili komunizmu venovalo doposiaľ málo pozornosti, aj keď je pravda, že niektoré jej aspekty sa sledujú v rámci pôsobenia médií v politike, pri analýzach reklamy alebo politického marketingu. Medzinárodné výskumné projekty sa problematikou politického symbolizmu, politickej mytológie a rituálov zaoberajú čoraz častejšie, lebo sa potvrdilo, že na poznanie politických procesov nestačí inštitucionálna analýza, ale treba ju doplniť o dimenziu vnímania a interpretácie reality.

V nasledujúcom texte sa budem venovať rôznym okolnostiam formovania symbolického obrazu Slovenskej republiky ako jedného z nových štátov na mape Európy, ktorého vznik bol úzko spätý s pádom komunistických

¹ Zajac, P.: „Jazyk doby“ In: *Súčasnosť mýtov a mýty súčasnosti*. Zborník z medzinárodnej konferencie 9. – 10. 11. 1993 v Budmericiach, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 1993, s. 55.

² Oushakine, S.: „In the State of Post- Soviet Aphasia: Symbolic Development in Contemporary Russia“ In: *Europe-Asia Studies*. Vol. 52, No. 6, 2000, s. 993.

režimov. Keďže začiatok deväťdesiatych rokov a kolaps komunistickej ideológie išiel vo viacerých krajinách ruka v ruke s renesanciou nacionalizmu, ktorý západná Európa vnímala ako ohrozenie demokracie, nevyhne sa analýze symbolického kontextu nacionalistického diskurzu, jeho hlavných reprezentantov ako i prejavov nacionalizmu v slovenskej politike. Táto téma úzko súvisí so vznikom a presadením sa stereotypného obrazu občanov Slovenska ako populácie inklinujúcej k autoritárskemu režimu s nevyrovnaným vzťahom k vlastnej minulosti. Štruktúrovaný pohľad na obsah verejného diskurzu o dejinách Slovenska, charakter slovenskej národnej mytológie, kontinuita či ruptúry v oblasti ikonografie, rituálov a symbolickej reprezentácii štátu tak prispievajú k mozaike poznania regiónu, ktorého štáty sa postupne stávali členmi Európskej únie. Uvedené fenomény predstavím prostredníctvom ich tematizácie vo verejnom diskurze v médiách a akademických prácach, budem sa opierať o protokoly z parlamentných diskusií a využijem sekundárnu analýzu uskutočnených sociologických výskumov ako i rozhovory s priamymi aktérmi niektorých udalostí.

Symbolickú dimenziu politiky si nemožno predstaviť bez prvkov vizualizácie a inscenácie politickej ideológie, čo je súčasťou obrazovej časti publikácie. Túto tematiku by nesporne oživila multimedialna príloha so zachytením rozmanitých podôb politických rituálov, sebareprezentáciou politických lídrov, nových politických songov a virtuálnych inscenácií politiky. To však môže byť inšpiráciou pre ďalšie práce v tejto oblasti, napríklad aj vaše.

Prečo politická symbolika?

Napriek tomu, že v sociálnych vedách v uplynulých desaťročiach rástlo presvedčenie, že symboly hrajú významnú úlohu v politických procesoch, politika sa prevažne študovala ako systém „vstupov a výstupov“, v ktorom ľudia sledujú predovšetkým svoje materiálne záujmy. Iný prístup považoval ľudí za konzumentov na trhu s politickými ideológiami, z ktorých si vyberajú podľa vlastnej racionálnej úvahy; prípadne občania predstavovali indivíduá, ktoré v dôsledku politickej socializácie mechanicky reprodukovali názory svojich rodičov, starých rodičov či iných referenčných skupín. Nedostatočná pozornosť venovaná štúdiu symbolickej stránky politiky sa

dá vysvetliť, okrem iného, dôrazom moderných sociálnych vied na použitie empirických, najmä kvantitatívnych metód. Symboly totiž nemôžeme študovať štatistickými metódami a málo platný je aj výskum verejnej mienky či analýzy volieb. To viedlo výskumníkov obyčajne k presvedčeniu, že ak sa predmet výskumu nedá kvantifikovať, tak nie je ani dôležitý a netreba ho zaradiť medzi objekty skúmania.

Naopak, niektorí autori sú presvedčení, že politiku tvoria symboly a ľudia žijú vlastne v „iluzórnom“ symbolickom svete. Max Lerner pod vplyvom zdesenia z Hitlerovej úspešnej manipulácie so symbolmi pri nástupe k moci konštatoval: „Moc symbolov je nesmierna. Ľudia síce vládnu myšlienkami, ale symboly vládnu ľuďmi.“³ Hoci rituály a symboly sa vyznačujú štandardizovanou formou s tendenciou konzervovať to, čo už bolo a vzbudzujú dojem, že jednotlivec nemá šancu zasahovať do ich podoby, nie je to celkom tak. Forma, symbolický zmysel, ako aj sociálne dopady rituálov sa menia; vznikajú nové a zanikajú staré rituály. Ľudia skrátka nie sú otrokmi rituálov alebo symbolov, ale sú aj ich spolutvorcami a dokážu ich meniť. Nie je to jednoduchý proces a vyznačuje sa vlastnými špecifikami inovácie a imitácie. Napriek tomu je forma a podoba rituálov relatívne stabilná, rituály podliehajú zmenám podstatne pomalšie ako iné časti kultúry. To spôsobuje, že rituály a ich symbolický obsah poskytujú ľuďom pocit istoty, kontinuity, pretože ich formy a prejavy sú relatívne stále.

Symboly, mýty a rituály tvoria svet, v ktorom sa denne pohybujeme, patria ku kódom, s ktorými dokážeme mechanicky a bezmyšlienkovite zaobchádzať. Môžeme sa proti nim búriť, môžeme ich ironizovať a kritizovať, ale napriek tomu nás neprestanú obklopovať a navonok pôsobiť skôr ako súčasť prírodného prostredia, než ako ľudský výtvor. Ak nezačneme politiku považovať za jednoduché presadzovanie skupinových, resp. lokálnych záujmov, nezávislých od jednotlivých kultúr, politika bude výrazom určitého kultúrneho systému a každé politické správanie bude súčasťou širšieho kultúrneho kontextu. Aj tie kultúrne normy a hodnoty, ktoré prioritne nechápeme ako politické, výrazne ovplyvňujú politické správanie. V ďalšom texte nebudem venovať pozornosť samotnej politike, ale symbolom, prostredníctvom ktorých ľudia dávajú politickým procesom zmysel.

Politickí antropológovia zdôrazňujú v politickom správaní predovšetkým jeho symbolickú dimenziu. Symbolické správanie tak predstavuje základnú

³ Lerner, Max.: *Ideas for Ice Age*. New York, Viking, s. 235.

formu interakcie politických elít s verejnou, potvrdzuje legitimitu mocenských vzťahov a upevňuje autoritu vládcov. Symboly sa používajú tak, aby pôsobili na emócie a nadchli pre určitý politický program. Vyjadrujú identifikáciu s politickou líniou alebo politickými silami a sú hlavnými prostriedkami, pomocou ktorých ľudia dávajú politickým procesom zmysel, a ten sa im prezentuje opäť predovšetkým formou symbolov. Symboly prestávame vnímať „iba“ ako symboly a stávajú sa pre nás realitou. Na rozdiel od stúpenčov teórií racionálneho výberu, „symbolisti“ tvrdia, že politické postoje sa utvárajú skôr prostredníctvom symbolických foriem, než utilitárnych kalkulácií (Kertzer 1988). Sila symbolov v politických procesoch vyplýva zo skutočnosti, že sú nositeľmi pojmov (Geertz 2000), aké sa používajú v rozmanitých druhoch diskurzov. Nemám pritom na mysli lingvistický typ diskurzu, ale jeho foucaultovské chápanie v podobe korpusu „textov“ v hovorovej, písanej, ikonografickej, kinetickej, hudobnej alebo inej forme, ktoré sa vytvárajú v rôznorodých kontextoch. Určitá sociálna komunikácia vedie k produkcii „textov“ a môže mať mnohorakú podobu. Nemusí sa prejavovať len v podobe hovoreného alebo písaného slova, ale je schopná nadobúdať rôzne výrazové formy - napríklad ako akčný a performatívny prejav. Pod hovorené a písomné „texty“ možno zaradiť celé spektrum rôznych žánrov, pretože kultúra je základom mnohosti diskurzov a nemožno ju uzavrieť v rámci jediného diskurzu (Holý 1996). Pri chápaní kultúry vychádzam z myšlienok, ktoré formulovali C.Geertz⁴ (2000), G.Schöpfung (1997) a ďalší. Považujem ju za systém kolektívne prijímaných názorov, predstáv, súvislostí, ideí, sklonov a významov. Tento systém nie je čímsi, čo je uzatvorené v hlavách ľudí, ale premieta sa do prijatých symbolov, prostredníctvom ktorých si vymieňame informácie o svojich názoroch na svet, o hodnotových orientáciách a etických normách.

K analýze zmeny režimov a vzniku nových štátov sa dá pristupovať aj ako ku komplexnému svetu *symbolickej politiky* (politiky symbolov), ktorý

⁴ C. Geertz spolu s M. Weberom tvrdí, že človek je zviera, ktoré uviazlo v pavučine významov. Túto pavučinu v podobe kultúry si človek sám utkal a preto kultúru nemôže analyzovať experimentálna veda pátrajúca po zákonoch jej fungovania, ale interpretatívna veda pátrajúca po význame. To, čo hľadáme, je vysvetlenie, interpretácia sociálnych prejavov, ktoré pôsobia na prvý pohľad nepochopiteľne a záhadne. Neraz nám ide o vysvetlenie vysvetlení, o reinterpretáciu významov, symbolov, o rekonštrukciu príbehov, mýtov, prerozprávania historických reminiscencií a ich opätovné zaradenie do súčasného sveta politickej symboliky a mytológie. (Geertz, Clifford : *Interpretace kultur*. SLON, Praha, 2000, s. 15)

tvoria rozmanité znakové konštrukcie. Môžu to byť spomínané „texty“ bez slov: baletné predstavenie, zámocká záhrada, emblematická reprezentácia štátu, ikonografia štátnych platobných prostriedkov, oslava výročia, zapalovanie vatier, splavovanie riek na pltiach alebo sochy diktátorov. Takto sme všetci (samozrejme, každý podľa vlastného výberu) súčasťou a zároveň spolutvorcami symbolického sveta mytológií. Jeho „analýza sa nás dotýka ako skalpel obrátený k vlastnému telu“ (Macura, 1992:7). Vzniká tak nová „realita“, v ktorej sa pohybujú skutoční ľudia z mäsa a kostí a nie tabuľkové štatistické jednotky.

Interpretácia situácie, v ktorej sa spoločnosť nachádza a kam smeruje, je kombináciou racionálnych a iracionálnych naratívnych prvkov, t. j. konfiguráciou rôznych mýtov a symbolov. Hlavní aktéri dnes používaných mýtov patria neraz medzi legendárne „znovuobjavené“ historické osobnosti. Skutočnú existenciu a hrdinské skutky niektorých z nich historici spochybňujú, resp. o nich vecne či emotívne diskutujú. Stáva sa, a dosť často, že osobnosti a udalosti, na ktoré už dnes „nedovidíme“, si moderná mytológia prispôsobí alebo vylepší podľa aktuálnych potrieb⁵.

Vyznamenania a rôzne ocenenia, sviatky, oslavy, názvy ulíc, pomníky a rituály, motívy na platidlách vyjadrujú v koncentrovanej symbolickej podobe základné politické hodnoty, historické tradície a identitu, ku ktorej sa hlási ak aj nie spoločnosť ako celok, tak aspoň jej elity.

Podstatnú úlohu pri výbere vhodných (t.j. využitelných) symbolov, mýtov a rituálov zohrávajú politické a intelektuálne elity, teda tí, čo môžu a vedia osloviť spoločnosť a v konečnom dôsledku „kontrolujú“ jazyk a obsah verejného diskurzu⁶. Príslušníci élit totiž disponujú mocou, ktorá im umožňuje vybrať spomedzi osobností, udalostí, miest a artefaktov tie, čo symbolizujú určitú hodnotovú orientáciu a urobí z nich témy verejného diskurzu. Zaradí ich tak do virtuálneho symbolického sveta a zároveň do každodennej reality, v ktorej žijeme. Elita novovzniknutých politických režimov úpenlivo hľadá a zvažuje, čo z histórie, ktorá sa núka ako tovar v supermarkete, vybrať, do akého kontextu vybrať osobnosti a udalosti

⁵ R.Pynsent nazýva tento prístup *aktívnym atavizmom*, pod ktorým rozumie „odvodzovanie dávnej minulosti z prítomnosti...ide teda v prvom rade o projekciu prítomnosti do minulosti, o projekciu vlastností želaných v prítomnosti do minulosti, ktorou sa má želaná prítomnosť potvrdzovať.“ (Pynsent 1996: 84 - 85)

⁶ Schöpflin, G.: „The functions of Myth and a Taxonomy of Myths“ In: Hosking, G., Schöpflin, G.(eds): *Myths and Nationhood*. Hurst & Company, London, 1997.

zaradiť, čo vyzdvihnúť a čo zatajiť ba neraz i zatradiť, ktoré narácie a rituály oprášiť, ktoré čiastočne upraviť, alebo dať im taký obsah, aby lepšie zodpovedal momentálnym potrebám. Elity spravidla tvoria predstavitelia politickej moci, umelci, vedci, spisovatelia, žurnalisti, v určitých prípadoch cirkevní hodnostári alebo štátna byrokracia. Elektronické médiá hrajú významnú úlohu v komunikácii elít a spoločnosti, pričom celkom osobitý je vplyv televízie. Jej výnimočné postavenie spočíva jednak v dosahu na široké masy, jednak v tom, že vizualizácia vyvoláva pocity a presvedčenie o reálnej existencii mýtických dejov a osobností. Verifikácia takto vyvolaných predstáv pomocou faktov, poznatkov či skúseností je potom zdanlivo nielen zbytočná, ale priam nemysliteľná.

Vznik nových národných štátov si vyžaduje venovať zvýšenú pozornosť symbolickej konštrukcii národa, formovaniu vedomia jednoty, identifikácie s novou abstraktnou entitou, ktorou sa stal národný štát. Ak je to čo len trochu možné, vytvára sa personifikovaný obraz štátu a jeho rituály sú späté s národnými hrdinami, ktorí viedli svoj ľud do imaginárnej zaslúbenej krajiny.

Horšia situácia nastáva vtedy, keď sú dejiny „vyľudnené“, ako to bolo v prípade Slovenska, resp. hodnotenie jednotlivých osobností nebolo konsenzuálne. Vytváranie symbolického obrazu nového štátu neostalo výlučne v rukách kultúrneho manažmentu novej exekutívy, ale na jeho formovaní sa podieľali všetci politickí aktéri. Vzhľadom na pretrvávajúci konflikt medzi vnímaním *politického* a *etnického* národa, naliehavá potreba potvrdiť alebo zatradiť jednu z týchto alternatív sa stala akútnou politickou agendou. Podstata kontroverzie sa bez akýchkoľvek pochybností nachádzala v rovine symbolov a obe strany verejného sporu organizovali rituálnu obranu svojich pozícií v podobe manifestácií, zhromaždení občanov, petícií v médiách, štrajkov atď. „Nijaký národ nemôže existovať bez rituálov a symbolov“⁷, keďže neexistuje politický systém založený na výlučne racionálnych princípoch bez symbolických konotácií. Zdanlivá racionalita modernej spoločnosti vyvracia rituálny a symbolický význam interpretácie politiky. Mnohí autori dokonca tvrdia, že rituály, symboly a mýty nemajú v modernom politickom živote čo robiť. V prípade takýchto autorov možno iba konštatovať, že buď hľadali na nesprávnych miestach, alebo náhodne či zámerne prehliadli rituálny kontext modernej politiky.

⁷Kertzer, D.: *Ritual, politics, and power*. Yale University, 1988, s. 179.

Je to celkom možné, pretože pre každého je najťažšie odhaliť tie rituály a symboly, v rámci ktorých sa bezprostredne pohybuje. Symboly a rituály sa totiž stali prirodzenou súčasťou nášho správania, bežným spôsobom vnímania okolitého sveta, pričom nás ani nenapadne, že máme do činenia so symbolickou stránkou politiky. Pôsobenie symbolov a rituálov v každodennom živote vytvára presvedčivý obraz sveta, upevňuje v nás dôveru, že vidíme svet taký, aký je naozaj.

Elity v novovzniknutých štátoch sú však zavalené množstvom naliehavých praktických úloh, a tak často nestíhajú a „veľké upratovanie“ v oblasti politických symbolov, mýtov a rituálov odkladajú na neskôr. Časom sa názory kryštalizujú: to, čo sa malo na začiatku bezpodmienečne odstrániť, stráca výrazne „nepriateľský“ charakter i význam. Vzniká rôznorodá konfigurácia symbolov a mýtov ako prejav rastúcej tolerancie, ale rovnako to môže znamenať aj rezignáciu elity bojovať s veternými mlynmi kolektívnej pamäte.

Symbolickú dimenziu politiky obsahujú takmer všetky fakty, udalosti a procesy politického života. Štáty so svojou inštitucionálnou a organizačnou štruktúrou vzbudzujú na prvý pohľad dojem skôr objektívnych daností než symbolických foriem. Až pozornejší pohľad a hlbšia analýza ich vzniku a fungovania odhalí, do akej miery sú produktom pôsobenia mýtov, symbolov a rituálov. Symbolická stránka politiky spolu s analýzou mýtov a moderných politických rituálov sa v súčasnej politickej vede stala predmetom interdisciplinárneho výskumu a venuje sa jej čoraz viac pozornosti. Zámerom takto orientovaného štúdia politiky a politickej kultúry je dokázať, že kultúra podmieňuje akciu (správanie, konanie) prostredníctvom konštruovania vlastnej „reality“. Tento koncept v nijakom prípade negarantuje, že je imúnny voči omylom a zjednodušeniam empirických prístupov, rozhodne však mení uhol pohľadu na politické procesy i na priebeh a smerovanie prechodu od jedného režimu k druhému. Dôraz sa kladie na procesy vytvárania a výberu tradícií, konštruovanie celej rady quasi nedotknuteľných (takmer posvätných) textov, rozmanitých diskurzov, mýtov, rituálov a ikôn, ktorými je každodenná politika presiaknutá. Pomocou politických symbolov, mýtov a rituálov sa totiž vytvárajú rôzne podoby skutočnosti. Zúčastnení aktéri im pripisujú špecifický význam a interpretujú ich podľa svojich individuálnych predispozícií. Platí tiež, že v politike ide málokedy o priame, bezprostredné vyjadrenie záujmov;

tie sú obyčajne zahalené rúškom ideologických zdôvodnení, v ktorých nezastupiteľnú úlohu zohrávajú symbolické prostriedky. Uvedený prístup hľadá odpovede na otázky: Akým spôsobom vstupujú symboly do politiky? Ako politickí aktéri či už vedome alebo nevedome manipulujú politickou symbolikou? Aký je vzájomný vzťah medzi symbolickou dimenziou politiky a materiálnou podstatou politickej moci?

Mýty predstavujú pre každú kolektívnu naratívnu podobu opodstatnenia svojej existencie a určenia vlastného systému morálky a hodnôt. V tomto zmysle je mýtus skôr vnímaním a interpretáciou súradníc, kde sa daná kolektívna nachádza, odkiaľ prichádza a kam smeruje, pričom nejde o historicky overené pravdy. Mýtus teda nie je pravdou ani lžou, ale spôsobom, výkladom usporiadania sveta, ktorý ľudia prijímajú ako niečo prirodzené.

Interpretácia momentálneho stavu spoločnosti, jej minulosti a budúcnosti je kombináciou racionálnych a iracionálnych naratívnych prvkov, t.j. konfiguráciou rôznych mýtov a symbolov. K vzťahu mýtu, rituálu a symbolov len stručná poznámka: mýtus považujem za naráciu ideí, rituál za akčnú (performatívnu) artikuláciu mýtu a symboly ako dôležitá súčasť rituálov tvoria stavebné kamene mýtov. Mýty sú zakódované v rituáloch a symboloch.

Politické súperenie sa teda dá skúmať aj prostredníctvom analýzy použitých symbolov a mýtov. To nám dovoľuje charakterizovať preferované politické hodnoty a princípy, ktoré nemusia byť vždy otvorene deklarované. Zároveň sa sleduje, ako možno využiť rituály v procese zmierňovania, resp. pri iniciovaní politických konfliktov, ako môžu rituály a symboly prispieť k zásadným zmenám v spoločnosti, prípadne akú úlohu zohrávajú rituály v modernej politike.

Iba málo ľudí si uvedomuje, akú dôležitú rolu zohrávajú rituály v modernej politike. Keďže rituál sa obyčajne vzťahoval na náboženské úkony a moderné spoločnosti sa považujú za sekularizované, mlčky sa vychádzalo z predpokladu, že rituály sú politicky relevantné iba v menej rozvinutých spoločnostiach. Ostáva však nezvratným faktom, že nielen vzťahy v kmeňových spoločnostiach Océánie alebo Afriky sú vysoko ritualizované, ale aj v najrozvinutejších industriálnych spoločnostiach sú kontakty politickej elity s verejnosťou, ako aj voči sebe navzájom podriadené ritualizovanému správaniu. Takzvaná politická realita je do značnej miery špecifickou konšteláciou symbolov – politici alebo adepti vstupu do politiky

sa neraz presvedčili, že vytvoriť symbol, resp. identifikovať sa s obľúbeným symbolom je efektívnym nástrojom na získanie alebo udržanie politickej moci. Typickým mocenským prejavom je totiž konštruovanie reality v súlade so záujmami držiteľov moci⁸. Symbolickú dimenziu politickej reality potvrdzuje napríklad fakt, že politické entity ako „strana“, „štát“, „vláda“ sa obyčajne nepovažujú za symbolické konštrukcie. Práve naopak, verejnosť ich vníma ako subjekty, ktoré objektívne existujú a sú nezávislé od ľudí a ich symbolického sveta. Ľudia si totiž ľahšie predstavia mocenskú autoritu stelesnenú v osobe prezidenta, kancelára či iného predstaviteľa legislatívy alebo exekutívy, ako kolektivitú nazvanú zákonodarný zbor. V literatúre na túto tému sa opakuje príklad sklamanie kanadského Indiána, ktorý prišiel do Ottawy, aby navštívil „vládu“. Jeho sklamanie sa stupňovalo, keď postupne prešiel celým radom kancelárií s ľuďmi zodpovednými za jednotlivé rezorty vlády, ale so samotnou „vládou“ sa nestretol. Odchádzal s presvedčením, že „vláda“ sa vedela naozaj dobre zatajiť.⁹

Politické rituály hrajú významnú rolu vo všetkých spoločnostiach, pretože podstata mocenských vzťahov sa vždy prejavuje a modifikuje prostredníctvom symbolických nástrojov komunikácie. Samozrejme, že stupeň dôležitosti určitých politických rituálov závisí od celkového politického kontextu. Raz sa zdajú byť významnejšie rituály späté s národom a územím štátu, inokedy s personalizáciou politickej kultúry a završenie zasa s vnútorným či zahraničným hodnotením krajiny v medzinárodných súvislostiach.

K symbolom s politickým obsahom nepatria iba oficiálne štátne symboly (vlajka, štátny znak, hymna, vyznamenania, sviatky, pamätné dni), teda symbolika, ktorej zavedenie a použitie podlieha legislatívnej úprave a v tomto zmysle je predmetom inštitucionálnej analýzy politiky. Politickým symbolom sa stáva aj to, čo si politickí aktéri nie vždy uvedomujú¹⁰: napr. účes, oblečenie (v Československu to boli tesne po Novembri '89 nekonformné pulóvre nových politikov, čiapka „budajka“¹¹,

⁸ Nieburg, H.L.: *Culture Storm: Politics and the Ritual Order*. New York, St. Martin's, 1973, s. 54.

⁹ Lévi-Strauss, C.: *The Savage Mind*. Chicago, University of Chicago Press, 1966.

¹⁰ Analýzu tohto typu symboliky pozri: Kapitány, A., Kapitány, G.: „Systemwechsel und Symbolwechsel in Ungarn (1989 – 1996)“ In: Pribersky, A., Unfried, B.: *Symbole und Rituale des politischen. Ost – und Westeuropa im Vergleich*. Wien, Peter Lang, 1999, s. 159 - 175.

¹¹ Typická pokrývka hlavy protagonistu Novembra '89 Jána Budaja. Čiapka patrila k najlacnejším, no aj najteplejším artiklom svojho druhu. Nosili ju robotníci na stavbách a

či predtým inde a inokedy rubaška, povestné Maove sako ako i obleky od Armaniho), gestá (štrnganie kľúčmi¹², pozdravy – fašistické hajlovanie, zovretá päť komunistov, Churchillov na znak víťazstva vztýčený ukazovák a prostredník), ba dokonca športové disciplíny (maratón a bicyklovanie ako symboly vytrvalosti a dlhej cesty k úspechu; golf, tenis a jachtárstvo ako symboly spoločenského statusu a prestíže), a so športom súvisia aj rozmanité podoby politického zasahovania do športového diania. Šport je vo všeobecnosti neobyčajne vďačným prostriedkom na zviditeľnenie nielen nevýrazných politických štatistov, ale aj korunovaných hláv. Snahou priblížiť sa civilizovanému Západu bola reanimácia postu Prvej dámy, otvorené notebooky v parlamentných laviciach, objednávky na zhotovenie a verejná prezentácia rodinných erbov atď.

Skúmanie problémov, ktoré súvisia s úlohou symbolov a rituálov v procesoch prechodov k demokraciám, si vyžaduje sústrediť sa na určité fenomény, pri spracovaní ktorých si nemožno nárokovať na úplnosť. Posadnutosť sociálnych vedcov cieľom „komplexne“ zachytiť určité fenomény je už dávno *passée* a dnes ide skôr o sústavnú reinterpretáciu, rekonštrukciu a reformulovanie doterajších prístupov. Krízové momenty ruptúr a vzniku nových politických režimov tvoria vhodnú pôdu tak pre opätovné potvrdenie, ako aj prepracovanie, modifikáciu alebo úplnú zmenu fundamentálnych hodnôt. V literatúre sa toto špecifické medzi/obdobie označuje ako „moment vnútri a zároveň mimo času (in and out of time)“ alebo ako výraz „novej temporality.“¹³

Života obyvateľov na území dnešného Slovenska sa táto „nová temporalita“ dotkla viac ráz ako je bežný európsky priemer¹⁴. Každý, kto sa tu v dvadsiatom storočí narodil, po dosiahnutie dôchodkového veku prežil štyri až päť prevratov, revolúcií a zásadných zmien územného, štátoprávneho, politického či ekonomického systému. Väčšina obyvateľov Slovenska, ktorí dovŕšili v roku 1993¹⁵ osemdesiat rokov, alebo boli starší, žili v siedmich štátnych útvaroch a riadili sa ôsmimi rôznymi ústavami bez

mládež často z recesie a bez obáv, že ak ju stratia, rodinný rozpočet zaznamená výraznú stratu.

¹² Zvuk štrngajúcich kľúčov symbolizoval, že komunizmu odzvonilo.

¹³ L.D. Edles: *Symbol and ritual in the new Spain. The transition to democracy after Franco*. Cambridge University Press, 1998, s. 41.

¹⁴ Slovenský historik Ľubomír Lipták charakterizuje dvadsiate storočie v živote Slovenska ako „zmeny zmien“. (Lipták 2002)

¹⁵ 1. január 1993 je oficiálnym dátumom vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

toho, aby sa pohli z miesta, kde sa narodili. Spomedzi piatich režimov, ktoré zažili na vlastnej koži, možno iba dva považovať za demokratické.

Politická symbolika, mýty a rituály obsiahnuté a formované kolektívnou pamäťou do podoby reprezentácie národa, jeho mytológie a tradícií sa podieľajú na určovaní charakteru národného diskurzu a ovplyvňujú procesy rekonštrukcie národnej identity. Bližší pohľad na podstatu týchto fenoménov nám umožňuje pochopiť nielen základný sémantický rámec, v rámci ktorého sa spoločnosť pokúša konštruovať svoj vlastný obraz, ale aj vlastné chápanie zmyslu politiky. Na pozadí štúdia politických reprezentácií nových (alebo inovovaných) štátnych útvarov a obsahu ich symbolickej politiky sa dajú odhaliť a lepšie pochopiť mechanizmy a smerovanie politických rozhodnutí daných štátov na domácej i medzinárodnej politickej scéne.

V jednotlivých častiach nasledujúceho textu načrtnem vývin oficiálnej štátnej symboliky a začnem analýzou symbolov a mýtov na platidlách (bankovkách a minciach) v období moderných slovenských dejín. Svet peňazí sa v bežných predstavách najčastejšie spája s racionalitou a so správaním opierajúcim sa o rozum a chladné počty. Napriek tomu vizuálny vnem vyvolaný pohľadom na platidlá vôbec nepotvrzuje preferenciu konvenčne chápanej racionality. Bankovky a mince odjakživa patrili medzi významné nástroje oficiálnej pamäti, ktorá je kombináciou racionálnych a iracionálnych prvkov, a teda konfiguráciou rôznych historických symbolov a mýtov. Obsahom tejto časti bude aj vysvetlenie rozmanitých línií verejného a politického diskurzu o česko-slovenských dejinách, pretože osobnosti a symboly zobrazené na prvých slovenských platidlách po roku 1993 sú predmetom rôznych interpretácií. Prirodzene, že nevynechám ani podobu symboliky na platidlách po vstupe Slovenska do európskej menovej únie. Slovenské eurobankovky a euromince začali cirkulovať 1. januára 2002.

V nasledujúcej kapitole sa budem venovať štátnemu znaku a vlajke. Nemienim podrobne analyzovať heraldické aspekty a skôr sa sústredím na odozvu, ktorú vyvolala príprava a prijatie základnej štátnej symboliky vo verejnosti¹⁶.

¹⁶ Detailné spracovanie problematiky In: Novák, J.: *Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti*. Bratislava, Práca, 1990.

Štátne sviatky, pamätné a významné dni či ceremónie späté s ich pravidelným pripomínaním na verejných oslavách rôzneho druhu sú obsahom tretej kapitoly. Rituálny obsah sviatkov spolu s použitými symbolmi a mýtami má potvrdiť legitímnosť a posilniť autoritu buď samotných aktérov mýtov alebo tých historických osobností či myšlienok, ku ktorým sa určitá skupina hlási. Úlohou osláv politických sviatkov je vyvolať emócie a entuziazmus, prostredníctvom ktorých sa ľudia dokážu nadchnúť pre politiku a zároveň v nich vzbudiť dojem, že rozumejú jej cieľom. Oslavy sviatkov ponúkajú tiež priestor na presun aktivít z privátnej do verejnej sféry, čo uľahčuje prienik politiky do súkromného života. Každý režim si vyberá z histórie tie vývinové línie a prelomové etapy, ktoré najviac zodpovedajú jeho dejinnému autoportrétu, jeho víziám budúcnosti, ale aj každodennému politickému utilitarizmu.

Oficiálne prejavy ocenenia jednotlivcov a skupín v podobe udelenia rôznych vyznamenaní tvoria súčasť normatívneho i naratívneho sveta politickej symboliky. Sú symbolickým vyjadrením odmeny za činy, ktoré viedli k upevneniu vnútornej hodnotovej súdržnosti daného spoločenstva. Rozhodujúcim komponentom každého odmeňovania a vyznamenávania je nesporne symbolický a rituálny charakter týchto aktov, ktorý odzrkadľuje preferovaný systém hodnôt a ideológiu daného spoločenstva. Analyzovať spoločenské súvislosti verejného oceňovania či vyznamenávania si vyžaduje venovať pozornosť symbolickej dimenzii týchto procesov. Spomínaným otázkam sa venuje štvrtá kapitola.

Považujem za nevyhnutné zdôrazniť, že mojím cieľom nebolo a nie je suplovať históriu a interpretovať moderné dejiny Slovenska, ale ide mi o analýzu symbolickej stránky politiky, o načrtnutie základných tendencií vytvárania symbolického obrazu Slovenska najmä v období po rozdelení Českej a slovenskej federatívnej republiky a prechodu k samostatnosti. Keďže Slovenská republika ako nový štát na mape Európy vzbudila medzi ostatnými európskymi krajinami v období svojho vzniku určité pochybnosti, pokiaľ išlo o uznávanie demokratických princípov a hodnôt, považovala som za potrebné vrátiť sa k tým naráciám a mýtom, ktoré môžu prispieť k objasneniu historických súvislostí takéhoto hodnotenia.

O Slovensku a o Slovákoch sa v nedávnej minulosti neraz hovorilo ako o nehistorickom národe, resp. o národe, ktorý má „vyľudnené“ dejiny. Moje úvahy o symbolickom obraze Slovenska najmä v období po roku

1993 potvrdzujú, že podobné súdy sú opakovaním stereotypných tvrdení a konštrukcií, ktoré závisia nielen od subjektívneho výberu definovania kritérií kvality jednotlivých národných spoločenstiev, ale aj od výberu konceptualizácie *národa* ako takého. Pravda, moderné dejiny Slovenska i súčasnosť poskytujú ne jeden príklad politického využívania a zneužívania kategórie *národa* na čiastkové či stranické ciele, čo však neznamená, že možno zovšeobecňovať a občanov Slovenska považovať za „prirodzenú spoločenskú jednotku“, resp. „národ“, ktorý je vopred predurčený, aby sa správal určitým spôsobom.

Pozrime sa teda, ako sa v moderných dejinách v jednotlivých oblastiach symbolickej politiky formoval obraz Slovenska a jeho obyvateľov.

1. KAPITOLA

Symbolika nového štátu

Štátny znak, vlajka a hymna patria neodmysliteľne medzi hlavné identifikačné znaky moderných štátov. Národy s dlhodobou tradíciou štátnosti vnímajú symbolickú reprezentáciu svojho štátu ako stabilnú a ak v nej dochádza hoci aj k nepatrným zmenám, verejnosť na to citlivo reaguje. Podobná situácia nastala na jar v roku 2003, keď talianska vláda navrhla vymeniť na štátnej vlajke farebný odtieň – bledozelenú mal vystriedať sýtejší odtieň tej istej farby. Spontánne odmietavé reakcie verejnosti, médií a intelektuálov boli také intenzívne, že návrh stiahli. Štátna symbolika je teda buď znakom historicky pevnej kontinuity, alebo naopak, novovzniknuté štátne útvary chcú zavedením nových/inovovaných oficiálnych symbolov vyjadriť začiatok novej éry a principiálne odmietnutie toho, čo ich spájalo s predchádzajúcim obdobím.

V prípade súčasného Slovenska ide o kombináciu oboch prístupov, pričom pri rozhodovaní o podobe štátneho znaku, vlajky a doplnení štátnej hymny hralo rozhodujúcu úlohu zdôrazňovanie historickej kontinuity národných symbolov. Ako sa rodilo toto rozhodnutie? Čo mu bezprostredne predchádzalo?

Diskusiu českej a slovenskej verejnosti a odborníkov o potrebe zmien štátnych symbolov vyvolali správy o príprave novej federálnej a republikových ústav ešte pred pádom komunistického režimu na prelome rokov 1988/1989¹⁷. V tejto súvislosti sa aktéri diskusie vracali najmä k rôznym podobám štátneho znaku Československa a Slovenska od roku 1918, objasňovali dobovú podmienenosť jednotlivých variantov a historický kontext ich vzniku.

Keďže mnohé, najmä ideologické súvislosti koncipovania a používania štátnej symboliky boli vo verejnom diskurze v období komunizmu tabuizované, verejnosť i odborníci prijali túto tému so značným záujmom.

Hoci takmer všetky zdôvodnenia potreby zmeny štátnych symbolov argumentačne čerpali z dávnej minulosti, na Slovensku ostávala najcitlivejšou otázkou symbolická reprezentácia slovenskej časti federácie v

¹⁷ Pozri napríklad články v novinách a časopisoch *Nové slovo*, *Literárny týždenník*, *Slovenská archivistika*, *Život*, *ABC*.

štátnom znaku Československa. Táto téma sa vrátila na stránky tlače tesne pred a po páde komunizmu s rovnakou nástojčivosťou, s akou rezonovala vo verejnosti okolo roku 1968. Už vtedy bola bezprostrednou príčinou tejto diskusie nespokojnosť občanov, historikov, heraldikov s necitlivo upravenou, nedostatočne zdôvodnenou a zo dňa na deň nanútenou reformou štátneho znaku Československa uskutočnenou roku 1960. S touto reformou, ktorá historický symbol Slovenska nahradila celkom novým umelým znakom, a ktorá aj do pôvodného českého erbu vniesla viacero neodborných zásahov, sa občania oboch častí federácie nikdy nezmierili. Na Slovensku sa deformovaná podoba štátneho znaku interpretovala ako urážka národného cítenia. Preto sa prvá etapa širokej verejnej diskusie koncom šesťdesiatych i osemdesiatych rokov zamerala najmä na kritiku reformy z roku 1960 a na úsilie o návrat k pôvodným, tradičným symbolom českého i slovenského národa. Keďže rok 1968 bol rokom federalizácie Československa, celkom logicky vznikla vtedy otázka, či a akým spôsobom sa nové štátoprávne usporiadanie Čechov a Slovákov odzrkadlí v celoštátnej symbolike. Pri českej a slovenskej vláde vznikli heraldické komisie, ktoré mali najskôr určiť obsah a formu obidvoch národných znakov a potom spoločne vypracovať návrh na ich spojenie do štátneho znaku federatívnej republiky. V januári 1970 bola plánovaná v Prahe verejná výstava návrhov nového štátneho znaku. Podľa pripomienok odborníkov i laickej verejnosti sa mal štátny znak dotvoriť a 31. marca zákonom schváliť.¹⁸ Rok 1970 všetko zabrzdil. Demokratizačný proces vystriedal proces normalizačný, ktorý zmaril aj tie najmenšie nádeje na obnovu historických symbolov Československa. Dvadsať rokov sa problematika historického vývoja štátnej symboliky a dokazovanie potreby jej zmeny zaradila medzi tabuizované témy. Priaznivá situácia na opätovné verejné zamýšľanie sa nad reformou štátnych symbolov nastala až tesne pred kolapsom komunistického režimu.

Krátky pohľad späť

VšetkyviacčimenejseriőznepokusyoobjasneniehistorickéhozakotveniasymbolovslovenskéhonárodasúspätésmytológiouVelkomoravskejrišeeakoobdobia,ktoréA.Smithvproceseformovania národov nazýva „zlatým

¹⁸ Bližšie pozri: Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Práca, Bratislava, 1990.

vekom¹⁹. Je to obdobie, ktoré má v členoch národnej komunity vyvolávať pocit hrdosti, obsahuje prvky starovekosti, autochtónnosti a časov zašlej slávy. Každá národná mytológia obsahuje vlastnú interpretáciu „zlatého veku“, ktorý je vyjadrením spoločne zdieľanej minulosti, tvorí súčasť kolektívnej pamäte a aj keď to na prvý pohľad tak nevyzerá, je zároveň zdrojom reinterpretácie a odlišných výkladov „autentickej minulosti“.

V prípade Slovenska možno hovoriť o *privatizácii* odkazu Veľkej Moravy časťou slovenských historikov a žurnalistov. K problematike Veľkej Moravy sa podrobnejšie vrátim v ďalších kapitolách, na tomto mieste iba pár slov o tom, ktorú časť veľkomoravskej symboliky Slováci považujú za svoju a ako sa s ňou narába vo verejnom diskurze o štátnych symboloch.

Ide predovšetkým o symboliku dvojitého kríža, ktorý je predmetom nejednoznačnej interpretácie nielen vo vzťahu k Veľkej Morave, ale aj k symbolike Uhorska. Všetky práce na túto tému vyjadrujú presvedčenie, že dvojité kríž sa po prvý raz objavil na minciach v období raného stredoveku v Byzantskej ríši. A keďže misionármi kresťanského učenia a vzdelanosti na území Veľkej Moravy boli byzantskí bratia Konštantín (Cyril) a Metod, predpokladá sa, že priniesli so sebou aj symboliku dvojkříža. Hoci symbolika dvojitého kríža pramení v pomerne jednoznačnej symbolike jednoduchého kríža, nedá sa to isté povedať o interpretácii symbolu dvojitého kríža. Ladislav Vrteľ uvádza osem rôznych interpretácií symboliky dvojitého kríža²⁰ a zároveň konštatuje: „Príchodom Konštantína a Metoda sa dovtedy používaná kresťanská symbolika obohatila o motív dvojitého kríža. I keď nepoznáme nijaké vyobrazenie, ktoré by pochádzalo z čias, keď tu pôsobili, a na ktorom by bol aj dvojité kríž, je nepochybné, že príchod a rozšírenie tohoto symbolu vo Veľkej Morave súvisí s ich činnosťou.“²¹ Rovnaké presvedčenie vyslovuje aj Jozef Novák: „Prvé použitie dvojamenného kríža predpokladáme už na Veľkej Morave, a to aj napriek tomu, že ho archeológovia zatiaľ neobjavili.“²²

¹⁹ Smith, A.: The 'Golden Age' and National Renewal. In: Hosking, G., Schöpflin, G. (eds.): Myths and Nationhood. Hurst&Company, London, pp. 36 - 59.

²⁰ Vrteľ, L.: Na troch vrškoch biely kríž. Rozprávanie o našom znaku. Archa, Bratislava, 1990, s. 6 - 7.

²¹ Ibid., s. 7.

²² Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Práca, Bratislava, 1990, s.21.

Keďže slovenskí autori sa snažili potvrdiť historickú a územnú spätosť slovenského národa s veľkomoravským obdobím a so slovanským charakterom osídlenia Veľkej Moravy, nemohli sa zmieriť s interpretáciou, že dvojramenný kríž bol prevzatý až z erbu Uhorska a za slovenský by sa považoval iba od roku 1848. Popredný heraldik L. Vrteľ dokonca uvažuje o tom, či inšpirácia pre starobylý dvojité lotrinský kríž (obe ramená kríža sú rovnako dlhé) nepochádzala tiež z Veľkej Moravy a to prostredníctvom „krstného syna nášho veľkomoravského kráľa Svätopluka“, ktorý vládol v Lotrinsku v 10. storočí. Za dôkaz, že dvojramenný kríž patril k teritoriálnym symbolom územia dnešného Slovenska sa považuje interpretácia tzv. predheraldického obdobia, počas ktorého mestá používali (najmä pri pečatení písomností) určité symboly. Tieto symboly sa ešte vtedy nestvárňovali v duchu heraldických zásad. Skúmanie erbov a štátnych erbov sa časovo viaže až na tzv. heraldické obdobie od polovice 12. storočia, pričom dvojramenný kríž sa objavil už v 9. storočí na minciach a pečatiach cisárskych úradníkov. Hoci to bol až uhorský panovník Belo III, ktorý použil dvojramenný kríž ako prvý štátny znak celého územia Uhorska v druhej polovici 12. storočia, slovenskí autori sa snažia dokázať, že dvojramenný kríž sa spája predovšetkým s územím dnešného Slovenska, teda s Horným Uhorskom. Potvrdiť to majú najmä erby kráľovských miest z druhej polovice 13. storočia, pretože mestá ležiace na území dnešného Slovenska prijali za svoj erb dvojramenný kríž (Nitra, Zvolen, Žilina, Skalica, Geľnica, Topoľčany, Šurany). Druhý kráľovský symbol Uhorska, červené a strieborné pruhy, (tzv. arpádovské brvná) umiestnili do svojho erbu mestá z územia dnešného Maďarska, teda Dolného Uhorska. „Takto nám mestské erby dokazujú, že už od 13. storočia sa dvojramenný kríž stáva aj erbom Slovenska.“²³ Slovenská interpretácia symboliky Uhorska teda zdôrazňuje, že Uhorsko malo v spomenutom období dva štátne znaky, pričom dvojramennému krížu až do 15. storočia patrilo „zreteľne prvoradé postavenie“. Územnú spätosť dvojramenného kríža²⁴ s dnešným Slovenskom má potvrdiť aj interpretácia obsahu erbov, ktorým sa od stredoveku pripisuje

²³ Ibid., s. 26.

²⁴ Pôvodne sa dvojramenný kríž na červenom štíte vyskytoval celkom samostatne, voľne sa v ňom vznášal. Postupne dostával kríž rozmanitý základ – schody, jablko, polkruh, korunu, lomený oblúk. V 14. storočí sa ustálilo ako základ trojvršie z trojitého oblúka, ktoré sa odvtedy používa nepretržite. Trojvršie malo pôvodne prirodzenú zelenú farbu.

vyjadrenie reálnych daností. Tak sa začali štyri strieborné (biele) pruhy v „arpádovských brvnách“ vykladať ako štyri rieky Dolného Uhorska: Dunaj, Tisa, Dráva a Sáva. Trojvršie²⁵, na ktorom stojí dvojramenný kríž v druhom erbe, sa začalo postupne vysvetľovať ako symbol Tatry, Matry a Fatry, teda pohorí na území Horného Uhorska. Pochopiteľne, že úsilie, ktoré venujú slovenskí autori dokazovaniu historických súvislostí vzniku slovenskej symboliky a najmä jej *odvekej odlišnosti* tak v preduhorskom období ako aj v rámci Uhorska, nenachádza odozvu na maďarskej strane. László Kontler vo svojich Dejinách Maďarska ani len neuvažuje o podobných konštrukciách a bez akéhokoľvek dodatočného vysvetľovania považuje dvojramenný kríž za znak Uhorska²⁶.

Za erb Slovákov, a to už nielen územný, ale aj národný, sa začína dvojramenný kríž na trojvrší považovať od septembra 1848, keď ho štúrovci vyhlásili za erb Slovenska a Slovákov. Je to obdobie konštituovania moderného slovenského národa, keď sa riešili otázky spoločného národného jazyka, územia, politických a kultúrnych inštitúcií, vlastných ozbrojených síl, ale aj národných symbolov, ktorými by sa národ reprezentoval navonok a vnútorne stmeloval. Opodstatnenosť mýtu o kontinuite slovenského osídlenia a zároveň ničím nepodložený predpoklad o existujúcej kolektívnej historickej pamäti vtedajších obyvateľov Horného Uhorska potvrdzuje konštatovanie: „Slovenskí revolucionári roku meruôsmeho nie náhodou prijali za svoj práve tento symbol. V povedomí obyvateľstva sa dvojramenný kríž viaza k Slovensku už plných 600 rokov, o čom svedčí množstvo prameňov na celom našom území... Slovenskí národovci však pôvodný erb upravili – zelenú farbu trojvršia vymenili za modrú. V tomto stvárnení bol červený štít s bielym dvojramenným krížom vyrastajúcim z modrého trojvršia... vyhlásený za erb Slovákov.“²⁷ Aj v tomto prípade ide o jasnú rekonštrukciu

²⁵ Historik Lubomír Lipták použil nedávno úsmevnú interpretáciu trojvršia s dvojkřížom: tri vrchy v slovenskom štátnom znaku sú tri obrovské kopce problémov, ktoré sa objavili po roku 1989. Prvý je prechod od socializmu ku kapitalizmu, druhý je prechod od diktatúry k demokracii a tretí problém, je otázka štátnosti. Kríž symbolizuje aké ťažké je ich riešiť. Druhé rameno kríža znamená, že najväčším problémom pritom sme my sami. („Naším najväčším problémom sme my sami.“ In: Týždenník Domino-Fórum, Bratislava, 24.09.1998, s. 5.

²⁶ Kontler, L.: Dějiny Maďarska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2001, s. 58.

²⁷ Novák, J.: Štátné znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Práca, Bratislava, 1990, s. 28.

dejín, snahu dokázať, že slovenský národ patrí k národom s dlhodobou historickou pamäťou, že neobstojí téza o bezvýznamnosti slovenských dejín a zanedbateľnej účasti Slovákov a Slovenska v civilizačnom procese²⁸.

Kým národný znak sa kodifikoval pomerne jednoducho, definitívna podoba národnej vlajky a zástavy sa ustalovala postupne. Keďže upravený slovenský znak obsahoval červenú, bielu a modrú farbu, „...podľa pravidiel heraldiky slovenskou vlajkou sa mala stať červeno-modro-biela trikolóra. Slovenskí národovci však nechceli prijať za svoju vlajku podobnú maďarskej trikolóre (červeno-bielo-zelená), v ktorej by sa len spodný zelený pruh vymenil za modrý. Preto zamietli heraldické usporiadanie farieb (striedanie farby a kovu) a svoju vlajku zostavili podľa slovanskej trikolóry ako bielo-modro-červenú. Týmto zoskupením farieb vytvorili vlajku úplne odlišnú od maďarskej a voľbou poradia slovanských farieb vyjadrili ideu všeslovanskej vzájomnosti. V skutočnosti práve vlajka podnietila zmenu zeleného trojvršia na modré.“²⁹

Táto interpretácia koncipovania slovanskej národnej symboliky obsahuje tiež jednu z línií historickej mytológie – je to mýtus všeslovanskej vzájomnosti³⁰. Ide predovšetkým o farebnosť slovanskej trikolóry, ktorá však vznikla ako dôsledok fascinácie ruského cára Petra I. farbami holandskej zástavy bez inšpirácie slovanskou symbolikou. Peter I. sa na svojich inkognito cestách do Holandska s cieľom naučiť sa stavať kvalitné lode v tamojších lodiarniach tak nadchol červeno-bielo-modrou holandskou zástavou, že po návrate do Ruska bez rešpektovania heraldických pravidiel radenia farieb zostavil ruskú obchodnú zástavu. Keďže Rusko bolo v 19. storočí symbolom slovanskej vzájomnosti, aj biela-modrá-červená sa začali vnímať ako typicky slovanské farby.³¹ Dnes môžeme konštatovať, že spolu s mýtom všeslovanskej vzájomnosti sa z kolektívnej pamäte postupne vytráca aj vnímanie akejsi typicky slovanskej farebnosti štátnej symboliky.

²⁸ Kontroverznú interpretáciu slovenských dejín si všíma Dušan Škvarna: „Zvláštna cesta Slovenska. Moderné dejiny a súčasná polarizácia našej spoločnosti“ In: mesačník Občianska spoločnosť (OS). Č.6/2001, s. 3 – 7.

²⁹ Ibid., s.28.

³⁰ Krekovičová, E.: Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku po roku 1993 (Náčrt slovanskej mytológie na prelome tisícročia) In: Slovenský národopis. Roč. 50, 2/2002, Bratislava, s. 147 - 169.

³¹ Vrteľ, L.: Osem storočí slovanskej heraldiky. Matica slovenská, Martin, 1999, odkazy v poznámkach č. 19 – 22, s. 216.

Československá symbolika v premenách času

Zásadnú zmenu symbolického reprezentovania Slovenska znamenal vznik Československa v roku 1918. Štátnej symbolike sa v Československu vždy pripisoval veľký význam. Svedčia o tom aj udalosti z čias jej vzniku. Otázkou budúceho štátneho znaku sa zaoberala Česká národná rada v Paríži už v septembri 1918, pričom východiskom možného riešenia bol znak československých légii z prvej svetovej vojny. Jeho heraldická úprava obsahovala popri štyroch znakoch územných častí, z ktorých sa nová republika skladala (Čechy, Slovensko, Sliezske, Morava) aj zväzok Svätoplukových prútov ako znak svornosti, ktorá mala zaručiť, že sa dielo podarí. Táto úprava sa však vo verejnosti neujala a oveľa známejší a populárnejší bol heraldicky neupravený legionársky znak, ktorý v prvých mesiacoch života republiky spontánne plnil aj funkciu štátneho znaku.

V máji 1919 sa prijal tzv. provizórny malý štátny znak, ktorého obsahom bol iba lev ako symbol bývalého českého kráľovstva a jeho životnosť bola desať mesiacov. Hneď po zverejnení podoby provizórneho znaku prišla požiadavka Slovákov, aby sa na malom znaku popri českom symbole objavil aj symbol Slovenska. V rozsiahlej ankete sa v roku 1920 objavilo pozoruhodné federatívne riešenie československého štátneho znaku: delený (štiepený) štít v prvej polovici s levom a v druhej s dvojramenným krížom na trojvrší. Návrh sa vtedy, pochopiteľne, nemohol prijať, pretože riešením vyjadroval stav, ku ktorému sa republika pripravovala až o pol storočia. Komisia posudzovala všetky návrhy z jediného kľúčového hľadiska – ideológie čechoslovakizmu, ktorá vyžadovala, aby budúci znak v nijakom prípade nepripomínal dualizmus, ale naopak, jednoznačne vyjadroval pevnú jednotu. Jozef Novák upozorňuje, že v diskusiách sa nevyskytovali nijaké pochybnosti, pokiaľ išlo o historickú zviazanosť leva s Čechami, šachovanej orlice s Moravou a čiernej orlice so Sliezsokom. Len Slovensku sa historický symbol nepriznával. „V tesnopiseckej správe o 136. schôdzi Národného zhromaždenia z 30. marca 1920 sa dočítame: ‘Pripomína sa, že Slovensko vlastne nejaký zvláštny znak nemalo, je to len časť bývalého znaku Uhorska’...názor, podľa ktorého si Slováci neprávom privlastnili časť uhorského znaku, sa opakuje v nezmenenej podobe často až dodnes ...“³² Preto časti slovenských historikov neostáva nič iné, len usilovať sa za

³² Novák, J.: „Aký bude štátny znak?“ In: Literárny týždenník, roč. II, č. 23/1989.

každú cenu nájsť a objasniť späťosť symbolu familiárne nazvaného aj „na troch vrškoch biely kríž“³³ s územím a obyvateľstvom na území Horného Uhorska.

Napriek pochybnostiam o oprávnenosti použitia slovenskej symboliky dvojramenného kríža sa počas prvej Československej republiky pristúpilo k riešeniu jeho spojenia s českým levom do jedného spoločného znaku. Odpoveď na otázku ako mala viacero alternatív. Z hľadiska symboliky sú zaujímavé dôvody zamietnutia niektorých návrhov, ale aj prijatia víťazného riešenia. Zavrhol sa napríklad návrh, aby český lev niesol pred sebou štít so slovenským znakom s odôvodnením, že táto kompozícia vzbudzuje dojem leva drasticky siahajúceho na Slovensko. Víťazný návrh najpoužívanejšieho malého štátneho znaku obsahoval českého leva so slovenským štítom na prsiach, čo podporilo interpretáciu, že český lev má na srdci, teda na najdôležitejšom mieste tela slovenský znak a tak sa zároveň manifestuje vrelý vzťah Slovenska k spoločnému štátu.³⁴ Kritika zo slovenskej strany vytýkala tejto úprave fakt, že slovenský znak nesmel byť v strede štátneho znaku, pretože by sa dostal do pozície srdcového, teda hlavnejšieho znaku. Text zákona, v ktorom sa excentrická poloha slovenského znaku opisuje ako umiestnenie „na prsiach leva“, považovali niektorí autori skôr za „poetický“, pretože v skutočnosti bol slovenský znak na ľavom ramennom klbe leva.³⁵ Naopak, Jozef Novák vyslovuje spokojnosť s týmto riešením, pretože „... dojem organickej jednoty oboch symbolov autor docielil veľmi premysleným excentrickým umiestnením symbolu Slovenska v štíte. Posunutá poloha slovenského znaku na prsiach leva doslova neopakovateľne zdôraznila pocit integrálnej jednoty celého symbolu.“³⁶

Čo sa týka štátnej vlajky a zástavy, v období vzniku Československej republiky sa na jej území používali dve národné vlajky – česká bielo-červená a slovenská bielo-modro-červená. Odborná komisia zásadne odmietla možnosť naďalej používať dve samostatné národné vlajky a rozhodla sa vytvoriť jednu celoštátnu. Vzhľadom na to, že slovenská národná vlajka

³³ Titul citovanej publikácie Ladislava Vrteľa: Na troch vrškoch biely kríž. Rozprávanie o našom znaku. Archa, Bratislava, 1990.

³⁴ Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Práca, Bratislava, 1990, s. 42.

³⁵ Vrteľ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Matica slovenská, Martin, 1999, s. 227.

³⁶ Novák, J.: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Práca, Bratislava, 1990, s. 43.

obsahovala modrú farbu a kúsok modrej farby trojvršia zo slovenského znaku sa dostal aj do definitívneho štátneho znaku, bolo žiadúce, aby sa v budúcej štátnej vlajke okrem bielej a červenej objavila tiež modrá farba. Dôvodom malo byť aj symbolické vyjadrenie podielu Slovenska na zrode a existencii Československa. Iné interpretácie tohoto rozhodnutia poukazujú na fakt, že pôvodnou motiváciou zamietnutia českej národnej vlajky ako vlajky celoštátnej bola okolnosť, že bielo-červenú vlajku používalo i Rakúsko a Poľsko. V duchu ideológie čechoslovakizmu sa navyše presadzoval názor, že v republike Československej bude oficiálna štátna vlajka totožná s národnou vlajkou. Opäť sa núkalo niekoľko rôznych riešení podoby štátnej vlajky – od pokusu presadiť slovenskú národnú vlajku ako celoštátnu, prípadne vymeniť poradie farieb (čím by sa zmenilo poradie farieb českej zástavy), cez kolmé zoradenie farebných pruhov až po kombináciu českej bielo-červenej vlajky s vlajkou amerických Slovákov (široký modrý pruh obrúbený pozdĺžne (hore a dolu) dvoma užšími bielo-červenými prúžkami). Po dlhých diskusiách sa prijalo riešenie modrého klina na bielo-červenej vlajke. Dominantné teda ostali farby krajiny, ktorá tvorila jadro celého štátu a z obsahového hľadiska možno modrý klin „považovať za skrátené vyznačenie trojvršia v slovenskom znaku.“³⁷ Proces tvorby definitívnych symbolov nového československého štátu uzatvorilo v marci 1920vydanie zákona stanovujúceho obsah i formu štátnych symbolov, ktoré sa stali záväznými a dlhý čas nepodliehali zmenám.

Vojnový slovenský štát

Rozbitie Československej republiky v roku 1939 prinieslo zmeny v oblasti československých štátnych symbolov. Mimochodom, československé symboly sa na území Slovenska prestali používať od 19. novembra 1938, keď bola vyhlásená autonómia Slovenska. Namiesto československého štátneho znaku sa začína v plnej miere používať národný symbol Slovenska a československú vlajku vystriedala bielo-modro-červená vlajka. Zamietla sa dokonca aj slovenská časť československej hymny a funkcia *Nad Tatrou sa blýska* prešla na pieseň *Hej, Slováci*, ktorú zákon ustanovil za slovenskú národnú hymnu.

Jožef Novák uvádza zaujímavý postreh týkajúci sa pokusov o zmenu národnej symboliky počas autonómie a vojnového slovenského štátu. „...

³⁷ Ibid., s. 54.

Treba oceniť skutočnosť, že sa podarilo uchrániť dva hlavné symboly Slovenska pred tlakom tých kruhov, ktoré sa dožadovali uplatnenia či už orlice – symbolu Nemecka – alebo gardistického znaku. Oficiálne sa proti týmto pokusom argumentovalo predovšetkým úsilím o zachovanie historických tradícií.“

Dôsledné uplatňovanie výlučne slovenských symbolov sa neobmedzilo iba na priečelia štátnych úradov, na objekty monumentálnej architektúry, ale týkalo sa napríklad aj pestrej palety tlačív, hlavičkových papierov a pod. Z úsporných dôvodov sa staré tlačivá s československým štátnym znakom dosť dlhý čas iba prelepovali, ale od januára 1941 sa symboly Slovenskej republiky používali bezo zmeny až do oslobodenia v roku 1945.

Návrat k československej symbolike v duchu socializmu

Nadšenie a oslavy, ktoré sprevádzali ukončenie druhej svetovej vojny, sa neniesli len v duchu víťazstva nad fašizmom, ale na našom území aj v duchu obnovenia Československej republiky. Už prvé zhromaždenia ľudu sa konali pod československými vlajkami a zástavami. Vytiahli sa staré, v úcte odložené vlajky, ušili sa napochytré nové. Nešlo v nich o formát, predpísané farby, ale o obsah. Po rokoch sa znova objavili bielo-červené vlajky s modrým klinom v strede. Od samého začiatku nebolo pochybností o tom, že v obnovenej republike sa obnovia aj jej pôvodné štátne symboly.

Hoci komunistický prevrat vo februári 1948 zmenil charakter režimu v Československu, nová vláda neprikrčila k riešeniu sporných otázok v oblasti štátnej symboliky. Historici konštatujú, že z obdobia po roku 1948 existuje prekvapujúco málo materiálu o otázkach štátnej symboliky. O revízii prvorepublikovej symboliky síce komunisti uvažovali, ale príslub osobitného nariadenia o štátnej vlajke a štátnom znaku sa dlhé roky nenaplnil. Pokiaľ ide o slovenské národné symboly, po roku 1948 boli vylúčené z verejného používania. Ak boli v prvých rokoch po oslobodení slovenský znak a slovenská vlajka celkom bežné, po roku 1948 táto prax celkom zanikla. Znak Slovenska ostal iba súčasťou štátneho znaku Československa a slovenská vlajka sa celkom prestala používať. Na území celej republiky sa zásadne vyvesovali iba československé štátne vlajky. Spolu s nimi sa vyvesovala vlajka Sovietskeho zväzu, a to pri každej možnej i nemožnej príležitosti, lebo každý sviatok sa chápal ako spoločný s veľkou krajinou Sovietov.

Otázka národnej symboliky sa vrátila do zorného poľa verejnosti v roku 1960, keď sa v súvislosti so schválením novej Ústavy Československej socialistickej republiky prijal aj nový štátny znak. Ústredný výbor Komunistickej strany rozhodol, že v štátnom znaku je predovšetkým potrebné zmeniť symbol Slovenska – hlavným argumentom bolo, že pripomína vojnovú Slovenskú republiku a navyše nijaký kríž nevyhovoval komunistickej ideológii. Celá príprava reformy štátneho znaku sa konala doslova tajne, tvorcov nového štátneho znaku vyberalo ideologické oddelenie komunistickej strany. Národný symbol Slovenska prešiel výraznou zmenou: kríž na trojvrší na hrudi leva vystriedal štítok s modrou siluetou Kriváňa a vatrou zlatej farby. Český lev stratil korunu (resp. členku) a namiesto nej dostal nad hlavu zlatú päťcípú hviezdu. Vo vtedajších médiách sa objavili články, ktoré vyjadrovali spokojnosť s novým štátnym znakom, pretože „doterajší symbol Slovenska bol vlastne historickým omylom. Tri kríže s dvojitým krížom nikdy neboli slovenským národným znakom....Kriváň ako typická veľhora našej krajiny predstavuje slovenské hory, od nepamäti nepokoriteľné územie všetkých, ktorí túžili po slobode.“³⁸ Podobné výlevy nadšenia dopĺňajú odkazy na partizánske hrdinstvá, víťazstvo socializmu v Československu, vernosť zásadám proletárskeho internacionalizmu a odmietnutie symbolov spätých s buržoáznou minulosťou. Občania však mali viac ako vlažný postoj k novému štátnemu symbolu a počas nasledujúcich desaťročí bol sústavným zdrojom kritiky, hoci nie verejne deklarovanej. No len čo sa trošku uvoľnili pomery v štáte, problematika štátneho znaku sa stala témou verejného diskurzu. Tak to bolo koncom 60. rokov a potom v období pred a po kolapse komunizmu.

Koniec komunizmu aj Československa

Možno konštatovať, že počas krátkeho obdobia trvania spoločného štátu po roku 1989 sa problematika štátnej symboliky stala významnou témou politických rokovaní, vstúpila do každodenného života občanov a stala sa témou verejného diskurzu. Jeho dominantnými témami bola predovšetkým nová podoba štátoprávneho usporiadania republiky spolu so zmenami názvu štátu a tzv. pomlčkovou vojnou, problematika štátneho jazyka, doplnenie nových strof slovenskej štátnej hymny, otázky prevzatia

³⁸ Gazdík, Z.: „Dedičstvo národných tradícií“ In: Večerník, 23. júla 1960.

symbolického dedičstva federácie jedným z nástupníckych štátov atď. V tomto období sa uprednostňovali symbolické stránky politiky pred jej inštrumentálnym použitím v záujme plnenia pragmatických ekonomických cieľov. Symbolická politika víťazila nad vecným uvažovaním a Slovenská národná rada už v marci 1990 prijala ústavný zákon o názve, štátnom znaku, štátnej vlajke, štátnej pečati a štátnej hymne Slovenskej republiky. Ladislav Vrteľ na konto tohto zákona konštatuje: „ Vtedy – po tridsiatich rokoch zákazu – znovu ožili slovenské symboly“³⁹.

Na podobe štátneho znaku Slovenskej republiky sa vo verejnom diskurze vyzdvihovalo, ako „verne nadväzuje na najstaršiu stredovekú podobu dvojramenného križa na trojvrší“. Dôvodom odvolávania sa na stáročné tradície bola obava stotožňovania novej symboliky so symbolikou Slovenského štátu z obdobia druhej svetovej vojny. Štátnu vlajku tvoria tri pozdĺžne bielo-modro-červené pruhy so štátnym znakom umiestneným na prednej polovici vlajky smerom od žrde. Napriek tomu, že Ústavný zákon o zániku Českej a Slovenskej federatívnej republiky zakázal použitie predchádzajúcich spoločných štátnych symbolov, Česká národná rada vyhlásila štátnu vlajku federácie za štátnu vlajku Českej republiky.

S odstupom viac ako dvoch desaťročí od zániku federácie sa všetky otázky späť s rozhodovaním o podobe štátnej symboliky dostávajú do iného svetla. Prestávajú mať emotívny kontext a stávajú sa predmetom štúdia, analýzy konkrétnych krokov, rekonštrukcie postojov hlavných aktérov. Z dnešného pohľadu je najdôležitejšie konštatovanie, že aj vtedajší zarytí odporcovia rozdelenia Československa a tí, čo otvorene spochybňovali možnosti prežitia nezávislého Slovenska bez hospodárskeho kolapsu, sa postupne identifikovali s novou štátnosťou. Vo verejnosti dnes iba ťažko nájdeme hlasy, ktoré by nabádali na návrat späť, vyslovovali zásadný nesúhlas s faktom rozdelenia federácie, prípadne by nevideli možnosti ďalšej úzkej spolupráce s Českou republikou. Prirodzene, že v roku, keď si pripomíname sté výročie od vzniku prvého spoločného štátu Čechov a Slovákov o všeličom uvažujeme v celkom odlišných súradniciach, ktoré sa spájajú skôr s európskou integráciou a s povestnou „slovenskou hviezdíčkou na európskom nebi“, s ktorou prišli niektorí protagonisti zamatovej revolúcie ešte v roku 1989, ale už dlhé roky z toho neba na nás sviati.

³⁹ Vrteľ, L.: Osem storočí slovenskej heraldiky. Matica slovenská, Martin, 1999, s. 252.

2. KAPITOLA

Symbolický a reálny svet peňazí

Svet peňazí sa v bežných predstavách najčastejšie spája s princípmi racionality, so správaním, ktoré sa opiera o rozum a chladné počty. Napriek tomu podoba, alebo lepšie povedané to, čo vidíme na platidlách, preferenciu konvenčne chápanej racionality vôbec nepotvrďuje. Bankovky a mince patrili odjakživa medzi významné nástroje oficiálnej pamäti, ktorá je kombináciou racionálnych a iracionálnych prvkov, a teda konfiguráciou rôznych historických mýtov a symbolov. Ich pomocou si národy, v súčasnosti predovšetkým štáty, ozrejmujú a určujú základy svojej existencie, vlastný systém preferovaných hodnôt, noriem a morálky. Nie je to tak dávno, čo nám letný pohľad na bankovky či mince umožnil bez problémov určiť, v ktorej krajine polarizovanej Európy sa nimi platí.

Zásadný posun v tejto oblasti znamenal zavedenie jednotnej európskej meny vo väčšine členských štátov Európskej únie. Cieľom motívov použitých na eurobankovkách nie je identifikácia jednotlivých krajín, ale symbolické vyjadrenie otvorenosti a všestrannej komunikácie vo vnútri i mimo EÚ. Tento zámer symbolizujú architektonické prvky okien, dverí, brán a mostov bez zjavného priradenia ku konkrétnym stavbám v tej-ktorej krajine. Dnešnú Európu však nemožno stotožňovať výlučne s Európskou úniou. Okrem členských štátov sa na jej území nachádza rad ďalších krajín, pričom niektoré z nich majú väčšiu, iné menšiu šancu vstúpiť v dohľadnom čase do Únie a nemožno zabudnúť ani na štáty, ktoré nemajú integračné ambície. Skúmanie symboliky na platobných prostriedkoch preto tvorí súčasť výskumu štátnej ikonografie na pôde moderných dejín, ale aj politológie, politickej sociológie či antropológie.

Motívy na štátnych platobných prostriedkoch sú zároveň najzreteľnejším a najrukolopnejším prejavom vizualizácie existujúcej politickej moci, ktorá takouto formou manifestuje, koho a čo považuje za hodné uctievania.

Použitie symboly na štátnych platobných prostriedkoch zohrávajú významnú úlohu vo vzťahu k vlastným občanom a reprezentujú krajinu navonok. Pravda, nemám na mysli posudzovanie platidiel len z profesionálneho výtvarného, či iného hľadiska, ale aj bežný styk s platidlami cudzích štátov v rámci turistického ruchu, pohybu obyvateľstva za prácou, zábavou či

dokonca na úteku do bezpečnejších krajín. Bankovky a mince predstavujú prvý dotyk s krajinou, ktorú chceme navštíviť – môžeme si ich totiž zadovážiť skôr, ako sa vyberieme na cestu a zrejme netreba pripomínať, že prvý dojem je dosť dôležitý. Ponúka totiž hmatateľný dôkaz o hodnotách, ktoré sa v danej krajine vyznávajú a keďže ide o peniaze, dá sa predpokladať, že sú to hodnoty najvýznamnejšie.

Prirodzene, netreba si robiť ilúzie, že každého zaujímajú osobnosti a zobrazenia na bankovkách a minciach. Oveľa dôležitejšia je kúpna sila cudzej meny a v prípade turistov aktuálny výmenný kurz.

Napriek tomu však máme (aspoň moja generácia) v čerstvej pamäti, ako nás počas „budovania komunizmu“ zahanbovalo, keď západní turisti brali naše bankovky štitivo do rúk ani nie tak kvôli tomu, čo bolo na nich zobrazené (to až po bližšom skúmaní alebo vysvetlení), ale predovšetkým kvôli príšernej kvalite papiera. Človek mal dojem, že bankovky mali v tom čase vlastnosti špongie a prachovky zároveň a v porovnaní so západnými platidlami boli už na prvý pohľad odpudzujúce a menejcenné. Ich handrová kvalita vzbudzovala dojem, že sa každú chvíľu roztrhnú alebo samé od seba rozpadnú, skrátka, že s nimi nemožno zaobchádzať ako s riadnou menou. Pre značnú časť populácie boli bankovky dôkazom celkového zaostávania socialistických krajín v porovnaní so Západom a tiež symbolom úpadku komunistickej ideológie, ktorá nedokázala ani na peniazoch prezentovať oficiálne proklamované „kvality“.

Popri mene západných krajín sa viac ako domáce bankovky cenili tzv. tuzexové bony. Išlo o výmenné poukážky, za ktoré sa dal v špecializovanej sieti obchodov nakupovať tovar zo Západu. Tuzexové bony sa dali oficiálne získať výmenou za valuty, ktoré mohol našinec nadobudnúť ako zárobok za prácu v cudzine alebo získať vo forme dedičstva či daru z krajín „tvrdej meny“. Banka si valuty privlastnila a vymenila ich v pre ňu výhodnom a netransparentne stanovenom kurze za poukážky na nákup v Tuzexe. Tuzexové poukážky sa do istej miery ponášali na dnešné reklamné kupóny s určitou finančnou hodnotou, ktoré rozdávali novootvorené reštaurácie alebo obchody, aby prilákali zákazníkov. Napriek tomu, že v prípade tuzexových bonov išlo o platidlá určené na kúpu často nedostatkových, a tým aj veľmi žiadaných výrobkov, nemali podobu bankoviek.

Na poukážkach všetkých nominálnych hodnôt bola vyznačená doba ich platnosti a upozornenie o zákaze obchodovania s nimi. To však nebránilo

tomu, aby neprekvital čierny obchod, ktorý mal popri diskretných transakciách, keď išlo o vyššie sumy (napríklad pri kúpe zahraničného automobilu), aj ľudovejšiu verziu - pouličných priekupníkov. Ešte začiatkom sedemdesiatych rokov sa uniformovaní policajti alebo eštabáci v civile usilovali rázne zasahovať voči aktérom týchto čiernych obchodov. Postihnutí boli predávajúci i kupujúci – predvolávali ich na výsluchy, pokutovali, naháňali im strach už svojou prítomnosťou v okolí tuzexových predajní. Postupne však bolo jasné, že neexistuje moc, ktorá by odradila napríklad značnú časť mládeže od kúpy skutočných džínsov (v tom čase išlo o jediná ponúkanú značku Rifle) v Tuzexe, mamičky od zadováženia detských kašičiek a kozmetiky pre bábätká a mladé dievčatá od neprekonateľnej túžby po západnej kozmetike. Vlastne všetci sme chceli ochutnať ak už nič iné, tak aspoň čokoládu, kávu, kakao alebo cukríky, ktoré neboli na pultoch štátnych predajní. A tak zásahy štátnej moci voči priekupníkom boli čoraz neúčinné. Farebnosť a nápaditá grafika na obaloch výrobkov zo Západu viedli k neskonalému obdivu všetkého, čo patrilo k všednému obyčajnému životu za železnou oponou. Dnes už nechápeme, že obaly od sladkostí, prázdne dózy od kávy, horčice či iných produktov sa nesmeli vyhadzovať, ale boli v bytoch umiestnené neraz na viditeľnom mieste, aby bolo jasné, že v tejto domácnosti ľudia vedia, čo je dobré a kvalitné. Nielen počas bývalého režimu, ale dokonca aj v prvých rokoch po páde komunizmu bol prívlastok „tuzexový“ synonymom pre „kvalitný, luxusný“, skrátka „nie náš“.

Pripraviť menu štátu, navrhnuť a vyrobiť papierové a kovové peniaze, uviesť ich do obehu, vytvoriť a kontrolovať menovú politiku - to vždy bola a dodnes je veľmi komplikovaná záležitosť. Ak o nej chceme vedieť viac, musíme nazrieť do sveta bánk. Prirodzene, nebudeme skúmať finančné a menové operácie, ale širší kontext vzniku a fungovania bankového sektora na území Slovenska. Neskôr prejdeme k symbolike na platobných prostriedkoch.

Kľukaté cesty slovenského bankovníctva

V moderných dejinách Slovenska nájdeme príklady narastania i klesania úsilia zaviesť vlastnú menu; slovenskí bankári sa ťažko presadzovali v bankovom sektore na vlastnom území a intenzívne pociťovali marginalizáciu či nedocenenie svojich odborných kvalít.⁴⁰

⁴⁰ Jedným z často spomínaných príkladov úspešného bankára je Michal Bosák, americký

Prvé peňažné ústavy na území Slovenska (s nemeckým a maďarským kapitálom) začali vznikáť koncom 18. a začiatkom 19. storočia. Boli to rôzne úverové ústavy a filiálky rakúskych sporiteľní, ktoré zisky zo svojich aktivít ukladali v zahraničí a o rozvoj domáceho priemyslu nejavili väčší záujem. Vzhľadom na prevládajúci rurálny charakter slovenského teritória a iba pomaly nastupujúcu urbanizáciu a industrializáciu vznikali slovenské banky v porovnaní so susednými krajinami o niekoľko desaťročí neskôr. Vývoj v oblasti bankového sektora na území Slovenska jednoznačne podporuje tézu o zabrzdenej, oneskorenej modernizácii.

Do roku 1918 určovali menový vývoj na území Slovenska centrálné bankové ústavy rakúsko-uhorskej monarchie, na činnosť ktorých Slováci nemali žiadny podstatný vplyv a neboli v nich ani personálne výraznejšie zastúpení.

Československo po svojom vzniku 28. októbra 1918 prevzalo starú menu, no vláda urýchlene pripravovala osamostatnenie meny nového štátu a zavedenie česko-slovenskej koruny (so skratkou Kč) . Prvé česko-slovenské peniaze boli štátovky⁴¹ a emitoval ich Bankový úrad Ministerstva financií (BÚMF)⁴², pretože Národná banka československá (NBČS) vznikla až v r.1926 ako verejná, nezávislá akciová spoločnosť. Na jej čele stál guvernér menovaný prezidentom na návrh vlády na päťročné obdobie. Podiel slovenských úradníkov na správe a vedení banky bol nepatrný. Možno konštatovať, že v celej histórii Československa nebol žiadny Slovák ani generálnym riaditeľom⁴³, ani guvernérom centrálnej banky⁴⁴.

bankár zo Šariša (východné Slovensko), ktorý bol signatárom Pittsburskej dohody o vzniku Česko-Slovenska. Založil v Amerike *Bosak State Bank* a ako jediný Slovák je dokonca podpísaný na americkej desaťdolarovej bankovke z roku 1907. V roku 1920 založil *Americko-slovenskú banku* so sídlom v Bratislave.

⁴¹ Rozlíšenie papierových platidiel na štátovky a bankovky vzniklo historicky. Štátovky boli štátnym úverovým zdrojom a rozpočtovým príjmom. Štát za ne ručil svojou autoritou a spravidla stanovoval maximálnu čiastku na obyvateľa (tzv. hlavový kontingent). Bankovky vydával oprávnený bankový ústav (banka) na základe stanoveného krytia cennými aktivitami (devízami, valutami, zlatom). Rozdiel zanikol v roku 1989, keď sa štátovkový systém (od roku 1970 iba mince) stal súčasťou bankového systému.

⁴² V Bankovom výbore, ktorý riadil BÚMF, bol jeden zástupca Slovákov – Ludovít Medvecký.

⁴³ Od roku 1950 do roku 1990 platilo pomenovanie šéfa banky podľa sovietskeho vzoru - „generálny riaditeľ“, až v roku 1990 sa opäť prešlo ku guvernérskemu systému.

⁴⁴ Presný zoznam mien a dĺžku funkčného obdobia vedúcich funkcionárov ŠBČS uvádza v poznámke pod č.23 Tkáč, M.: „Ako vznikala Národná banka Slovenska“, in: *Historický*

Predstavitelia nového štátu, ktorý bol založený na platforme jednotného československého národa (konceptia *čechoslovakizmu*), od začiatku neakceptovali práva Slovákov formulované českými a slovenskými krajanmi v dokumentoch podpísaných pred skončením vojny v USA. Československý štát sa začal predovšetkým v Čechách, ale aj v medzinárodnej politike a vo verejnosti veľmi rýchlo stotožňovať s českým štátom, pričom opakovaná slovenská požiadavka vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov na princípe rovného s rovným ostala z rôznych dôvodov nevyslyšaná. Slováci navyše v tomto období neartikulovali svoje štátoprávne nároky dostatočne nástojčivo, čo viedlo okrem iného k tomu, že, podľa slov historika L. Liptáka, medzivojnové Slovensko takmer dvadsať rokov ostávalo,.... krajinou medzinárodne anonymnou, neznámou. Slovenskú otázku v Československej republikezatieňovala výbojná nemecká menšina. Počas mníchovskej krízy ani Hitler, ako neskôr viackrát priznal, o Slovensku nevedel⁴⁵. Postupnú radikalizáciu slovenských nacionálnych požiadaviek v záujme slovenskej autonómie, resp. federatívneho usporiadania štátu zapríčinila otvorená ignorancia vtedajšieho režimu zaoberať sa skutočným zrovnoprávnením Slovákov v spoločnom štáte. Situáciu vyostroval postoj ministra zahraničných vecí a od decembra 1935 druhého prezidenta Československej republiky Edvarda Beneša, ktorý nikdy neuznal ani len existenciu slovenského národa a ešte v r. 1943 tvrdil, že Slováci sú Česi a že slovenský jazyk je jedným z nárečí českého jazyka. Nasledujúci vývoj však potvrdil, že naplnenie túžob po autonómii či vznik samostatného štátu negarantujú samé o sebe demokratické usporiadanie štátu a rovnoprávne postavenie občanov v ňom.

Snem Slovenskej krajiny na priamy Hitlerov nátlak vyhlásil dňa 14. marca 1939 slovenský štát, ktorý dostal v novej ústave pomenovanie Slovenská republika. Slovenský štát vznikol teda z Hitlerovej vôle a v priestore plne ovládanom a kontrolovanom nacistickým Nemeckom. Jeho existencia závisela od vôle Hitlera a od jeho ďalších plánov v Európe. Slovenská republika musela s Nemeckom podpísať 23. marca 1939 „ochrannú zmluvu“, podľa ktorej sa Nemecko zaviazalo ochraňovať

zborník 10, č.2/200, Bratislava, s.136. Podľa M. Tkáča existoval v roku 1990, keď sa opäť zavádzal guvernérsky systém, akýsi ústny prísľub, že nasledujúcim guvernérom ŠBČS bude Slovák.

⁴⁵ Lipták, L. : *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram, 1998, s. 164.

integritu slovenského územia. Slovensko muselo podriadiť nemeckým záujmom a kontrole zahraničnú politiku i armádu a rozhodujúce pozície v slovenskej ekonomike boli v nemeckých rukách. Slovenská republika sa stala klérofašistickým štátom s totalitným politickým režimom a ústava plnila úlohu formálneho dokumentu, v ktorom bol zakotvený monopol jednej politickej strany. Totalitná diktatúra sa najviac prejavila vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu. Nemecká podpora antisemitizmu politiky slovenskej vlády vyústila do deportácií takmer 60 tisíc slovenských Židov do nemeckých táborov smrti, kde väčšina z nich zahynula. Podobne zaobchádzal režim aj s príslušníkmi rómskeho etnika.

Hneď po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra 1938 nastali zmeny v centrálnej banke. Do názvu banky sa dostal spojovník *Národná banka česko-slovenská (NBČ-S)*, českí úradníci boli odvolaní zo Slovenska a na ich miesta prijímali úradníkov slovenskej národnosti. Po vyhlásení samostatného slovenského štátu vznikla po prvý raz v histórii slovenská centrálna banka – *Slovenská národná banka (SNB)*. Na čele banky stál guvernér s viceguvernérom, ktorých menoval prezident na šesť rokov. Prvé slovenské bankovky sa od československých odlišovali len pretlačou „Slovenský štát“. Stokorunáčky boli prvé originálne slovenské bankovky, ktoré prišli do obehu v septembri 1941. Na podporu ekonomiky a devízových rezerv štátu bola vyhlásená národná zbierka na tzv. zlatý poklad⁴⁶.

Medzi obyvateľstvom Slovenska postupne rástla nespokojnosť s praktikami domáceho totalitného režimu i s kolaboráciou s Nemeckom, čo viedlo k vytvoreniu organizovaného odboja s cieľom obnovenia Československej republiky. Slovenské národné povstanie (SNP) roku 1944 označujú niektorí historici za jedno z najväčších protihitlerovských ozbrojených vystúpení v tle nemeckej armády. Na povstaleckom území sa ujala moci Slovenská národná rada (SNR), ktorá sa prihlásila k antifašistickej koalícii, vyhlásila obnovenie Česko-Slovenskej republiky a zvrhnutie ľudáckej vlády. Podľa Deklarácie SNR Česko-Slovensko sa malo stať štátom s federatívnym usporiadaním a hoci SNR uznala londýnsku

⁴⁶ Vláda po konzultácii so SNB zriadila *Fond hospodárskej samostatnosti*, do ktorého mohli občania dobrovoľne prispievať drahými kovmi, cennými predmetmi i finančnými hotovosťami. Každý darca, ktorý zložil do fondu dar v minimálnej hodnote 100 korún, dostal oceľový prsteň so symbolickým nápisom „Slovenský štát ďakuje“.

vládu Edvarda Beneša, požadovala, aby Beneš akceptoval slovenskú samosprávu v duchu neraz opakovaného princípu „rovný s rovným“.

V oblasti bankovej sféry to znamenalo, že činnosť SNB sa príchodom Červenej armády do Bratislavy v apríli 1945 chýlila ku koncu. Prvým opatrením bolo zavedenie dočasnej správy banky. Jednou z posledných operácií SNB bolo okolkovanie slovenských peňazí v období od júla do septembra 1945. Cieľom tejto akcie, ktorá vyvolala paniku medzi obyvateľstvom, bolo stiahnuť z obehu maďarské peniaze (pengö) na južnom Slovensku, zabrániť obehu nekontrolovateľného množstva vojenských poukážok a obmedziť vykupovanie potravín zo západného Slovenska obyvateľmi Moravy.

V tom čase končila svoju činnosť protektorátna Národná banka pre Čechy a Moravu a jej nástupkyňou sa stala Národní banka československá (NBČS), ktorej súčasťou sa na základe dekrétu prezidenta Beneša stala SNB. Súbežne so zánikom SNB zanikla aj slovenská koruna. Zavedenie novej jednotnej meny – československej koruny (Kčs), sa udialo k 1.novembru 1945. Výmena za dovtedajšie menové jednotky (slovenské a protektorátne koruny) v pomere 1:1 bola podľa dostupných prameňov znevýhodnením slovenskej koruny, ktorá bola všeobecne považovaná za hodnotnejšiu menu⁴⁷.

V otázkach výkonu moci a správy štátu začali vznikať hneď po roku 1945 kompetenčné česko-slovenské spory, ktoré sa odrazili aj v bankovom sektore. Spočiatku platilo autonómne postavenie Oblastného ústavu NBČS pre Slovensko (po zrušení SNB pomenovanie jej bývalého ústredia), ktorý mohol v personálnych, úverových a devízových otázkach rozhodovať pomerne samostatne, pričom usmerňoval a kontroloval slovenské filiálky NBČS. Tento stav trval však len do komunistického prevratu vo februári 1948. Po prijatí Ústavy 9. mája sa z vôle komunistov presadil svojrázny typ unitárneho

⁴⁷ Tu treba rozlišovať medzi ekonomickými prepočtami a politickými a morálnymi súvislosťami „sily“ slovenskej meny. Slovenská ekonomika profitovala z vojnovnej konjunktúry – pre potreby vojny sa postavili viaceré závody, niektoré rozšírili svoju výrobu. Stavali sa nové cesty, železnice. Zlepšili sa odbytové možnosti poľnohospodárstva, lebo od Slovenska boli odtrhnuté najúrodnejšie južné oblasti. Okrem toho, každoročne odchádzalo do Nemecka pracovať za veľmi výhodných podmienok okolo 40 tisíc slovenských občanov, ktorí sa so zárobkom vracali domov. V dôsledku toho bola slovenská koruna vysoko hodnotená a stabilná. Pozri: Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*. Nakladateľství Lidové noviny, Praha, 1998, s. 224

socialistického štátu, v ktorom bol slovenský národ síce formálne uznávaný za svojprávny, ale zároveň legislatívne obmedzený zásadným podriadením slovenských národných orgánov ústredným celoštátnym orgánom.

V centrálnej banke to znamenalo, že popri centralizácii nastúpili aj praktiky totalitného komunistického režimu. Zákon o NBČS jej ukladal zúčastňovať sa na zostavovaní hospodárskeho plánu štátu a na jeho kontrole. Po februárovom puči uskutočnili komunisti rozsiahle politické čistky v správnych orgánoch bánk a „nespoľahlivých“ pracovníkov nahradili svojimi stúpenkami. Začali pôsobiť tzv. akčné výbory na čele s komunistami, ktorí obviňovali nepohodlných odborníkov zo spolupráce s „nepriateľmi režimu“ (tými boli aj všetky ostatné politické strany), alebo z kolaborácie s nepriateľmi počas vojny, z buržoázneho nacionalizmu, atď.

Zákomom č. 31/1950 Zb. vznikla *Štátna banka československá* (ŠBČS), ktorá sa stala podľa sovietskeho vzoru celoštátnou bankou emisného a zároveň obchodného charakteru. Po vzniku ŠBČS prestali pôsobiť všetky slovenské aj české komerčné banky a ľudové peňažné ústavy sa zmenili v r.1952 na štátne sporiteľne. Na základe bankovej reformy ŠBČS prevzala celý rad funkcií, ktoré jej zdanlivo umožňovali dokonalý prehľad o finančnom hospodárení všetkých hospodárskych subjektov a o menových dopadoch hospodárskeho vývoja. Mala plniť aj úlohy, ktoré sa však v skutočnosti nedali zabezpečiť: napríklad ovplyvňovať v predstihu, t.j. pri príprave ročných a päťročných plánov, hospodárenie podnikov a tak prispievať k plneniu štátneho plánu.

Uskutočnenie peňažnej reformy v r. 1953 zdôvodnili štátne a bankové orgány nutnosťou likvidovať inflačné dôsledky vojny a dovrieť porážku hospodárskej moci zvyšku buržoázie, ktorá zaujímala ešte do r. 1948 významné hospodárske pozície a zhromaždila značné finančné prostriedky. Práve táto reforma znamenala pre obyvateľstvo značné finančné straty a vyvolala vlnu občianskej nespokojnosti.

Štátna banka mala pomôcť budovať socialistický štát a jej hlavnou úlohou bolo „dôsledne a zásadovo vykonávať politiku komunistickej strany“. Všetka riadiaca činnosť bola sústredená v Prahe, kde sa nachádzalo sídlo ústredia. Výkonné zložky pôsobiace v jednotlivých krajoch a okresoch v súlade s územným členením štátu nemali nijakú možnosť ovplyvňovať riadiacu zložku. Na čele ŠBČS stál generálny riaditeľ priamo podriadený ministrovi financií. ŠBČS bola akýmsi hybridom ťažko predstaviteľným mimo socialistického sveta. Mala v rukách všetky bankové operácie štátu,

poskytovala úvery. Hlavný riaditeľ ŠBČS pre Slovensko riadil činnosť 66 slovenských pobočiek ŠBČS podľa pokynov a predpisov generálneho riaditeľa z Prahy.

V 60. rokoch sa ŠBČS pokúsila vymaniť z pasívnej roly a uskutočnila niektoré kroky, ktorých cieľom bolo zlepšiť úverové plánovanie a zabezpečiť efektívnejšie využívanie tovarovo peňažných vzťahov. Návrhy na prispôsobenie bankovej sústavy trhovému modelu však boli v konečnom dôsledku označené za revizionistické a nové vedenie komunistickej strany ich po apríli 1969 rezolútne odmietlo. Návrat k tzv. základným princípom riadenia socialistickej ekonomiky – predovšetkým plánovitosti, centrálnemu riadeniu a upevneniu kontroly – sa prejavil aj v rozhodnutí ponechať ŠBČS v rámci jednotnej československej ekonomiky ako kumulovanú emisnú, úverovú a zúčtovaciu organizáciu.

Počas Dubčekovho pokusu o „socializmus s ľudskou tvárou“ sa otázka charakteru česko-slovenského spoluzitia opäť dostala do popredia a na tomto základe vznikli nové predstavy o vnútornom usporiadaní ŠBČS. V rámci plánovaného federatívneho usporiadania republiky mala slovenská centrálna banka spolu s českou centrálnou bankou vytvoriť spoločnú emisnú banku⁴⁸ a takto napraviť nerovnoprávne postavenie slovenského bankovníctva. Invázia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR v auguste 1968 a následné znovu nastolenie rigidnej komunistickej ideológie však zapríčinilo, že vláda odmietla zásadné organizačné zmeny v bankovníctve ako neúčelné. Z uvažovaných emisných bánk sa stali republikové hlavné ústavy ŠBČS a banka pokračovala v schizofrenickom pôsobení ako centrálna a komerčná banka zároveň.

Koniec 80. rokov priniesol čoraz viditeľnejšie zaostávanie za vyspelým svetom⁴⁹ a bolo jasné, že nové hospodárske trendy sa nezaobídu bez zmeny v bankovníctve. Prepojenie emisných a komerčných aktivít centrálnej banky sa ukázalo nielen neudržateľné, ale odporovalo aj logike a princípom

⁴⁸ Mal byť menovaný guvernér ŠBČS (Marián Tkáč vo svojich spomienkach uvádza, že kandidátom na tento post bol aj bývalý prezident SR Michal Kováč, v tom čase pracovník londýnskej pobočky Živnostenskej banky) a dvaja viceguvernéri, ktorí by riadili republikové emisné banky.

⁴⁹ Rastúcu mieru zaostávania nielen Československa, ale celého socialistickeho tábora za vyspelými ekonomikami výstižne vyjadril ešte v časoch „budovania socializmu“ slovenský humorista Milan Lasica konštatovaním, že Japoncov (ako reprezentantov Západu) nedobehne ani v tom prípade, že by nám bežali oproti.

činnosti bankového sektora vo svete. Federálna vláda začala ešte v r. 1988 proces prípravy rozdelenia ŠBČS na samostatnú emisnú banku a samostatné komerčné banky. Zákony prijímané pred novembrom 1989 nadobudli platnosť 1. januára 1990, čo bol začiatok poslednej bankovej reformy v Česko-Slovensku. Tým skončilo obdobie stagnácie a degradácie odborných činností bánk na administratívne inštitúcie podriadené komunistickej strane.

ŠBČS sa rozdelila na štyri štátne peňažné ústavy: ŠBČS Praha s funkciou centrálnej banky štátu, Komerčnú banku Praha, Všeobecnú úverovú banku Bratislava a Investičnú banku Praha. Postupne vznikali ďalšie komerčné banky a na bankový trh vstúpili aj zahraničné banky.

Hlavný ústav ŠBČS pre Slovenskú republiku bol premenovaný na ŠBČS – ústredie pre Slovenskú republiku a na jar 1990 sa začalo s prípravou rozsiahlej ekonomickej reformy. Vývoj politickej situácie v oboch častiach spoločného štátu však naznačoval, že s uskutočnením zamýšľanej reformy to nebude jednoduché. Reálna politika tieto obavy nielenže nedokázala rozptýliť, ale politická reprezentácia svojou neschopnosťou konsenzuálneho riešenia problémov na federálnej i republikových úrovniach priviedla po takmer sedemdesiatich rokoch česko-slovenský štát k rozpadu. Na komplexnú analýzu príčin a dopadov tohto rýdzo politického rozhodnutia, ktoré prijali politické elity bez rešpektovania názoru občanov, teda aj bez referenda, tu nie je priestor a navyše úvahy na túto tému nie sú predmetom našej publikácie. K niektorým súvislostiam rozpadu Česko - Slovenska sa vrátíme v jednej z nasledujúcich častí, kde zrekapitulujeme procesy menovej rozluky po rozdelení štátu.

Najskôr však budeme sledovať vývin symboliky na bankovkách a minciach počas spoločného štátu.

Symbolika československých peňazí

Ako sme už povedali v úvode, dizajn, motívy a symbolika zobrazená na papierových alebo kovových platidlách je významnou súčasťou oficiálnej pamäti národa v každej krajine. Tématicky to najčastejšie bývajú osobnosti, prírodné krásy či architektonické diela, skrátka to, čo ľudia pokladali v určitých obdobiach za natolko významné, že sa to rozhodli zobraziť na cenných kúskoch papiera alebo kovu – teda na peniazoch. Analýza

ikonografie štátnych platobných prostriedkov nám o spoločnosti neraz napovie viac a rýchlejšie ako štúdium stoviek strán odborných textov, ktoré politickú symboliku moci vnímajú vo väčšine prípadov iba sekundárne. Štátna moc vždy určitým spôsobom koexistuje s bankovým svetom bez ohľadu na to, či je ich vzťah harmonický alebo konfliktný, či sú banky nezávislé od politickej konštelácie síl alebo sú v jej područí, či bankári vstupujú do politiky priamo alebo nepriamo atď. To všetko umožňuje klasifikovať existujúce politické režimy podľa rôznych kritérií. Bankovým orgánom spravidla prislúchajú kompetencie rozhodnúť, čo má byť zobrazené na štátnych platobných prostriedkoch, t. j. čo budú ľudia brať každodenne do rúk. Takto vlastne spoluvytvárajú emblematickú reprezentáciu štátu, podieľajú sa na národnej sebaidentifikácii a prispievajú k tvorbe historickej, politickej a hodnotovej identity spoločnosti. Ikonografia platobných prostriedkov z obdobia spoločného štátu Čechov a Slovákov a jej historické modifikácie nám teda dovoľujú klásť otázky o stupni kontinuity alebo ruptúr v oblasti vyznávaných hodnôt a tradícií príslušníkov oboch národov, o hĺbke ukotvenia jednotlivých osobností v historickej pamäti, o opodstatnenom, resp. násilnom presadzovaní určitých znakových stereotypov, o potenciáli protestu, rezignácie či dokonca apatie verejnosti. Zrekapitulujme si v krátkosti situáciu v oblasti preferovanej ikonografie na platidlách v našich moderných dejinách.

Nová republika nemala národnú banku, ktorá by emitovala domácu menu, a tak prvé papierové peniaze vydával štát, presnejšie Bankový úrad ministerstva financií. Štátovky, ktoré vošli do obehu, boli dielom popredného českého secesného maliara a grafika Alfonsa Muchu. Mucha síce tvoril v kozmopolitnom secesnom štýle, ale jeho motívy niesli výrazne slovanský charakter. Hoci Muchove návrhy boli umelecky veľmi hodnotné a po každej stránke zodpovedali ako podklady pre tlač, nedostatočné technické vybavenie vtedajších českých obchodných tlačiarní nezaručovalo ani ich vysokú výtvarnú kvalitu, ani ochranu proti falšovaniu, keďže im navyše chýbali ochranné znaky. Čoraz rozšírenejšie falšovanie kolkov i bankoviek viedlo nakoniec k rozhodnutiu postaviť vlastnú tlačiareň papierových bankoviek, preto sa dočasne množstvo bankoviek muselo objednať v zahraničí - vo Viedni a v New Yorku.

Bankovky so spracovaním Muchových motívov mali rozdielnu kvalitu. Záležalo to jednak od technických možností tlačiarní, kde sa vyrábali,

jednak od celkového riešenia výtvarného dizajnu jednotlivých nominálov, o ktorom v konečnom dôsledku rozhodli v zahraničných tlačiarňach. Na stokorunáčke z októbra 1920 bol motív štátneho znaku (ešte bez slovenského štítu na ľavej hrudi) a slovanskej kňažky, ktorý Mucha pôvodne pripravil pre reklamný prospekt banky Slavia. Na lícnej strane päťstovky z roku 1923 to boli zasa dva medailóny - jeden s portrétom legionára a druhý so štátnym znakom (už so slovenským štítom). Odborníci ocenili vyššiu technickú úroveň týchto bankoviek a kvalitnejšiu ochranu proti ich falšovaniu v porovnaní s platidlami tlačеныmi v domácich obchodných tlačiarňach, ale podstatne menej nadšenia vyjadrili s estetickou stránkou. Jednotlivé motívy boli necitlivo poprepájané a bankovky pôsobili celkovo nesúrodým dojmom. Multietnicitu a viacjazyčnosť štátu vyjadrovalo slovné označenie hodnoty bankoviek v piatich jazykoch (česky, slovensky, nemecky, maďarsky a rusínsky).

Posledná bankovka realizovaná podľa návrhu A. Muchu bola päťdesiatkorunáčka z r. 1929, ktorá sa tlačila už v Prahe. Považuje sa za vrchol jeho ceninovej tvorby a za výtvarne najhodnotnejšiu medzivojnovú bankovku strednej nominálnej hodnoty. Autor v návrhu nielen zúročil svoje predchádzajúce skúsenosti, ale predvídal možnosti hĺbkotlače, techniky, ktorá sa dovedty pri výrobe Muchových bankoviek nepoužila. Výsledkom je obsahovo bohatá, kompozične vyvážená a technicky dokonalá bankovka. Na jednu stranu autor umiestnil monumentálny veľký znak ČSR, na druhú stranu postavu robotníka s kladivom spolu s roľníčkou s kosákom. Na oboch stranách sú medailóny s typickými motívmi ženskej hlavy a celú bankovku pokrývajú drobné dekoratívne prvky. Postavy robotníka a roľníčky nás nabádajú k interpretácii symbolického spojenia českých krajín s prevahou priemyslu a slovenského prevažne rurálneho obyvateľstva v novej republike, ale rovnako môže ísť iba o repliku v tom čase v celej Európe veľmi populárneho alegorického stvárnenia prenikania priemyslu na vidiek. Okrem toho, Alfons Mucha bol veľmajstrom slobodomurárskej lóže a nikdy nezabudol na murársku symboliku, čo v plnej miere platí aj o tejto bankovke.

Mucha založil tradíciu zelenej stokorunáčky (prvá bola v obehu od r. 1920 do r. 1939), ktorej symbolika sa dá zjednodušiť na: stovka – zeleň – Hradčany a nájdeme ju v rozličných obmenách až po dnešnú českú stokorunáčku⁵⁰.

⁵⁰ Česká stokorunová bankovka z r. 1993 má na líci portrét českého kráľa Karla IV., ktorý dopĺňa motív gotickej krížovej klenby a zobrazenie oboch strán českého groša. Na rube

Zo symbolického hľadiska je významná dvadsaťkorunová bankovka z r. 1926, ktorej tlač prevzala v roku 1928 novopostavená tlačiareň NBČS. Základná hodnota nominálu je uvedená v češtine a bankovka je pozoruhodná tým, že na lícnej strane je portrét Slováka, spoluzakladateľa samostatného Československa Milana Rastislava Štefánika, a na rube je zobrazený prvý československý minister financií, tvorca samostatnej československej meny Alois Rašín. Po relatívne dlhom období stvárňovania anonymných mužov a žien a rôznych alegorických výjavov sa zjavili na bankovkách portréty konkrétnych osôb, ktorých životné osudy boli úzko späté s novou republikou. Je to jediný platobný prostriedok v dejinách štátneho spolužitia Čechov a Slovákov, ktorý prostredníctvom konkrétnych historických osobností symbolizuje spätosť oboch národov. Paradoxne pritom vyznieva fakt, že na bankovke boli nápisy v jazykoch všetkých národov a národností Československa, iba nápis v slovenčine chýbal. Po sťažnostiach, ktoré predložil klub poslancov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ministerský predseda Antonín Švehla prisľúbil stiahnuť už vydané bankovky z obehu a zastaviť tlačenie ďalších.

Prečo si autor návrhu vybral práve spomínanú dvojicu mužov? Dalo by sa totiž očakávať, že ak už majú dve osobnosti – Čech a Slovak – symbolizovať vznik nového štátu, tak to budú T.G. Masaryk a M. R. Štefánik. Platí však nepísaný zákon, že na platidlách sa zobrazujú osobnosti, ktoré vošli do oficiálnej pamäte svojimi činmi a v dobe vydania bankovky či mince už nie sú medzi živými. T. G. Masaryk bol na poste prezidenta Československa v rokoch 1918 – 1935, teda v čase emisie spomínanej bankovky sa ešte tešil dobrému zdraviu⁵¹.

Ale špekulujme ďalej: čo chcel autor vyjadriť tým, že spojil českého finančníka so slovenským politikom, ktorý bol zároveň francúzskym generálom? Že by už v r. 1926 anticipoval neskoršiu výčitku o českom „doplácaní“ na Slovensko? Alebo naznačoval, že spojením českého kapitálu

je hlavným motívom Pražský hrad s dôrazom na historickú pečať Karlovej univerzity položenú na pruhu pergamenu. V pozadí sú gotické motívy – na hornej časti fragmenty okien a na spodnej časti geometrické obrazce pripomínajúce vitráže okien Katedrály sv. Víta na Hradčanoch.

⁵¹ Toto pravidlo sa porušilo pri vydaní pamätnej striebornej 10 Kč mince pri príležitosti vyhlásenia vzniku Československej republiky, na ktorej bol portrét T. G. Masaryka. Dvadsaťkorunová strieborná minca s portrétom Masaryka vošla do obehu ešte v tom istom roku, keď Masaryk zomrel (1937).

a finančnickeho fortieľu so slovenskou odvahou a odhodlanosťou bojovať je budúcnosť republiky v dobrých rukách? Alebo išlo jednoducho o vzdanie pocty mužom, ktorí stáli pri kolíske nového štátu? Naporúdzi je aj interpretácia súvisiaca so symbolicky znázorneným martýriom našich národov – M. R. Štefánik i A. Rašín zahynuli v plnom pracovnom nasadení. Obaja predstavovali výnimočné osobnosti vo svojich profesiách, boli oddaní republike a pripravení pre ňu ešte veľa vykonať. Obaja však tragicky skonali – jeden pri havárii lietadla, druhý rukou fanatickeho vraha. To potvrdzuje tradičné rozprávanie odovzdávané z generácie na generáciu, že naše národy nemali šťastie v dejinách, že ich „najlepší synovia museli zo sveta tragicky odísť“.⁵²

Okrem toho treba zdôrazniť, že po otvorení vlastnej tlačiarne NBČS v roku 1928 sa začal ako symbol česko-slovenskej vzájomnosti uplatňovať princíp pravidelného striedania češtiny a slovenčiny pri základnom označení nominálnych hodnôt bankoviek. Po prestávke, ktorou bolo rozdelenie republiky počas druhej svetovej vojny, platil až do opätovného rozpadu spoločnej republiky v januári 1993. Do roku 1945 sa nominálna hodnota uvádzala viacjazyčne (v Protektoráte Čechy a Morava to bol český a nemecký jazyk; vo vojnovnej Slovenskej republike zasa slovenčina, nemčina, maďarčina a rusínsky jazyk).

Medzitým sa obnovilo razenie mincí v Kremnici, pričom sa od začiatku venovala značná pozornosť výberu výtvarných návrhov. Podobnú úlohu, akú zohral Alfons Mucha pri príprave bankoviek, splnil Otakar Španiel pri príprave razenia nových československých mincí. Z výtvarného hľadiska boli mimoriadne vysoko hodnotené a v tom čase patrili k tomu najlepšiemu, čo v Európe existovalo. Legendárna je najmä jeho žatevná robotníčka na jednorunovej minci. Aj niektoré z ďalších mincových nominálov boli z hľadiska motívu jedinečné – napríklad v r. 1925 pripravil Otto Gutfreund návrh na päťkorunovú mincu, ktorá sa stala základom tradície dymiacich komínov na československých peniazoch. Dnešní „zelení“ by mohli namietajú, ale vtedy sa dymiace komíny chápali ako symbol prosperujúceho národného hospodárstva a usilovnej práce v prospech mladého štátu. Desaťkorunové a dvadsaťkorunové mince, ktoré navrhol Jaroslav Horejc

⁵² Pozri kapitolu nazvanú „ Conclusion: Czech self-definition through martyrs“ in: Pynsent, R.B.: *Questions of Identity. Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. CEU Press, Budapest, 1994

v prvej polovici tridsiatych rokov, sa vyznačovali odlišným prístupom a mali patetický charakter. Na líci sa nachádzalo detailné až drobnopisné spracovanie stredného štátneho znaku ČSR a na rube monumentálne alegorické výjavy, vyjadrujúce späťnosť fyzickej a duševnej práce, rozkvetu krajiny atď. V období pred II. svetovou vojnou sa dostali na trh dve pamätné mince s portrétmi T. G. Masaryka a v tej dobe nezvyklá séria československých pamätných zlatých dukátov a strieborná desaťkorunáčka, ktoré sa vyzrazili pri príležitosti výročia vzniku republiky.⁵³

Peniaze v období Slovenskej republiky (1939 – 1945)

Slovenská republika tlačila po rozdelení Československa (14. 3. 1939) svoje papierové peniaze u rôznych výrobcov. Spočiatku používala Slovenská národná banka československé peniaze s pretlačou *Slovenský štát*. Už na jeseň v r. 1939 sa do obehu dostali bankovky v nominálnej hodnote desať a dvadsať korún. Tlačili sa v Prahe, na lícnej strane bol portrét katolíckeho kňaza a vodcu slovenského autonomistického hnutia Andreja Hlinku a na rube monumentálna Štefánikova mohyla na Bradle, spoza ktorej sa cez zamračené nebo derú slnečné lúče. Tieto motívy mali dozaista symbolizovať nielen kontinuitu Štefánikovho snaženia stelesnenú v osobnosti a činnosti A. Hlinku⁵⁴ pri riešení slovenskej otázky, ale presvitajúce lúče naznačujú, že ideály oboch mužov sa podarilo realizovať (hoci v deformovanej podobe samostatného štátu pod Hitlerovou kuratelou) a nad slovenskou krajinou dnes svieti slnko. Treba zdôrazniť, že postava Andreja Hlinku patrí medzi najkontroverzejšie osobnosti v moderných dejinách Slovenska.

⁵³ Pri príležitosti 5. výročia vzniku samostatnej Československej republiky to boli jednodukáty a dvojdukáty; pri desaťročnom výročí republiky to bola strieborná desaťkorunáčka s T.G.M. a päť- a desaťdukáty. V roku 1937 bola vydaná strieborná dvadsaťkorunáčka s portrétom T.G.M. ako spomienka na úmrtie prezidenta „zakladateľa“.

⁵⁴ M. R. Štefánik zahynul za dodnes nie celkom objasnených okolností zrútenia lietadla pri Bratislave v roku 1919, keď sa vracal z talianskeho frontu späť do vlasti. Patrí k najvýraznejším postavám slovenskej politiky, v roku 1918 bol francúzskym generálom, spolu s T. G. Masarykom zakladateľom Československa a presvedčeným stúpencom rovnoprávneho postavenia Slovákov v novom štáte. A. Hlinka zomrel v roku 1938 ako 74-ročný vážne chorý muž. Svoj život obetoval myšlienke presadzovania hodnôt katolicizmu, národného sebauvedomenia a rovnoprávneho postavenia Slovákov. Jeho meno bolo po jeho smrti zneužitá na pomenovanie ozbrojených fašistických oddielov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany – tzv. Hlinkova garda.

Symbolická kontinuita osobnosti Andreja Hlinku

V tejto súvislosti sa nemôžeme vyhnúť krátkemu historickému exkurzu a povedať pár slov o osudoch a politickej činnosti A. Hlinku, pretože s touto osobnosťou sa v rámci symbolickej politiky stretneme ešte neraz. Portrét A. Hlinku sa totiž ocitol po rozdelení česko-slovenskej federácie na novej slovenskej tisíckorunáčke, jeho meno nieslo štátne vyznamenanie *Rad Andreja Hlinku* a mnohé miestne zastupiteľstvá premenovali podľa Hlinku názvy ulíc, parkov a obytných štvrtí.

Samozrejme, že nemienim reprodukovať siahodlhú diskusiu odborníkov i laikov o postavení a úlohe A. Hlinku v slovenskej politike. Zhrniem iba základné fakty a argumenty hlavných názorových skupín, keďže podpora tej či onej z nich vedie k principiálne odlišnej (pozitívnej alebo negatívnej) interpretácii pôsobenia A. Hlinku v moderných dejinách Slovenska a jeho portrét na štátnych platidlách je symbolom, ktorý svojho času výrazne polarizoval slovenskú verejnosť. Hneď na úvod však treba povedať, že analýza symbolického kontextu, znakov a interpretácií citlivo reaguje na použité slová, jazyk. Historické narácie nesuplujú historiografiu, vyvolávajú len dojmy, pocity a presvedčenia, pričom nie je podstatné čo, kto, kedy naozaj urobil, ale s čím sa spája jeho meno alebo legenda o ňom.

Andrej Hlinka ako slovenský politik s nadšením vítal novú Československú republiku a aktívne sa zúčastňoval na budovaní jej orgánov. Legendárny je jeho výrok z mája 1918, keď na dôvernej porade slovenskej politickej reprezentácie rozhodne vyhlásil: „ Tu je doba činov. Treba nám určite vysloviť, či pôjdeme aj naďalej s Maďarmi alebo s Čechmi. Neobchádzajme túto otázku, povedzme otvorene, že sme za orientáciu česko-slovenskú. Tisícročné manželstvo s Maďarmi sa nevydarilo. Musíme sa rozísť.“⁵⁵ Následné presadenie štátneho centralizmu a unitarizmu v novej republike však viedlo k politickým problémom v česko-slovenských vzťahoch a vo verejnosti začala postupne vládnuť nespokojnosť. Andrej Hlinka sa časom stal nadšeným propagátorom autonómneho postavenia Slovenska v spoločnom štáte a v rámci svojej neúnavnej politickej činnosti na čele Slovenskej ľudovej strany⁵⁶ sa snažil vytvárať podmienky na presadenie

⁵⁵ Citované podľa: Lipták, L.: „Andrej Hlinka“ in: Kováč, D. a kol.: *Muži Deklarácie*. Veda, Bratislava, 2000, s. 66.

⁵⁶ V roku 1925 sa Slovenská ľudová strana premenovala na Hlinkovu slovenskú ľudovú

autonómie v praxi. HSLS sa opierala o početné katolícke obyvateľstvo na Slovensku, vychádzala z ľudového, kresťansko-sociálneho hnutia z prelomu storočí. Historik D. Kováč uvádza: „Podobne ako strany tohto zamerania v európskych krajinách, postupne opúšťala demokratizmus a prikláňala sa k politickej koncepcii autoritatívneho, nacionalisticky orientovaného systému.“⁵⁷ Výrazná inklinácia k totalitarizmu sa prejavila na zjazde HSLS v Piešťanoch v roku 1936, kde sa presadila generáčne mladšia radikálna skupina ľudákov pod vedením Karola Sidora, ktorej program sa dá vyjadriť heslom zjazdu: „Jeden národ, jedna strana, jeden vodca“.⁵⁸

Odborníci sa nezhodujú v hodnotení stupňa spolupráce predstaviteľov HSLS a samotného A. Hlinku s henleinovskou Sudetonemeckou stranou a Eszterházyho maďarskou zjednotenou stranou⁵⁹. Niektorí historici jednoznačne hovoria o Hlinkovej kolaborácii so silami, ktoré mali záujem rozbiť republiku v zmysle hesla „Autonómiu aj za cenu republiky“ a obviňujú ho aj z toho, čo v skutočnosti síce neurobil, ale bol pripravený vykonať – vraj mu v tom zabránila iba smrť. Stúpenci tejto interpretácie uvádzajú ako prítlačujúci argument, že oficiálne prvá organizácia Hlinkovej gardy (HG - vlastné ozbrojené oddiely HSLS) vznikla ešte za Hlinkovho života koncom júna 1938⁶⁰ a ilegálne oddiely HG dokonca mesiac predtým. Príslušníci a funkcionári Hlinkových gárd sa aktívne podieľali na antisemitskom štvaní, na arizácii (všetok majetok mal prejsť zo židovských do árijských rúk) a na deportácii slovenských Židov do nemeckých táborov smrti.

Druhá skupina historikov zastáva umiernenější postoj a tvrdí, že posledné tri - štyri roky pred smrťou už A. Hlinka nemal významný vplyv ani v strane, ani v autonomistickom hnutí. Vážne zdravotné problémy mu neumožňovali priamo riadiť stranu a hoci sa dôležitých politických udalostí

stranu – HSLS. Ako konštatuje L.Lipták, je to jediný prípad v našich dejinách, keď sa strana pomenovaním stotožnila so svojím lídrom.

⁵⁷ Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*. Nakladateľství Lidové noviny, Praha, 1988, s.189.

⁵⁸ Citované podľa: Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Academic Electronic Press, Bratislava, 1997, s. 136.

⁵⁹ Traja poslanci henleinovskej Sudetonemeckej strany (SdPartei) navštívili A. Hlinku 8.2. 1938 v Ružomberku a predsedníctvo HSLS sa vzápätí (25.3. 1938) rozhodlo posilniť spoluprácu s ostatnými autonomistickými stranami menších. Aj keď sa spolupráca v praxi nerealizovala, uznesenie ukazovalo na značný posun ľudákov, ktorých krédom sa stalo nové heslo „autonómiu aj za cenu republiky“. Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Academic Electronic Press, Bratislava, 1997, s. 137.

⁶⁰ A.Hlinka zomrel 16.augusta 1938.

zúčastňoval, nepatrilo k ich iniciátorom a zastával ťažko identifikovateľné, často protirečivé postoje. Na prelome rokov 1937 - 1938 sa priklonil k dovtedy ním odmietaným radikálnym riešeniam vnútorného usporiadania štátu – využiť krízu republiky nielen na získanie slovenskej samosprávy, ale aj na federalizáciu, ktorá predstavovala už určitý predstupeň osamostatnenia.

Názor tretej skupiny historikov ústi do adorácie osobnosti A. Hlinku v slovenských dejinách. Považujú ho za „otca a vodcu národa“, ktorý sa po celý život usiloval o rovnoprávne postavenie slovenského národa, na čele HSLS bojoval za spravodlivú autonómiu a prirodzené práva Slovákov. Velebenie A. Hlinku ako martýra a „otca národa“ sa po páde komunizmu obnovilo v roku 1990, keď sa prvýkrát konala v Ružomberku celonárodná spomienka na jeho osobu. Účastníci spomienky prijali Memorandum, v ktorom už vtedy požadovali nezávislosť a zvrchovanosť Slovenska a odmietali federáciu. Blok národných strán prijal 14. augusta 1990 spoločné vyhlásenie, v ktorom požaduje „obnoviť názvy ulíc a námestí, ktoré boli pomenované po národných buditeľoch, vrátane významných politických dejateľov, medzi ktorých patril aj A. Hlinka.“⁶¹ Katolícka hierarchia si v mene slovenského národa vyhradila právo považovať A. Hlinku za „... slovenského Mojžiša. Dlhé desaťročia bojoval za práva slovenského národa, viedol ho z neslobody púšťou plnej strasti k slobode, za slobodu svojho národa strádal, trpel, vysmievali sa mu, bol vo väzení...“⁶²

Opäť sa stretávame s motívom martýria slovenského národa, ktoré symbolizuje prerozprávanie historických mýtov so silným emocionálnym nábojom. V prípade pokusov o adoráciu A. Hlinku sa často používa argument „nápravy“ či „vylepšenia“ komunistickej historiografie, ktorá Hlinku ako predstaviteľa „rýdzo“ slovenských záujmov priam démonizovala.

Ostáva neodškriepiteľným faktom, že HSLS po rozpade Československa kolaborovala s hitlerovským Nemeckom, stala sa štátostranou, akú Slovensko poznalo neskôr počas komunistickej diktatúry, a jej mocenský monopol bol zakotvený v ústave. Počas éry budovania komunizmu patril A. Hlinka (a všetci ostatní nekomunistickí politici) k tabuizovaným postavám našich novodobých dejín. V dôsledku úzkej spätosti s ideológiou katolicizmu a stotožnením sa s prípravou pôdy pre Farskú republiku⁶³ patril medzi

⁶¹ Nový Slovák, roč.I., 1990/2.

⁶² A.Tkáč: „Nestratiť svedomie národa“ in: *Katolícke noviny*, 5. septembra 1993.

⁶³ Slovenský spisovateľ Dominik Tatarka tak pomenoval vzhľadom na charakter politiky a

najzatracovanejších politikov. To je rozhodujúci dôvod, prečo akákoľvek zmienka o Hlinkovi a pokus o jeho hodnotenie dodnes vyvoláva emócie. L. Lipták konštatuje, že sily, ktoré sa zmocnili Hlinkovho politického, morálneho i ľudského odkazu po jeho smrti k nemu pristupovali selektívne, podľa momentálnych potrieb i úzko chápanej straníckej politiky. Okrem toho od jeho smrti „...nebola vlastne nikdy možnosť prezentovať slovenskej verejnosti Hlinku v komplexe, ako živú bytosť, bez kritického preháňania stúpencov i nenávisť odporcov... a ako nemôžeme Hlinku pochopiť a poznať bez objasnenia celej šírky, rôznych možností a alternatív slovenskej skutočnosti a slovenskej politiky, nemôžeme poznať ani slovenskú politiku, Slovensko bez Hlinku.“⁶⁴ Pravda, profesionálny názor historika nič nemení na skutočnosti, že Hlinkovo meno sa stalo symbolom totalitárneho režimu vojnového štátu, zločineckej ozbrojenej organizácie a praktickej politiky, ktorá demokratické princípy nezaraďovala medzi svoje priority.

Tolko v krátkosti k postave A.Hlinku, ktorého hodnotenie ešte aj osemdesiat rokov po jeho smrti polarizuje slovenskú verejnosť, rozdeľuje komunitu historikov na znepríatelené skupiny a v diskusiách intelektuálov a politikov vedie k nezmieriteľným postojom. Hlinkov portrét na tisícikorunovej bankovke z roku 1993 symbolizoval štiepenie slovenskej spoločnosti vo vzťahu k vlastným dejinám a charakterizoval rozporuplnú hodnotovú hierarchiu vládnucej politickej a intelektuálnej elity, ktorá stála pri zrode samostaného Slovenska. V rámci hodnotenia A. Hlinku sa názory vtedajšej koalície a časti opozície vzácné zhodli. Predstavitelia Kresťanskodemokratického hnutia (KDH), ktorí nesúhlasili s rozdelením Československa, ústami poslanca F. Mikloška konštatovali: „ A. Hlinka jediný v slovenských dejinách svojím dvadsaťročným autonomistickým zápasom položil základy vlastnej slovenskej štátnosti....Federácia v roku 1969 nebola objavom, ...nadviazala na autonómiu v roku 1938“. A hoci A. Hlinka povedal na adresu mnohých všeličo, to nebolo podstatné, pretože „...vyoral brázd, ktorá je neporovnateľná s nikým v slovenskej histórii“.⁶⁵

významné pozície katolíckych kňazov Slovenskú republiku (1939 – 1945). Ale ako uvádza L.Lipták, to je ešte jedno z najmiernejších, najmenej hanlivých označení vtedajšieho štátu, častejšie sa v literatúre stretne s jeho charakteristikou ako fašistického, klérofašistického, totalitného či autoritárneho režimu.

⁶⁴ Lipták, L.: „Andrej Hlinka“ in: Kováč, D.: *Muži deklarácie*. VEDA, Bratislava, 2000, s.75.

⁶⁵ F.Mikloško, poslanec KDH v diskusii NR SR k návrhu vládneho zákona o štátnych vyznamenaniach 1.februára 1994.

Spisovateľ a poslanec L. Ballek pri diskusii v NR SR v súvislosti s postavou A.Hlinku uviedol, že „...zjednodušovať históriu je nesvedomité. Ibaže každú osobnosť, ktorej úlohu symbolu prisúdime, na tú zjednodušenosť tak či onak odsúdime“⁶⁶. V takom prípade však osobnosť, ktorá sa má stať symbolom, „musí byť čistejšia než ľalia“, pretože inak sa osobnosť a symbol navzájom vylučujú a tí, ktorí rozhodli o prijatí symbolu, spochybňujú samých seba.

Parlamentné rozpravy, ktoré sa týkali historických narácií, symbolov a rituálov, dokázali vzbudiť záujem u takmer všetkých poslancov. K tejto problematike sa vyjadrovalo i mnoho „insitných“ historikov, skrátka každý chcel prispieť svojou troškou do mlyna. Ale parlamentné počty sú neúprosné – väčšina odhlasovala presne to, na čom sa vopred dohodla. Tak sa dostal A. Hlinka nielen na tisícokorunáčku, ale pomenovali po ňom aj štátne vyznamenanie *Rad Andreja Hlinku*⁶⁷, ktorým sa dekorovali tí, ktorí sa zaslúžili o vznik SR. Lenže nie dlho. Rad sa udeľoval len 5 rokov, v období od r. 1997 do 1. 1. 2013. Dalo sa predpokladať, že dovedy sa vyznamenanie ušlo každému, kto sa zaslúžil o štát a skončili sa i diskusie: Hlinkov rad áno, či nie.

Rozporuplná osobnosť a životné osudy A. Hlinku jednoducho zapadajú do mozaiky martýrskych postáv slovenských dejín „plných pádov“ (L.Ballek).

Kresťanská krajina plná blahobytu a tradícií

Z ďalších konkrétnych osobností, ktorých portréty sa vyskytujú na platobných prostriedkoch vojnovej Slovenskej republiky, treba spomenúť ďalšieho martýra – hrdinu, Ľudovíta Štúra⁶⁸ na desaťkorunáčke z roku 1944 a Jána Hollého⁶⁹ na dvadsaťkorunáčke z roku 1943. Obe štátovky vytlačila

⁶⁶ L.Ballek, poslanec Strany demokratickej ľavice (SDĽ) v diskusii NR SR k návrhu vládneho zákona o štátnych vyznamenaniach 1.februára 1994.

⁶⁷ Znenie Zákona NR SR z 2.2.1994 o štátnych vyznamenaniach upravuje jeho udeľovanie do 1.januára 1993.

⁶⁸ Ľudovít Štúr (1815 – 1856) slovenský obrodenec a politik kodifikoval spisovný slovenský jazyk a ako poslanec uhorského snemu presadzoval na jeho pôde nielen jazykové, školské a kultúrne požiadavky Slovákov, ale aj politické odhodlanie získať rovnoprávne postavenie slovenského národa v Uhorsku.

⁶⁹ Ján Holly (1785 – 1849) básnik, autorita medzi vtedajšími vzdelancami. Odobril Štúrovo rozhodnutie kodifikovať slovenčinu na základe stredoslovenského nárečia, hoci predtým patril k stúpencom Bernolákovej podoby spisovného jazyka (základom bolo západoslovenské nárečie).

tlačiareň Neografia v Martine a ani jedna sa nevyznačuje pozoruhodným výtvarným či technickým spracovaním. Majú však spoločné motívy na rubových stranách – štylizované zátišia so „stolom hojnosti“. V prvom prípade ide o ľudový keramický džbán s pohárom, pri ktorom na stole s vyšívanou dečkou leží peceň chleba a soľnička; dodnes platí nepísaný zvyk, že vzácní hostia sa vítajú vodou, chlebom a soľou, teda darmi zeme a výsledkami úsilia pracovitých rúk. Idylický charakter motívu umocňuje zväzok obilných klasov zviazaných stužkou s motívmi ľudových výšiviek a typickým plodmi slovenských sadov: jablkom a hruškou. V prípade desaťkorunáčky je na rube odlišný variant „dostatku“ v podobe darov lesa: hríb, lesných jahôd a žaludov. Všetkému dominuje vyrezávaný črpák, známy ako nádoba na mlieko na vidieku či na salaši. Ani tu nechýba typická ľudová výšivka.

Podobný idylický obraz dostatku a hojnosti v „krajine pod Tatrami“ nachádzame aj na rube päťstokorunovej štátovky z roku 1944. Jej lícnu stranu zdobí medailón s portrétom mládenca v ľudovom kroji a ilúziu o „holubičej povahe“ Slovákov umocňujú dve holubice, medzi ktorými je umiestnený štátny znak. Interpretácia týchto motívov si nevyžaduje veľkú fantáziu – prevažuje tu jednoznačný politický záujem prezentovať samostatný Slovenský štát ako krajinu prírodných krás (Tatry) plnú pohody, pokoja a dostatku. Jej obyvatelia si ctia tradičné hodnoty (nielen kroje a výšivky, ale akiste aj autority), vyznačujú sa priateľskou povahou (holubičky) a vážia si svoje dejiny a ich reprezentantov (Hollý, Štúr).

Alexander Matuška⁷⁰ ako jeden z „demontážnikov“ národných mýtov ľudácke propagovanie Slovenska, ktoré má byť „čisté, lemované ostiepkami a prácou za boha a národ“ otvorene odmietal a ironizoval, za čo ho režim poslal „do vyhnanstva“ v Michalovciach na východe Slovenska. Už vtedy mu pripadalo smiešne hájiť „vo vyšívaných košeliach národnú česť“, ktorá je „niekedy aj pochybná“. Zaujímavú kompozíciu nájdeme na tisícikorunáčke z roku 1942: ide o legendárnu postavu panovníka Veľkej Moravy Svätopluka⁷¹ a jeho troch synov. K dejinám Veľkej Moravy sa viaže

⁷⁰ Alexander Matuška (1910 – 1975) slovenský literárny vedec, brilantný esejsista a ironický kritik slovenského zápečníctva a iných národných neuhov. Matuška, A.: *Osobne a neosobne*. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1983.

⁷¹ Knieža Svätopluk I. (871 – 894), podľa historických prameňov najvýznamnejší panovník Veľkomoravskej ríše, ktorej exaktná lokalizácia je sústavne predmetom výskumov. Staršia historiografia označovala Veľkú Moravu za prvý spoločný štát Čechov a Slovákov, čo

mýtus o tom, že nejednotnosť Svätoplukových synov po otcovej smrti (r. 894) spôsobila rozpad ríše, ktorá sa stala korisťou susedných mocností. Predpokladajme, že autor výtvarného návrhu Štefan Bednár chcel poukázať na všeobecnú platnosť tézy „V jednote je sila“, ale v podmienkach štátu, ktorého politiku určovala totalitná štátostrana v zmysle hesla: „Nič okrem strany, všetko v strane, nič proti strane, všetko pre stranu“⁷² sa pôvodná idea javí značne deformovaná. Túto štátovku vytlačili v pražskej tlačiarňi a podľa odborníkov patrí dodnes k jej najväčším remeselným úspechom⁷³.

Počas Slovenského štátu vošli do obehu strieborné desať a dvadsaťkorunové mince s postavami kniežaťa Pribinu a slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda. Motívy na oboch minciach mali potvrdiť starobylosť slovenského národa a autochtónny charakter slovanského osídlenia na danom teritóriu. Hoci v oboch prípadoch ide o historicky nespochybniteľné postavy, ich spätosť s osudmi Slovákov v 20. storočí patrí k prvkom historickej mytológie.

Potreba sebaidentifikácie prostredníctvom nachádzania priamych predkov vlastného národa v dejinách je súčasťou utvárania vedomia každého národného spoločenstva. Otázne je len kedy a ako k tomu jednotlivé národy pristúpili. Slováci sa vzhľadom na dovtedajšiu neexistenciu vlastného štátneho útvaru a nedostatok/nejestvovanie všeobecne prijímaných národných historických mýtov vracali do pomerne vzdialenej histórie, kde nachádzali obdobia a hrdinov, od ktorých potom odvodzovali svoju identitu. V procesoch národného sebauvedomovania hľadá každý národ udalosti alebo osobnosti, na ktoré môže byť hrdý a ktoré majú výrazne pozitívnu konotáciu jednak dovnútra vlastnej komunity, jednak navonok, vo vzťahu k susedom či celému regiónu.

Tento proces prebieha aj opačným smerom. Mám na mysli postup, ktorý R. Pynsent nazval *aktívnym atavizmom*, teda „...skôr odvodzovanie dávnej minulosti z prítomnosti, než odvodzovanie prítomnosti z minulosti“⁷⁴

nezodpovedá historickej realite. Najpoužívanejšie označenie pre obyvateľov Veľkej Moravy je Slovieni. Ide o synonymum pre ešte málo etnicky i jazykovo diferencovaných starých Slovanov.

⁷² Cit. podľa L. Lipták: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Kalligram, Bratislava, 1999, s.156

⁷³ Ako uvádza L.Surga, pražská tlačiareň predbehla vtedajších konkurentov o jednu generáciu najmä v precíznosti súťaže jednotlivých farieb a za daných technologických možností ostáva dodnes neprekonaná.

⁷⁴ Pynsent,R.: *Pátrání po identitě*. H&H, Praha, 1996, s. 84.

Nejde o slovenskú špecifiku. Pynsent nachádza obdobné postupy vo väčšine stredoeurópskych a východoeurópskych národných mytológií. Dávna minulosť sa odvodzuje z prítomnosti pomocou emociálnych prostriedkov. Ide o znovu vytváranie minulosti (dávnej kultúrnej, jazykovej, religióznej jednoty) v takej podobe, ktorá má súčasníkom dokázať, že sa vraciame len k tomu, čo tu už bolo. Je to vlastne naratívna „renesancia“, prispôbenie výkladu minulosti dnešným potrebám, a zároveň „výroba“ minulosti na objednávku. Určitou obmenou tohoto postupu je *retrográdna nacionalizácia dejín*, ktorá vychádza zo spätnej projekcie dnešných entít⁷⁵, z dokazovania kontinuity osídlenia istých teritórií potomkami tých istých národov a etnických skupín. V prípade Slovenska ide o dokazovanie faktu, že dnešní Slováci sú priami potomkovia toho istého ľudu, ktorý v ranom stredoveku tvoril základ osídlenia Veľkomoravskej ríše, resp. Pribinovo kniežatstva⁷⁶.

V tomto kontexte treba vnímať aj výber historických osobností kniežaťa Pribinu a Cyrila s Metodom ako motívov na spomínaných minciach. Mimochodom, tie isté osobnosti sa objavujú na bankovkách Slovenskej republiky od roku 1993⁷⁷. Historické pramene sa v podstate stotožňujú s názorom, že predkovia Slovákov stáli pri zrode prvého mocensko-politického útvaru so sídlom v Nitre v prvej tretine 9.storočia. Bolo ním Pribinovo kniežatstvo, neskôr súčasť Veľkej Moravy. Lokalizácia Pribinovo kniežatstva na území dnešného Slovenska má prispieť k zníženiu komplexu z „bezdejinnosti“, z neexistencie politických dejín vlastného štátu a vyvrátiť tézy o bezvýznamnosti, anonymite a zanedbateľnej účasti Slovákov a Slovenska v civilizačnom procese.

Popri národnej sebaidentifikácii je knieža Pribina zároveň symbolom kristianizácie. Na jeho kniežacom majetku v Nitre postavili prvý známy kresťanský kostol v západoslovanskom prostredí, ktorý vysvätil salzburský biskup Adalrád⁷⁸. Pribinov životný príbeh sa na základe historických

⁷⁵ Šútovec, M.: „Tisícročné chomúty a iné stereotypy na ceste do Európy“ In: *Fórum občianskej spoločnosti OS*, Bratislava, č. 6, 2001.

⁷⁶ Typickým príkladom takýchto postupov sú argumenty exilového historika M. S. Ďuricu, ktorý tvrdí: „Slováci sú jeden z najstarších historických národov a majú najstaršiu štátnosť v strednej Európe. Lebo Morava – to nebol nijaký ‘slovanský’ ani ‘sloviensky’ štát ani národ. To bol štát vtedajších Slovákov.“ In: denník *Slovenský národ*, 27. 6. 1991, s. 4.

⁷⁷ Knieža Pribina bol na dvadsiatkorunáčke a Cyril a Metod na päťdesiatkorunáčke, ktoré vošli do obehu na jeseň v roku 1993.

⁷⁸ Pozri: Kováč, D.: *Dejiny Slovenska*. Ibid., s.24 - 25.

prameňov nedá presne doložiť. Podľa najrozšírenejšej interpretácie Pribina po obsadení svojho kniežatstva zutekal k Frankom, dal sa pokrstiť a stal sa franským veľmožom. Z hľadiska národnej mytológie nie sú podstatné ďalšie Pribinove osudy; rozhodujúcim faktom je to, že bol panovníkom politického útvaru lokalizovaného približne na území dnešného Slovenska, a jeho kniežatstvo si aj po pripojení k Morave zachovalo politickú a neskôr cirkevnú svojbytnosť⁷⁹.

Postavy byzantských vierozvestcov, bratov Konštantína (Cyrila) a Metoda zo Solúnu, patria do tej istej kategórie legendárnych postáv slovanských dejín ako knieža Pribina. Podľa historických prameňov vyvíjali na území Veľkej Moravy⁸⁰ všestranné aktivity a popri kristianizácii sa zaslúžili o kodifikáciu spisovného staroslovienskeho jazyka. Pápež ho prijal medzi vtedajšie liturgické jazyky, ktorými boli hebrejčina, gréčtina a latinčina. Do staroslovienciny bola preložená Biblia, základné liturgické texty a vznikali v nej aj pôvodné diela. Existencia slovanského písomníctva na Veľkej Morave mala však krátke trvanie a po Metodovej smrti (r. 885) sa celý stredoeurópsky priestor začlenil definitívne a dlhodobo do latinskej kultúrnej sféry.

Peniaze v povojnovom Československu

Československá exilová vláda predvídala povojnové obnovenie republiky a už v roku 1943 boli na jej objednávku v Anglicku vyrobené štátovky⁸¹, ktoré sa síce nevyznačovali výtvarnou kvalitou ani tvorivou invenciou, ale mohli sa použiť pri obnove československej meny. Podkladmi remeselne zručne vyhotovených výtvarných návrhov boli rôzne prospekty a pohľadnice. Keďže v čase výroby platidiel nebolo jasné, kedy sa vojna skončí a príde k obnoveniu republiky, nie je na nich uvedený dátum. Pražská tlačiareň

⁷⁹ Rozbor polemiky o počiatkoch slovenských dejín obsahuje štúdia: Štefanovičová, T.: „Mýty o počiatkoch slovenských dejín“ in: *Fórum občianskej spoločnosti OS*. Bratislava, č.7/2000, s.24 - 27

⁸⁰ Konštantín a Metod prišli na územie Veľkej Moravy v roku 863 na základe žiadosti vtedajšieho panovníka Veľkomoravskej ríše, kniežaťa Rastislava. Ten požiadal byzantského cisára o misionárov, ktorí budú šíriť kresťanstvo v slovanskom jazyku, aby tak vybalansoval prevažujúci vplyv latinčiny, ktorá bola jazykom kresťanstva prichádzajúceho zo západu (Východofranská ríša).

⁸¹ Vyššie nominálne hodnoty boli od októbra 1945 uvedené ako bankovky.

bankoviek sa pripravila na povojnovú obnovu meny tak, že protektorátne dvojjazyčné texty sa z technického hľadiska dali ľahko nahradiť českými alebo slovenskými.

Ako teda vyzerali peniaze v povojnovom Československu? Zastavíme sa pri tých, ktoré najvýstižnejšie charakterizujú vtedajšiu dobu. Najskôr však stručná poznámka na dokreslenie toho, ako úzko súvisí politická moc a výber symbolov na peniazoch. Počas druhej svetovej vojny museli niektoré symboly z bankoviek zmiznúť. Napríklad na všetkých protektorátnych bankovkách český lev nemá na hrudi štít so slovenským znakom. Podobne pochodila i frígická čiapka na ženskej hlave na medailóne M. Švabinského, ktorého výtvarné návrhy boli inak prijateľné aj pre protektorátne a neskôr i povojnové mocenské orgány. Tak sa stalo, že na protektorátnej päťdesiatkorunáčke a povojnovej stokorunáčke je ten istý Švabinského motív hlavy ženy. Rozdiel je len v tom, že žena na protektorátnej bankovke nesmela mať na hlave frígickú čiapku, symbolizujúcu Republiku a Slobodu. Čiapku jej opäť nasadili po obnovení republiky v roku 1945.

V povojnových rokoch sa v Prahe vytlačila obmena päťdesiatkorunáčky, ktorú počas vojny zhotovili v Anglicku. Na lícnej strane oboch verzií sa nachádzal portrét M. R. Štefánika. Jeho osobnosť sa stala po komunistickom prevrate v roku 1948 ideologicky nežiaduca a nahradil ju motív baníka so zbýjačkou na pleci s baníckou šachtou v pozadí. Podobnosť so sovietskou bankovkou z tridsiatych rokov s portrétom Stachanova nie je vôbec náhodná. Po roku 1948 nastalo obdobie politizovania a ideologizovania všetkých oblastí života spoločnosti a teda aj motívov na bankovkách a minciach. Vychádzalo sa zo zásady, že peniaze majú vyjadrovať štátnu ideológiu a socialistický charakter štátu spolu s „pokrokovými“ tradíciami minulosti. O tom, kto rozhodoval o „pokrokovosti“, nebolo pochýb.

Menová reforma v roku 1953 rukolapne potvrdila zasahovanie mocenskej politiky Sovietskeho zväzu do života satelitov. Okrem toho, že značnú časť obyvateľstva pripravila o úspory a vyvolala otvorené protesty verejnosti, vyznačovala sa medzištátne konšpiratívnym charakterom. Prekvapila nielen obyvateľstvo, ale aj banku. Nové platidlá, ktoré vošli do obehu 1. júna 1953, boli narýchlo tajne vyrobené v bratskom Sovietskom zväze. Technická i výtvarná stránka týchto peňazí bola na nízkej profesionálnej úrovni a jasne na nich vidíme nástup umeleckého štýlu, pre ktorý sa neskôr ujalo označenie socialistický realizmus. Prvky pateticky fotografického štýlu sa

na bankovkách prelínali s byzantskými a ruskými motívami, typickými pre niektoré platidlá ešte z cárskych čias. Všetky papierové peniaze obsahovali vodoznak zložený celkom príznačne z päťcípnych hviezd.

Dvadsaťpäťkorunáčka sa na prvý pohľad zdala byť jedinou bankovkou bez výrazne politickej tematiky. Dostala sa na ňu jazdecká socha Jána Žižku z pamätníku na hore Vítkov. Dielo sochára Bohumila Kafku podrobila dobová tlač kritike najmä preto, že málo zdôrazňuje aktívnu, bojovú dimenziu kompozície - palcátom mávajúcí Žižka na koni nevyznieval ako jednoznačný symbol víťazstva ľudu. Napriek tomu išlo o zjavne militaristický motív, ktorý v duchu komunistickej ideológie vyjadroval ideály „husitskej revolúcie ako mohutného sociálneho hnutia“, odkiaľ je len krôčik k jej chápaniu ako „predobrazu socialistickej revolúcie“.⁸² Verejnosť vo všeobecnosti akceptovala symboliku spätú s mestom Tábor a s husitským revolučným hnutím. Komunistickí ideológovia tieto tradície šikovne zabudovali do mýtických narácií o „ľudových masách ako hybnej sile dejín“, stačilo, že nenápadne pozmenili interpretačnú optiku.

Bankovka sa neskôr tlačila v Prahe, ale jazdeckú sochu J. Žižku vystriedal vojvodcov portrét ovenčený dobovými zbraňami. Žižka tu hľadá jediným zdravým okom odhodlane vpred, akiste v ústrety „svetlým socialistickým zajtrajškom“. Po zmene názvu štátu a zmene štátneho znaku v roku 1960⁸³ sa už ďalšie varianty tejto bankovky tlačili s novým socialistickým štátnym znakom.

Vplyv veľkého brata z Východu sa prejavil už v samotnom zavedení nominálu s hodnotou dvadsaťpäť korún, keďže v systéme platidiel na našom území sa táto hodnota predtým nevyskytovala. Bola to však hodnota, ktorá je súčasťou ruských tradícií od cárskych čias.

Šesťdesiate roky a nástup „normalizácie“

Bankovky, ktoré sa pripravovali začiatkom 60. rokov, napriek viditeľnému úsiliu o určitú kompozičnú jednotu pôsobia ako nesúrodý celok. O peniazoch sa hovorí, že sú obrazom svojej doby – v prípade bankoviek a mincí z tohto obdobia to platí po každej stránke. Schematickosť doby,

⁸² Macura, V.: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace, 1993, s. 54.

⁸³ Ústava z roku 1960 pridala do názvu Československej republiky prívlastok „socialistická“ a v štátnom znaku sa slovenský erb so strieborným dvojitém krížom na modrom trojvrší zamenil za novovytvorený emblém – zlatú vatru pred modrou siluetou vrchu.

neinvenčnosť oficiálne preferovaného umeleckého štýlu socialistického realizmu a schematickosť motívov na platobných prostriedkoch spolu priamo súvisia.

Na lícnu stranu desaťkorunáčky z roku 1960 napríklad M. Medvecká vniesla komunistický ideál radostného „splývania“ mesta a vidieka v podobe dvoch dievčat – vrkočatej pionierky v rovnošate a dedinského dievčatka vo vyťahanom svetříku s tradične uviazanou šatkou na hlave. Spoločne vijú rozkvitnuté halúzky na pozadí obrovskej fabriky umiestnenej do lona panenskej prírody. Na rube bankovky nás upúta gigantická stavba Oravskej priehrady ako symbol pretvárania života a krajiny v duchu „radostných zajtrajškov“. Pražská tlačiareň pokračovala vo výrobe päťdesiat a stokorunáčiek podľa tlačových podkladov dodaných z Moskvy a iba postupne dochádzalo k zmenám, ktoré vyvolali spomínané premeny názvu štátu a štátneho znaku.

V druhej polovici 60. rokov sa začala pripravovať nová séria československých bankoviek. Vtedajšie ideologické uvoľnenie, ktoré sa prejavilo vo všetkých sférach českej a slovenskej kultúry, vytvorilo podmienky, aby sa politicky nezošňurovaná umelecká tvorba prejavila aj v oblasti najrozšírenejších produktov úžitkového umenia – teda na bankovkách a minciach. Závan slobody však trval iba krátko a obdobie tzv. normalizácie, ktoré nasledovalo po invázii armád Varšavského paktu do Československa v auguste 1968, zasiahlo aj oblasť výtvarného umenia, ktoré sa dostalo pod drobnohľad ideológov. Podľa vtedajšej právnej úpravy nestačilo, že o vydaní a výtvarnom riešení všetkých platidiel rozhodovala novo konštituovaná federálna vláda, ale jej návrh podliehal schváleniu politbyra komunistickej strany.

Neočakávané oživenie vyvolalo opätovné stvárnenie J. Žižku na nominálnej bankovke s hodnotou dvadsať korún z roku 1971. Verejnosť jednak ocenila návrat k tradičnej „dvacke“, ktorá nahradila cudzorodo pôsobiacu dvadsaťpäťkorunáčku, jednak na nej našla množstvo inotajov, skrytých významov a vtipov, ktoré ironizovali proces normalizácie. Kolovalo veľa žartov, ktorými sa vysvetľoval fakt, že Žižka mal na starej bankovke slepé ľavé oko, ale na novej pravé; keď sa bankovka poskladala určitým spôsobom, objavili sa (pri dobrej vôli pozorovateľa) obrisy horiaceho J. Palacha; sprievod ozbrojených husitských bojovníkov s husitským kazateľom na čele nasledovaný postavou slepca na koni, nachádzajúci sa

na rube bankovky, sa chápal ako symbol vtedajšieho neschopného, slepeho vedenia atď.

Päťstokorunáčka mala tvoriť ďalšiu bankovku tejto série. Umelecké stvárnenie schváleného motívu Slovenského národného povstania (SNP) ponúkalo rôzne možnosti. Slovenský výtvarník Albín Brunovský pripravil umelecky veľmi pôsobivé návrhy, ktoré vyjadrovali povstanie civilnými motívmi ako martýrium slovenského národa. Mocenské štruktúry jeho návrhy jednoznačne odmietli. V opakovanej súťaži zvíťazil český výtvarník Jaroslav Lukavský, ktorého pôvodné neutrálne návrhy sa po zapracovaní množstva pripomienok zmenili na apoteózu militarizmu: postavy samopalníkov s pohľadmi upretými do budúcnosti sa prelínajú so štítmí slovenských hôr a zrúcanín historických hradov. Ponúka sa nám nepreberné množstvo interpretácií, ale najpravdepodobnejšia bude tá, že slovenské dejiny sa síce odvíjajú od dávnoveku (starobylý hrad Devín), ale „skutočné“, teda „socialistické“ dejiny sa začali písať až ozbrojeným vystúpením slovenského ľudu počas SNP.

Po päťdesiatkorunáčke z roku 1964, na ktorej tému SNP symbolizoval slovenský partizán bok po boku s červenoarmejcom, ako so samopalmi prehodenými cez plece hľadia ponad štíty slovenských hôr, nad ktorými svitá (bezpochyby ich zásluhou) na „lepšie časy“. Zbrane hrdinov zdobia rozkvitnuté halúzky orgovánu (typický kvet, ktorým Pražania vítali červenoarmejcov) a ľavý spodný roh krášlia kosák a kladivo prepletené s lipovými ratolesťami⁸⁴, symbolizujúcimi ideu slovanstva. Korunu všetkému nasadil motív na rube bankovky, ktorý ideu „proletárskeho internacionalizmu“ doviedol priam do dokonalosti. Vo realisticky zobrazenej spleti potrubí, komínov a nádrží chemickej továrne Slovnaft na území Bratislavy, ktorej produkcia dodnes značne závisí od dodávok sovietskej (ruskej) ropy a ktorá celé desaťročia výdatne prispievala k znečisteniu životného prostredia a dunajskej vody, sa nenápadne moce jediná živá bytosť - človečik v montérkach. Očividnejší dôkaz odludštenosti komunistickej ideológie si ťažko predstaviť.

Ani tematika na minciach sa nevyhla vplyvu ideológie, hoci v tomto prípade bol priestor predsa len limitovaný štandardnou veľkosťou mincí.

⁸⁴ Vladimír Macura veľmi výstižne opisuje, akým spôsobom sa lipa stala „symbolom prednosti a ctnosti zakriknutého a zakomplexovaného národa“, pričom sa to týka rovnako Čechov ako aj Slovákov .

Český výtvarník Otakar Španiel, autor návrhov väčšiny povojnových československých mincí a pamätných mincí, podľahol entuziazmu nastupujúceho socialistického realizmu a najčastejšie ho inšpirovala žatva, zber úrody vôbec, no najmä snopy skoseného obilia. Mince, ktoré sa dostali do obehu v druhej polovici päťdesiatych rokov a platili až do roku 1990, sa nevyznačujú ničím pozoruhodným, nad číslom vyjadrujúcim hodnotu sa na každej minci nachádza päťcípna hviezda a obvod starších mincí lemujú lipové ratolesti. Mince vyrazené po roku 1960 rešpektovali zmenu štátneho znaku a názvu štátu.

Z hľadiska analýzy peňazí ako obrazu doby majú väčšiu výpovednú hodnotu motívy pamätných mincí. Do roku 1953 sa na nich popri portrétoch Stalina a Gottwalda zjavil motív SNP, 30. výročie vzniku Československa, 3. výročie Pražského povstania, ale aj výročie založenia Karlovej univerzity. Erupcia militaristických motívov na strieborných pamätných minciach vrcholila v polovici päťdesiatych rokov: červenoarmejci, partizáni a vojaci zásadne so zbraňou v ruke a dieťaťom v náručí, prípadne v spoločnosti matky s dieťaťom symbolizujú radostnú perspektívu šťastného zajtrajška. Inde zasa motívy žeriavov, lešení a fabrík spoľahlivo zaručujú hospodárske úspechy socializmu.

Politické uvoľnenie, ktoré súviselo s nástupom pokusu o reformu komunizmu, sa odrazilo nielen v tematike zvolených motívov na pamätných minciach, ale aj v zmene výtvarného spracovania konštantných tém, teda ďalších výročí oslobodenia republiky či SNP. Od začiatku šesťdesiatych rokov sa na minciach prestali objavovať militaristické témy a spomínané výročia sa vyjadrovali raz viac, inokedy menej civilnejšou formou. Na pamätne mince sa navyše dostali významné kultúrne jubileá: napríklad výročia založenia Národného múzea a Národného divadla v Prahe, Slovenského národného divadla a bratislavskej stredovekej univerzity Academie Istropolitany, ba nezabudlo sa ani na vznik Československa, tradície Veľkej Moravy a osobnosti J. Husa a J. E. Purkyně.

Násilné ukončenie Pražskej jari a nástup normalizácie znamenal opätovné spolitizovanie motívov pamätných mincí. Popri celom rade nesporné významných literátov, umelcov a vedcov (J. Jungmann, P. O. Hviezdoslav, J. Mánes, A. Sládkovič, J. Král, B. Smetana, J. Jesenský, P. Parlér, J. Botto, K. H. Mácha, M. Kukučín, J. Hollý a ďalší) sa na nich objavili portréty K. Marxa, V. I. Lenina, A. Zápotockého, B. Šmerala, J. Fučíka.

Neúnavne sa pripomínali výročia vzniku komunistickej strany, jej zjazdov a, samozrejme, prevratu vo februári 1948. Pokusy implantovať do vedomia občanov komunistický výklad dejín spolu s predstaviteľmi „pokrokovej“ ideológie neutíchali. Zámer dostať na jednu úroveň historických dejateľov či velikánov vedy a umenia a reprezentantov komunistickej politiky a kultúry (Z. Nejedlý, S. K. Neumann, I. Olbracht) mal nivelizovať hodnotovú sféru a presvedčiť verejnú mienku ak už nie o nadradenosti, tak aspoň o ich rovnocennosti.

Motívy pamätných mincí často nadbiehali komunálnemu vkusu, ale vždy podľa zásady „niečo za niečo“. Mincu s motívom obľúbeného národného športu – hokeja vydanú pri príležitosti hokejových majstrovstiev sveta v Prahe „vyvážila“ minca s motívom socialistického „masového“ športovania v rámci československej spartakiády. Keďže hokej sa vo verejnej mienke neustále spájal s povestnými víťazstvami československého tímu nad Sovietmi v rokoch 1968 a 1969, musel sa vytrhnúť aj nejaký „pozitívny“ príklad v oblasti športu. Poslúžila na to spartakiáda, veď do jej prípravy sa zapájali desiatitisíce obyvateľov, hoci nedobrovoľne.

Dôkazom pohrdania vtedajších mocipánov medzinárodnými zmluvami, na obsah ktorých po slávnostnom podpise rýchlo zabudli a vo vnútornej politike úplne ignorovali ich existenciu, bolo vydanie pamätnej mince k 10. výročiu helsinskej konferencie. Komunistická elita tak v symbolickej rovine dokázala, že ochrana a rešpektovanie ľudských práv, ku ktorému sa zaviazala, je iba formalita a vznik Charty '77 i ďalších hnutí a skupín žiadajúcich dodržiavanie medzinárodných záväzkov, sa podstaty režimu netýka.

Koncom osemdesiatych rokov ešte vyšla minca pri príležitosti 20. výročia československej federácie. Symbolicky ju vyjadruje strom lipy s rozdvojenou korunou, ktorý vyrastá z imaginárneho stredu republiky. Zaujímavé, že v roku 1989 sa razila pamätná minca k 17. novembru, ktorá mala pripomínať 50. výročie brutálneho zásahu fašistov proti českým vysokým školám. Paradoxom je, že mocenské štruktúry si tento motív odsúhlasili zrejme netušiac, že bude zároveň pripomínať koniec ich vládnutia.

ŠBČS sa v druhej polovici sedemdesiatych rokov pokúsila iniciovať prípravu novej série bankoviek. Politicky odsúhlasené motívy boli ideovým

kompromisom, lebo popri významných postavách kultúrnych dejín⁸⁵ sa ku slovu opäť dostali politické motívy. Išlo predovšetkým o osobnosť K. Gottwalda, ktorý v bežnom vedomí nikdy nepatril k výnimočným postavám našich dejín ani v Čechách, ani na Slovensku. Napriek pokusom o jeho dobovú mytologizáciu ako „múdneho“, priam geniálneho „robotníckeho prezidenta“, ktorý „nezažmúri oko a bdie“ nad prácou a spánkom svojho ľudu⁸⁶, Gottwald nikdy nepatril medzi osobnosti, na ktoré by verejnosť bola hrdá. Ďalším politickým motívom bola už spomínaná téma SNP. Významnou zmenou však bolo to, že sa po prvý krát vypísala súťaž na ucelené výtvarné spracovanie vybratých motívov, aby sa zabezpečila kompozičná jednota celej emisie.

Súťažná porota rozhodla o jednoznačnom víťazovi, ktorým sa stal A. Brunovský. Jeho návrhy boli pripravené na realizáciu už v roku 1977, ale stranícke a štátne orgány odkladali bez vysvetlenia viac ako päť rokov súhlas s ich výrobou. Prvé bankovky sa začali tlačiť až v roku 1983, kedy sa malo s ich výrobou podľa pôvodného harmonogramu končiť. Verejnosť neprijala nové bankovky s nadšením, skôr prispeli k prebudeniu občianskej kritiky a nespokojnosti. Predmetom kritiky sa stala predovšetkým prílišná farebnosť a ilustratívnosť nových bankoviek, ktorá bola v čase vzniku návrhov jednou z technických požiadaviek a mala pôsobiť ako ochranný faktor proti falšovaniu. Faktor času však urobil svoje – medzitým, čo oficiálne miesta váhali s odsúhlasením výroby, farebnosť prestala plniť pôvodnú úlohu ochrany vzhľadom na rozšírenie farebných laserových kopíriek a stala sa znakom nedostatočnej ochrany proti falšovaniu. Okrem toho technologická zaostalosť pražskej tlačiarne neumožnila flexibilne aplikovať najnovšie ochranné prvky, ktoré boli v tom čase na Západe samozrejmosťou.

Útoky proti novým bankovkám nahrádzali mnohým občanom kritiku vládnuceho systému. Zámienkou stupňujúcej sa občianskej nespokojnosti, ktorá dostala napriek cenzúre priestor v médiách v rámci vtedy už povolenej tzv. komunálnej kritiky⁸⁷, bolo najskôr veľmi podobné farebné

⁸⁵ Patril medzi ne slovenský básnik a spisovateľ P. O. Hviezdoslav; „učiteľ národov“ J. A. Komenský pôvodom Moravák; kodifikátor spisovnej slovenčiny L. Štúr a český hudobný skladateľ B. Smetana.

⁸⁶ V. Macura poukázal na podobnosť literárnej mytologizácie Stalina a Gottwalda v práci: *Šťastný věk. Symboly, emblémy, mýty 1948 – 89*. Pražská imaginace, Praha, 1992.

⁸⁷ Komunálna kritika znamenala, že nejde o kritiku režimu alebo politiky ako celku, ale o „nedostatky každodenného života“, jednotlivosti, ktoré mohla spôsobiť nesvedomitá práca

riešenie dvadsaťkorunáčky a tisícokorunáčky. Neobvyklá farebná podobnosť dvoch nominálov výrazne odlišnej hodnoty spôsobovala v každodennom platobnom styku ich častú zámenu. V dôsledku toho vznikalo mnoho omylov, konfliktov a zdržaní v obchodoch, na poštách, ľudia boli nervózni a vinu pripisovali bankovkám, ktoré touto formou substituovali tých, ktorí o ich podobe rozhodli.

Nespokojnosť vyvrcholila vydaním stokorunáčky s portrétom K. Gottwalda, ktorá vošla do obehu šesť týždňov pred 17. novembrom 1989. Pracovníci banky vopred upozorňovali na možnosť negatívnych reakcií obyvateľstva, ale stranícke orgány nepovažovali za potrebné zmeniť svoje rozhodnutie. Ťažko preto súhlasiť s názorom, že vedenie štátostrany bolo „odtrhnuté od mäs“ alebo že jeho členovia nevedeli, čo sa deje „dolu“. Práve naopak. Napriek tomu, že mali presné informácie, cítili sa dostatočne silní, aby arogantne ignorovali názor verejnosti.

A tak sa stokorunáčka stala terčom sústredenej kritiky zo všetkých strán. Odmietavo a posmešne sa o nej vyjadrovali rovnako intelektuáli ako aj bežní občania, bankovku a jej zväčšené kópie poškodzovali rôznymi hanlivými textami a nápismi. Mnohí si tiež odmietali prevziať v pokladni mzdu v týchto bankovkách a žiadali výplatu v nomináloch inej hodnoty. Akoby na líčnej strane bankovky nestačil portrét zeleného, naduto sa tváriaceho Gottwalda, ešte aj písomné vyjadrenie hodnoty nominálu a štátny znak boli umiestnené na červenej päťcípej hviezde. Na jednom z transparentov, ktoré sa objavili v Prahe počas novembrových demonštrácií v roku 1989, nechýbala ani inkriminovaná stokorunáčka, ibaže namiesto Gottwaldovho portrétu tam bol zakomponovaný T. G. Masaryk.

ŠBČS hneď v januári 1990 zastavila tlač tejto bankovky a obnovila výrobu stokorunáčky z roku 1961. Prakticky paralelne sa začala príprava novej emisie bankoviek s novými námetmi, takže výroba ďalšej bankovky v poradí (500.-Kčs) podľa víťazného návrhu A. Brunovského sa už nerealizovala.

Možno iba dodať, že nešťastné bankovky boli osobnou tragédiou vynikajúceho výtvarníka, ktorý mrhal talentom na niečo, čo si sám nezvolil. Dostal sa do nemilosti vtedajších mocných, ktorí z neznámych dôvodov roky odkladali výrobu platidiel podľa jeho návrhov, ale aj do nemilosti

jednotlivcov, nedostatky v zásobovaní, tzv.podpultový predaj atď. Išlo o „dymovú clonu“ , ktorej cieľom bolo ukázať, že establishment sa kritiky neobáva. Musela to byť však tzv.(pro) systémová, konštruktívna kritika, ktorá nediskreditovala systém „reálneho socializmu“.

občanov, keďže jeho meno sa spájalo s nepopulárnymi bankovkami z konca 80. rokov, ktoré symbolicky uzatvárajú existenciu spoločného štátu Čechov a Slovákov a spoločnej emisnej banky.

Hoci sa počas komunistického režimu čiastočne menili motívy a symboly na bankovkách, počas štyroch desaťročí ostali nezmenené dominantné farby na určitých nomináloch - bolo jasné, že keď si chcel niekto požičať sto korún, pýtal si „jednu zelenú“; päťdesiatka nestrácala červenastý nádych bez ohľadu na to, či bol na nej partizán s červenoarmejcom alebo Ľudovít Štúr, dvadsaťkorunová bankovka zasa hrala do modra.⁸⁸ Farebná symbolika nominálov siaha do predvojnového obdobia a tradíciu zelenej stokorunáčky zaviedol vlastne A. Mucha.

Tradičné farebné ladenie jednotlivých nominálov z predchádzajúcich režimov ostalo zachované na nových bankovkách v Českej republike – napríklad dvadsaťkorunáčka je aj dnes modrosivá, na päťdesiatke prevláda ružovočervená, stovka je opäť zelená, päťstovka hrá dohnedu a na tisícke dominuje modrá.

Farebné ladenie nominálov slovenských bankoviek platných po roku 1993 sa rozišlo s touto tradíciou. Akoby sa výtvarník rozhodol, že ľudia si musia zvyknúť aj na nové farebné odtiene späť s jednotlivými hodnotami. Azda len päťstovka sa farebne ako-tak ponášala na svoju federálnu predchodkyňu a pri dobrej vôli i tisícka, ktorá však zachádzala viac do fialova. Autor výtvarného riešenia nových slovenských bankoviek, akademický maliar Jozef Bubák v tejto súvislosti poznamenal: „Po istom čase si zafixujeme, že dvadsiatka je zelená, päťdesiatka modrá, stovka oranžovočervená atď. Ináč je každá bankovka v základe sivá, má len nádych dominujúceho farebného odtieňa.“⁸⁹ Tento názor plne korešpondoval so zámerom vytvoriť mytológiu „nového začiatku“, keď sa síce náš nový „mladý štát“ opieral o skutočných i domnelých „velikánov národných dejín“, ale zároveň začínal v niektorých oblastiach od nuly. Akoby kdesi v pozadí zaznievalo, že odteraz si budeme tradície formovať sami, nepotrebujeme nijakú kontinuitu s niečím, čo nám nie je vlastné. Ak sa však pozrieme na témy a motívy zobrazené na peniazoch

⁸⁸ V emisii bankoviek podľa návrhov A. Brunovského bol na dvadsaťkorunáčke portrét „učiteľa národov“ J. A. Komenského a na tisícokorunáčke portrét hudobného skladateľa B. Smetanu a keďže obe bankovky mali takmer rovnaký modrý farebný odtieň, prichádzalo často k uvedenej zámene.

⁸⁹ „Nakreslil nám peniaze. S maliarom Jozefom Bubákom medzi Prahou a Londýnom“ in: Denník *Národná obroda*, 12. februára 1993, s. 8.

po roku 1993, či sa nám to páči alebo nie, kontinuita je tu viac ako zrejماً. Na čo sme teda nadväzovali a čoho sa zriekali?

Ako sa dostať na bankovku?

Ešte koncom 80. rokov sa ukázalo, že v tom čase neukončená séria československých bankoviek nemá dostatočné ochranné prvky umožňujúce laickej verejnosti rozoznať pravé bankovky od falošných zhotovených na farebných kopírkach, ktoré sa v tom čase stali hitom reprodukčnej techniky. ŠBČS preto začala uvažovať o emisii nových bankoviek, ktoré by technickým riešením lepšie vyhovovali vtedajším požiadavkám.

Predstava o technických parametroch nových bankoviek bola v podstate jasná. Oveľa väčším problémom ako technické parametre sa ukázal byť výber na nich zobrazených motívov. V súvislosti so stiahnutím verejnosťou odmietanej stokorunáčky s portrétom Klementa Gottwalda⁹⁰ dostala ŠBČS viac ako 600 listov od občanov a inštitúcií s doporučením portrétov nových osobností na platidlo s touto hodnotou. Časti návrhov treba priznať zmysel pre recesiú: odporúčali zobraziť na bankovke napríklad Járu Cimrmana, populárnych hercov a spevákov, resp. naďalej na nej ponechať portrét „komunistického hrdloreza“ K. Gottwalda. Prevažná väčšina návrhov sa však prihovárala za portrét T. G. Masaryka, M. R. Štefánika, Karla IV., či L. Štúra. Mnohí pisatelia vyjadrili opačný názor v tom zmysle, že na bankovkách by nemali byť zobrazované osobnosti politického života, keďže názory na ne sa časom menia. Objavil sa aj celý rad návrhov, aby sa na bankovky dostali portréty významných žien českej a slovenskej histórie.

V tejto situácii sa ŠBČS rozhodla v septembri 1990 vyhlásiť anonymnú verejnú súťaž o obsahové zameranie novej série bankoviek. Podmienkou bolo zaslať tematické návrhy všetkých deviatich nominálnych hodnôt bankoviek (to značí 10, 20, 50, 100, 200, 500, 1000, 2000, 5000 Kčs), ktoré vytvoria vnútorne jednotný celok vyjadrujúci vzájomné vzťahy českého a slovenského národa a ich kultúrne, vedecké i politické tradície. Podmienkou bol súvis motívov na lícnej a rubovej strane každej bankovky.

Do súťaže prišlo 128 návrhov, pričom niektoré doporučovali na lícnej strane zobraziť české a slovenské hrady a zámky, chránené rastliny, živočíchy či planéty slnečnej sústavy. Väčšina súťažiacich však uprednostnila tradičný

⁹⁰ Táto bankovka bola uvedená do obehu šesť týždňov pred koncom komunizmu (1.10.1989).

prístup s využitím portrétov významných osobností⁹¹. Víťazný návrh neskôr obsahoval najčastejšie požadované osobnosti a zohľadňoval proporčné zastúpenie troch slovenských, troch moravských a troch českých motívov.

Súťaž hodnotila podľa vopred stanovených pravidiel porota zložená zo zástupcov banky, Kancelárie prezidenta republiky, oboch snemovni federálneho parlamentu, Slovenskej národnej rady a Českej národnej rady, právnických fakúlt z Prahy, Brna, Bratislavy a Košíc, Historických ústavov ČSAV a SAV a zväzu novinárov oboch republík.

Štruktúra víťazného návrhu vyzerala takto: (v zátvorke sú varianty odporúčané porotou)

- 10 Kčs – knieža Pribina – Nitra
- 20 Kčs – Cyril a Metod – rotunda a zvonica (Velehrad)
- 50 Kčs – Přemysl Otakar I. – Zlatá bula sicílska
- 100 Kčs – Karel IV. – Pražský hrad (Karlova Univerzita)
- 200 Kčs – J. A. Komenský – Fulnek, Orbis Pictus
- 500 Kčs – Ľ. Štúr – Bratislava
- 1000 Kčs – B. Němcová (F. Palacký) – súsošie z Babičkinho údolia (moravský motív)
- 2000 Kčs – M. R. Štefánik – Mohyla na Bradle
- 5000 Kčs - T. G. Masaryk – alegória Republiky (Pražský hrad)

Vnútoraná konzistencia tohto návrhu, ktorý neskôr v rozhodnutiach o slovenskej mene čiastočne⁹² akceptovala aj NBS, vychádzala z koncepcie časovej následnosti života zobrazených osobností. To značí, že na bankovke najnižšej nominálnej hodnoty bol portrét najstaršej osobnosti, na bankovke najvyššej nominálnej hodnoty portrét najmladšej osobnosti. Samozrejme, že

⁹¹ Celkove bolo navrhnutých 133 rôznych osobností, ktoré mali byť zobrazené na bankovkách. Najčastejšie sa vyskytoval T. G. Masaryk (54 návrhov), M. R. Štefánik (49), Karel IV. (45), Cyril a Metod (34), Ľ. Štúr (33), J. A. Komenský (28), B. Němcová (22), Jan Hus (21), J. Kollár (20). Ďalšie podrobnosti o priebehu súťaže a vlastnom hodnotení pozri: Kolínová, A.: „Příprava vydání nových bankovek“ in: *Bankovky a mince České národní banky 1993-1994*. NUGA, Praha, 1994, s. 53 - 56.

⁹² Tento princíp neplatil pri tisíc a päťtisícokorunáčke, lebo poradie osobností bolo vymenené. Na tisícokorunáčke bol A. Hlinka, ktorý zomrel v roku 1938 a na päťtisícokorunáčke bol M. R. Štefánik, ktorý zomrel v roku 1919.

v prípade zobrazenia osobností sa nevyhneme ani ich odlišnej interpretácii, ak sa vychádza z toho, že na bankovke najvyššej nominálnej hodnoty by mala byť najväčšia osobnosť a s klesaním nominálnej hodnoty klesá aj význam zobrazených osobností. Podobný prístup je však značným zjednodušením a vo všeobecnosti sa v rozhodnutiach bankových rád neuplatňuje. Často sa tiež zložito hľadá konsenzus pri určení, aké osobnosti či motívy sa objavia na platidlách, nehovoriac o probléme, ktorý by spôsobila potreba ich hierarchického usporiadania podľa ťažko stanoviteľných kritérií.

Súťaž o výtvarné návrhy

Pred definitívnym rozhodnutím o výbere výtvarníka⁹³ na novú emisiu československých bankoviek usporiadala ŠBČS prostredníctvom Československej televízie divácku anketu ku všetkým návrhom dvestokorunáčky. Viac ako 5000 účastníkov ankety sa rozdelilo do dvoch názorových skupín. Prvá, menšia skupina konštatovala, že všetky návrhy sú hrozné, ale keď už si musí vybrať, tak hlasuje pre...Druhá skupina, naopak, všetky návrhy oceňovala ako skvelé, ale ak si smie zvoliť jeden z nich, tak to bude najradšej návrh... Po roztriedení anketových lístkov, na ktorých si respondenti vybrali jeden z návrhov, vyšlo najavo, že všetky získali približne rovnaký počet hlasov. Respondenti sa rozdelili podľa generačného kritéria – tradičnejšie riešenia a tradičné hodnoty uprednostňovali príslušníci staršej generácie a modernejšie prístupy si našli stúpencom v strednej a mladšej generácii⁹⁴.

⁹³ Niektoré slovenské médiá informovali počas a po skončení súťaže o tom, že Štátna banková rada ŠBČS porušovala regulérne podmienky v prospech českých výtvarníkov. Napriek citovaným materiálom STC a vyjadreniam riaditeľa peňažného odboru ŠBČS v Prahe o výsledkoch pracovných konzultácií v Anglicku, ktoré zhodne potvrdzovali najvyššie ocenenie výtvarných návrhov slovenského autora J.Bubáka, konečným víťazom sa stal český autor O. Kulhánek. V rekapitulácii tohto obdobia z pera českých autorov sa nachádzajú iba konštatovania rozhodnutí Bankovej rady ŠBČS o náhlých zmenách v priebehu súťaže bez udania dôvodov týchto zmien (napr. O. Kulhánek sa prvého kola súťaže z dôvodu pracovnej zaneprázdnenosti vôbec nezúčastnil. Banková rada sa svojvoľne rozhodla zmeniť rozhodnutie odbornej komisie a vyzvala popri odporúčaných autoroch aj ďalšieho českého autora, aby sa zúčastnil druhého kola súťaže). Treba však pripomenúť, že je legitímne a plne v právomoci vedenia emisných bánk rozhodovať o týchto otázkach a všade vo svete je nepísaným pravidlom, že sa to tak deje za zatvorenými dverami.

⁹⁴ Podrobný opis ankety pozri: Kolínová, A.: „Příprava vydání nových bankovek“ in:

Napriek tomu, že prípravy na emisiu novej série bankoviek sa uskutočňovali podľa plánu a ŠBČS sa snažila niektoré práce urýchliť, na jeseň v roku 1992 bolo čoraz jasnejšie, že rozdelenie štátu je neodvratné. Celkom opodstatnene sa očakávalo, že po vzniku dvoch štátov bude skôr či neskôr nasledovať aj rozdelenie spoločnej meny. Preto sa v Českom ústredí ŠBČS začali pripravovať alternatívne riešenia námetov, na ktorých mali byť pôvodne slovenské motívy.

V súlade s už predtým vyjadreným želaním českej verejnosti sa na tri uprázdnené slovenské posty dostali ženské postavy českej histórie a kultúry: sv. Anežka Česká, Božena Němcová a Ema Destinová. Vladimír Macura ostrým perom komentuje výmenu slovenských motívov za ženské reprezentantky českých dejín nielen ako príznačné potvrdenie kultúrneho falokratizmu, ktorý pripustil ženy na bankovky až v druhej vlne po zániku prvej, výlučne maskulinnej série, ale aj ako príznak prevládajúcich českých rysov vnímania niekdajšieho Československa. „Stejně jako historické postavy žen jsou pojaty často jen jako více méně volný doplněk „obecné“ (ale ve skutečnosti maskulinizované) historie, tak i Slovensko bývalo z české perspektivy často přijímáno jako především *doplňující* prvek formálně *československého*, ale prakticky popravdě *českého* světa.“⁹⁵ Do tohoto symbolického kontextu nepochybne patrí aj prevaha emocionálneho vnímania Slovenska českými očami. V porovnaní s českým racionálnym svetom videli Česi slovenský svet ako realitu späť s prírodou, iracionalitou, citovosťou, spontánnosťou. Často opakované vyznania lásky k „pôvabom“ slovenskej krajiny, priateľom na Slovensku a najmä obdiv ku krásam Tatier nevyjadrovali snahu dozvedieť sa viac o situácii na Slovensku, pochopiť jeho problémy. Boli skôr skrytou výzvou na opätovanie lásky a citov. Aspekt racionálneho a emocionálneho vo vzťahoch Čechov a Slovákov patrilo medzi argumenty zdôvodňujúce potrebu osamostatnenia Slovenska. Slovenskí aktéri rozdelenia federácie sa chceli za každú cenu vymaniť z tohto rodinného zväzku, v ktorom Slováci hrali úlohu buď ženskej (tradične slabšej) polovičky, alebo mladšieho brata v Pithartovej predstave „dvojdomku“. Dodnes sa neraz priam automaticky interpretuje rozpad federácie ako manželský rozvod, aj keď s poetickým prívlastkom zamatu. Mužskú úlohu racionálneho partnera predstavujú Česi a vrtošiví,

Bankovky a mince České národní banky 1993-1994. NUGA, Praha, 1994, s. 55.

⁹⁵ Macura, V.: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony.* Pražská imaginace, 1993, s. 40.

večne nespokojnú a nenásytnú manželku predstavujú Slováci. S podobným prístupom sa stretneme v celom rade viac či menej sofistikovaných analýz z pera domácich i zahraničných autorov, pričom raz ide o otvorenejšiu, inokedy o sofistikovanejšiu formu.

Vznik slovenskej emisnej banky ako súčasť nového mýtu

Vráťme sa k situácii na Slovenskom ústredí Štátnej banky Československej v Bratislave začiatkom 90. rokov. V tom čase neexistovala základná štruktúra bankových úsekov, odborov a oddelení porovnateľná s pražským federálnym centrom. „ Z približne 120 pracovníkov, ktorí v slovenskom ústredí pracovali, sa netechnickým a neadministratívnym prácam venovalo len okolo 40-50 ľudí, v Prahe okolo tisíc.“⁹⁶ Zásadný rozdiel v pripravenosti českého a slovenského bankového sektora na vyhlásenie štátnej samostatnosti a prípravu vlastnej meny konštatujú i české zdroje: „Zatímco čo Česká národní banka (ČNB) bude moci převzít mnohé z dosavadní struktury SBČS a bude disponovat velkou částí dosavadních odborných pracovníku SBČS, Národní banka Slovenska (NBS) začíná téměř od nuly... Vytvořit koncepci měnové politiky a zajistit fungování nově vzniklé emisní banky není ze dne na den dost dobře možné“⁹⁷.

Stupeň náročnosti zriaďovania novej centrálnej banky v Bratislave bol nesporne oveľa vyšší ako v Prahe, kde prakticky stačilo vymeniť vizitky a označenia na dverách jednotlivých útvarov. Podľa spomienok Mariána Tkáča sa z Prahy vrátil na Slovensko len jeden pracovník a budovanie niektorých nevyhnutných bankových úsekov sa uskutočňovalo doslova „na kolene“ (napr. bankový dohľad).

A tu sme pri koreni rodiacich sa mýtov o okolnostiach vzniku samostatného Slovenska a jeho rozhodujúcich inštitúcií. Tkáč vykresľuje situáciu v banke jednoduchým a zrozumiteľným jazykom plným nadšenia a vnútorného presvedčenia o správnosti postupu (napriek skromne priznaným nedostatkom): „Vonkajšiemu pozorovateľovi sme museli pripadať ako včeličky, ktoré nemajú ohraničený pracovný čas, nepoznajú

⁹⁶ Tkáč, M.: „Ako vznikala Národná banka Slovenska“, in: *Historický zborník* 10, č.2/200, Bratislava, s. 143.

⁹⁷ Vokatý, F.: Hotovostní peněžní oběh v letech 1992 až 1994“ in: *Bankovky a mince České národní banky 1993-1994*. NUGA, Praha, 1994, s. 97.

soboty či nedele. Absolvovali sme obrovské množstvo porád, rokovaní, ciest a rozhodovaní bez siahodlhých sedení a často aj bez kvalitných podkladov, čo však spočiatku nikomu neprekážalo.⁹⁸ Tieto slová potvrdzujú, že mnohí bankovní pracovníci sa pustili do práce s obrovským nasadením a entuziazmom, s presvedčením, že jednak dostali šancu na vlastnú odbornú seberealizáciu, jednak sa podieľajú na tvorbe jednej zo základných inštitúcií nového štátu. Stali sa súčasťou legendy, ktorá sa šíri a svojim obsahom potvrdzuje schopnosti i talent tých, ktorí „boli pri tom“ a zároveň spätne dokazuje správnosť osamostatnenia Slovenska, vďaka čomu sa vytvorili podmienky na seberealizáciu vlastných občanov bez ohľadu na vonkajšie okolnosti.

Komunikačnú funkciu mýtu v tomto prípade zohráva opakované zdôrazňovanie významu práce každého jednotlivca. Prostredníctvom emócií a používaných jazykových prostriedkov sa vytvára ilúzia vlastnej profesionálnej komunity i spoločnosti ako celku, ktorý je odkázaný na výsledky individuálnej práce. Kognitívne procesy nedokážu zachytiť komplexnosť reality, takže na to, aby sa vytvorila zmysluplná kolektívna existencia, bolo potrebné skúsenosti a prácu prezentovať v podobe mýtov a symbolov. Z tohto hľadiska symbolické formy nepredstavujú prostú imitáciu reality, ale sú vlastnými prejavmi skutočnosti. Mýtus je teda určitým typom simplifikovanej reprezentácie. Je takým usporiadaním sveta, ktoré objasňuje zmysel existencie danej komunity a pre jej členov je zároveň záväznou interpretáciou tejto skutočnosti⁹⁹.

Politika v bankovkách i v drobných

Snáď žiadna ekonomická situácia sa nezapíše do pamäti verejnosti tak intenzívne ako zážitky späté s finančnými záležitosťami, ktoré sa dotýkajú priamo a bezprostredne každého. Patria medzi ne predovšetkým menové reformy a menové rozluky. V rámci bývalého Československa prišlo v rozpätí 74 rokov (teda približne v živote jednej generácie) k štyrom takýmto udalostiam. Vždy súviseli s veľkými politickými zmenami, takže občania ich prežívali dosť intenzívne a verejnosť vnímala a vníma už

⁹⁸ Tkáč, M.: „Ako vznikala Národná banka Slovenska“, in: *Historický zborník* 10, č.2/200, Bratislava, s. 143.

⁹⁹ Cassirer, E.: *Language and Myth*. New York, 1946, s. 5.

samotné pojmy „menová reforma“ či „odluka“ so značnou nedôverou a obozretnosťou¹⁰⁰.

Pohyby na federálnej i republikových politických scénach v roku 1992 nemohli ostať bez odozvy v orgánoch ŠBČS. Banka totiž zodpovedala za menový vývoj v štáte a musela sa pripraviť na každú eventualitu. Do úvahy prichádzalo viacero ciest ďalšieho vývoja: od zotrvania v pôvodnom stave (teda jeden štát, jedna emisná banka, jedna mena) cez existenciu dvoch republikových emisných bánk v rámci federácie s možnosťami jednotnej meny alebo rôznych mien, až po vznik dvoch úplne samostatných štátov. Pripraviť bankovky a mince pre každú z týchto eventualít bolo nielen nemožné, ale aj nezmyselne nákladné. Uvažovanie sa preto zúžilo na dve kardinálne riešenia – jedna mena alebo dve meny? Ak jedna mena, pôjde o stav trvalý alebo prechodný? Ak dve meny, ako uskutočniť čo najjednoduchšie rozdelenie mien? Čo urobiť s už pripravenou novou sériou bankoviek a mincí?

Peňažný odbor federálneho ústredia ŠBČS¹⁰¹, ktorý zodpovedal za hotovostný obeh peňazí i za prípravu vydania nových platidiel, mal však aj úplne „prozaické“ a zdanlivo nevýznamné problémy. Týkali sa symbolickej stránky platobných prostriedkov. Ako sa bude volať štát a jeho menová jednotka a ako bude vyzeráť štátny znak po rozdelení štátu? Nebude potrebné v prípade jednotnej meny uvádzať texty v obidvoch jazykových mutáciách? Stále totiž platilo, že názov štátu a štátny znak sú podstatnými súčasťami mincí, pričom štátny znak a názov menovej jednotky treba uviesť na bankovkách. Malo teda v takejto neistej situácii zmysel pokračovať v príprave tlače a razby nových bankoviek a mincí?

Rokovania politických reprezentácií oboch republík sa uskutočňovali podľa rovnakého scenára. Končili spoločnými vystúpeniami pred televíznymi kamerami, kde sa deklaroval dosiahnutý pokrok a zhoda v určitých oblastiach. Nasledovali samostatné vystúpenia v tlači, kde sa už

¹⁰⁰ Zhrnutie cieľov menových reforiem a rozlúk v podmienkach Československa i reakcií verejnosti pozri: Vencovský, F.: „Naše menové reformy a odluky“ in: *Finance a úvér*, 43, 1993, č.9, Praha, s. 394 - 401.

¹⁰¹ Pracovníci tohto odboru boli všetci českej národnosti (zdroj: *Ibid.*, s.99), čo bolo tiež dôvodom nespokojnosti ich kolegov na Slovensku, lebo nemali priamy kontakt s postupom prác a boli len sprostredkované informovaní o jednotlivých krokoch. Tento odbor pripravoval variantné scenáre - zachovanie jednotnej meny a jej rozdelenie – a začal aj s prípravou samostatných mien pre každú republiku zvlášť.

výsledky prezentovali odlišne. Nakoniec sa ukázalo, že vlastne k nijakej zhode neprišlo a rokovania sa vracajú naspäť k východiskovému bodu. Čas neúprosne letel a peňažný odbor banky musel zabezpečiť dostatočné zásoby bankoviek a mincí na rok 1993, prípadne i pre ďalšie roky. Zatiaľ čo na politickej scéne pretrvávala neistota, banka prijala rozhodnutie o tom, čo sa bude alebo nebude vyrábať. Vzhľadom na to, že činnosť politikov sa zúžila na „spanilé jazdy po hradoch a zámkoch“¹⁰² bez konkrétnych záverov, banka dospela k názoru, že sa bude platiť naďalej federálnymi peniazmi. Bolo teda potrebné zabezpečiť dostatočné zásoby platidiel tých nominálnych hodnôt, ktoré sa výraznejšie podieľali na obehu peňazí. Keďže cieľom bola minimalizácia nákladov, objednalo sa len to najnutnejšie množstvo. Pokračovala výroba bankoviek dovtedajšej federálnej emisie, ale zastavila sa výroba novej tisíckorunáčky a mincí.

Oddelenie menových systémov sa dalo uskutočniť postupne alebo jednorazovo na základe spolupráce oboch republík, ale i jednostranným rozhodnutím. Pre pracovníkov bánk bolo najoptimálnejším riešením, keby dovtedajšia mena platila tak dlho, kým by nové republikové emisné banky nevydali dostatočné množstvo vlastných bankoviek a mincí. Takéto riešenie sa zdalo byť najpriateľnejšie i pre občanov, a teda bolo politicky najpriechodnejšie. V symbolickej rovine by to znamenalo upokojenie emócií a dôkaz, že išlo o skutočnú, a nie iba deklarovanú dohodu. Hoci menová odluka predstavuje najmä významný politický akt a je symbolom národnej samostatnosti a zvrchovanosti, má tiež dôležitý ekonomický aspekt. Zasahuje do oblasti menových rezerv, platobnej bilancie a ovplyvňuje stabilitu meny. Preto sa vo variantných scenároch hneď spočiatku objavovali aj úvahy o jednorazovom oddelení, odluke českej a slovenskej meny¹⁰³.

¹⁰² Pôvodne žurnalistické označenie nekonečnej série rokovaní (a následnej nedohody) českej a slovenskej politickej reprezentácie na rôznych hradoch, zámkoch a vo vilách v oboch častiach republiky, ktoré sa ujalo vo verejnom diskurze. Dodnes sa slovné spojenie „spanilých jász“ používa skôr v súvislosti s obdobím rozpadu Česko-Slovenska ako s pôvodným významom nájazdov husitských vojsk na slovenské hrady a mestá v 14. storočí.

¹⁰³ Prípravná fáza menovej rozluky spočívala vo vypracovaní už spomínaného variantu scenára na pôde peňažného odboru federálneho ústredia ŠBČS v Prahe. Férová informovanosť slovenských bankových pracovníkov o príprave scenára nebola zabezpečená ani v symbolickej rovine: jednoducho nijaký Slováč nepracoval na tomto odbore. Nadôvažok „...vypracovaný scenár nikdy nenadobudol explicitnú podobu kompletného písaného materiálu. Existoval iba ako implicitné ‘poznanie’ centrálnej komisie a prejavil sa až v návrhoch legislatívnych noriem ČNB, v nepísanej forme balíku bezpečnostných opatrení, v nepísanej podobe

Nakoniec sa súčasťou politickej dohody o zániku ČSFR stalo rozhodnutie o zachovaní spoločnej meny v rámci menovej únie, ktorá vstúpila do platnosti 1. januára 1993. Z hľadiska vonkajšieho bankového sveta vznikla pomerne kuriózna situácia: existovali dva štáty, dve emisné banky a jedna mena. Okrem toho existoval Menový výbor zložený z troch zástupcov NBS a z troch zástupcov ČNB, čo bola tiež nezvyčajná inštitúcia, pretože vzniknuté centrálné banky nerobili vlastnú menovú politiku a v zásadných menových ukazovateľoch svoj postup koordinovali. Pragmatikom na oboch stranách novej hranice bolo hneď spočiatku jasné, že tento stav nemôže dlho trvať: otázkou bolo iba kedy a ako príde k oddeleniu mien. Okrem politického a ekonomického kontextu rozdelenia spoločnej meny sa musel zväziť spôsob odlíšenia bankoviek a mincí dvoch samostatných bánk, pričom prichádzali do úvahy viaceré postupy: vydanie provizórnej novej emisie bankoviek v oboch republikách; okolkovanie bankoviek nalepovacími kolkami; pečiatkovanie bankoviek mechanickými frankotypmi. Menový výbor, ktorý sa, mimochodom, stretol iba dvakrát a na svojom druhom zasadnutí v Smoleniciach (25. januára 1993) dohodol princípy menovej odluky, odporučil na odlíšenie českej a slovenskej meny kolkovanie bankoviek¹⁰⁴.

Ako vnímali túto neprehľadnú situáciu občania? Oveľa viac zneistení boli Slováci, lebo zo všetkých strán zaznievali chmúrne predpovede, ktoré rôznymi formami naznačovali, že samostatné Slovensko neprežije. V súvislosti s bankovým sektorom stojí za pozornosť slovenská reflexia odborného hľadiska českých bankových kruhov: „Seriózne bankovnícke, finančné články publikované zástupcami bývalej federálnej emisnej banky koncom roka 1992, no ešte i začiatkom roka 1993 jednoznačne počítali s tým, že Slovensko nebude schopné okolkovať. Menovú odluku chápali tak, že česká strana okolkuje a slovenskými platidlami zostanú neokolkované bankovky. Nám sa to však podarilo stihnúť.“¹⁰⁵ A máme tu symbol toho, že napriek rôznym ústrkom, podceňovaniu a spochybňovaniu slovenských

organizačnej schémy operácie a vo forme písaného scenára informačnej kampane“. Citované podľa: Kysilka, P.: „Příprava a realizace měnové odluky v České republice“, in: *Bankovky a mince České národní banky 1993-1994*. Praha, NUGA, 1994, s. 14.

¹⁰⁴ Pôvodne sa deklarovalo, že menová únia má fungovať do 30. júna 1993, čo by si nevyžadovalo kolkovanie bankoviek – v tom prípade by však k 1. júlu museli byť nové slovenské a české bankovky už na svete.

¹⁰⁵ Vladimír Bušša, vtedajší pracovník peňažného odboru na slovenskom ústredí ŠBČS in: Tarasovič, D.: „Ako sa rodili slovenské bankovky,“ *Profit EXTRA*, č.7/1994, s. 24.

odborníkov, ak ide o niečo dôležité, a vlastný štát je „to najdôležitejšie“, dokážu sa vypnúť k neočakávaným výkonom. Je to typický príklad mýtu, ktorý pôvodne spočíval na idei historicky „nespravodlivého, druhotriedneho“ postavenia Slovákov, no vďaka tomu, že prikočili k činu (štátna samostatnosť), vydobyli si legitímne právo vymaniť sa zo svojej bezmocnosti a úspešne napredovať. Niekedy sa tento druh mýtov spája s presvedčením, že národ, štát či komunita trpeli v dejinách v mene širšieho celku, nikdy nesiahli k násilnému riešeniu svojho nespravodlivého postavenia, a teda okolitý svet by mal oceniť ich morálne kvality. V určitom zmysle to platí aj o Slovákoch, ktorí vo všeobecnosti radi zdôrazňujú svoju „holubičiu povahu“.

Mýtus „nového začiatku“, „znovuzrodenia“ vlastnej štátnosti dovoľuje zabudnúť na nežičlivú minulosť, predchádzajúce príkoria a v konečnom dôsledku môže legitimovať politiku zmeny, ďalekosiahlej transformácie. V období zásadných spoločenských posunov môže prispieť k štrukturácii rodiacej sa pluralistickej politickej scény. Jasným zatracovaním alebo, naopak, preferovaním určitej politickej orientácie (de)legitimuje ich aktérov spolu s politickým programom, ktorý predstavujú.

V prvých rokoch po vzniku štátu sa mýtus o „naplnení tisícročnej túžby Slovákov“ spájal v určitých častiach populácie s odhodlaním „utiahnuť si opasky“ a ukázať všetkým neprajníkom, že „to“ dokážeme aj bez cudzej pomoci. Časť občanov, ktorá ešte pred rozdelením federácie vyjadrovala nesúhlas s týmto aktom, pokračovala v kritike nacionalistickej a autoritárskej politiky vtedajšej vládnucej koalície. Táto skupina mýtus „nového začiatku“, „znovuzrodenia“ štátnosti napokon neprijala a už existujúci konflikt dvoch rôznych koncepcií politiky a spoločnosti - v tých časoch zjednodušene pomenovaný ako konflikt nacionalistov a kozmopolitov - sa postupne prehľboval a trvá s určitými modifikáciami dodnes.

V období tesne pred prijatím rozhodnutia o menovej odluke bola veľkou neznámou očakávaná reakcia obyvateľstva na špekulácie tlače a iných médií o možných dôsledkoch rozdelenia spoločnej meny, resp. reakcie verejnosti na informácie o príprave menovej odluky. V politických kruhoch sa predpokladalo, že príslušníci staršej generácie si spomenú na značné finančné straty počas peňažnej reformy v roku 1953 a správanie ostatných skupín obyvateľstva sa nedalo predvídať. Vážnejšie obavy vyvolávali skôr možné organizačné ťažkosti. Zatiaľ čo rozpad ČSFR bol

viac menej psychickým šokom, menová odluka mala byť podľa očakávania bezprostredným fyzickým a praktickým prejavom neprijemných dôsledkov rozpadu. Jej skutočný priebeh však ostro kontrastoval s týmito chmúrnymi očakávaniami a celú operáciu verejnosť prijala bez problémov¹⁰⁶.

S odstupom času možno konštatovať, že česká i slovenská verejnosť sa správali úplne netypicky, čím privádzali do úžasu najmä zahraničných expertov. Prejavili totiž vysoký stupeň dôvery voči finančnej politike svojich vlád a voči republikovým emisným bankám – disciplinovane ukladali voľnú hotovosť a úspory na vkladné knižky a rôzne druhy účtov, nevypukla nákupná horúčka, ani sa prudko nezvýšil dopyt po valútách v hotovosti, nevznikol tlak na kurz koruny. Mierne sa zvýšil dopyt po rôznych druhoch tovaru trvalej hodnoty a dlhodobej spotreby a vzrástli investície do nehnuteľností. V prípade Slovenska vyznieva takéto správanie ešte prekvapujúcejšie, lebo občania konali bez akýchkoľvek záruk a skúseností s prácou vlastnej banky a v atmosfére domáceho i zahraničného principiálneho spochybňovania prežitia novej slovenskej meny. Zo všetkých strán sa ozývali predpovede o následnom kolapse hospodárstva a ekonomiky, o tom, že medzinárodné spoločenstvo nemá záujem o prijatie samostatného Slovenska do svojich štruktúr.

Jedným z možných sociálno-psychologických vysvetlení uvedeného správania boli zrejme rýchle zásadné zmeny vo všetkých oblastiach života spoločnosti; udalosti sa valili jedna za druhou a ľudia si nestihli poriadne uvedomiť dôsledky. Vo vzniknutom hodnotovom a normatívnom vákuu sa čoraz viac šírilo presvedčenie, že bežný človek nemá šancu ovplyvniť politické rozhodnutia¹⁰⁷ a ľudia dočasne rezignovali na možnosť prejavíť vlastný názor. Na jednej strane sa teda šírila apatia a prirodzenú potrebu aspoň čiastočnej istoty predstavovali racionálne formulované opatrenia predstaviteľov NBS. Na druhej strane tí, ktorým sa vznikom samostatnej republiky splnili ich aspirácie, považovali za svoju povinnosť dôverovať novému štátu a jeho reprezentantom. Pomenovať jednoznačne motívy,

¹⁰⁶ Už citovaný P. Kysilka hovorí, že verejnosť nakoniec celú operáciu menovej odluky vnímala skôr ako „happening“.

¹⁰⁷ Exemplárnym prípadom bolo rozdelenie republiky – slovami P. Pitharta: „Dva a pol milióna podpisov za referendum o osude ČSFR na konci roku 1991 federálnym parlamentom ani nepohlo....česká a slovenská provinčnosť a krátkozrakosť kombinovaná s ignorantskou aroganciou ovládli vtedy politickú scénu...“ citované podľa Pitrart, P.: „Před a za zrcadlem“ in: *Slovenská otázka v 20.storočí*. Kalligram, 1997, s.553.

ktoré stáli v pozadí verejnosťou takmer bezproblémovo prijatej menovej odľuky je však nemožné, neexistujú totiž nijaké empirické výskumy, o ktoré by sa dalo oprieť. Výskumné tímy mali v tom čase iné priority.

Slovenské bankovky a mince po roku 1993

Na jeseň 1992 sa obe časti federácie museli pripraviť na vznik vlastnej menovej sústavy. Dodržanie dohodnutého trvania menovej únie alebo jej predčasné ukončenie nepredstavovalo faktor, ktorý by mohol výrazne ovplyvniť procesy prípravy nových platidiel. Slovensko hendikepoval nedostatok praktických skúseností a neznalosť požiadaviek, aké treba zadať tlačiarni, aby výsledkom boli kvalitné bankovky¹⁰⁸. Našťastie, dali sa využiť návrhy, ktoré prešli poslednou federálnou súťažou na pripravovanú novú emisiu bankoviek, ktorých výroba sa už neuskutočnila.

Slovenský výtvarník Jozef Bubák sa umiestnil v tejto súťaži na druhom mieste a NBS vzhľadom na časovú tieseň, ako i akceptovanie koncepčného riešenia bankoviek s motívmi historických osobností, nevypísala novú súťaž, ale požiadala J. Bubáka, aby popri už hotových návrhoch výtvarne spracoval celú sériu nových slovenských bankoviek.

Kontroverzné osobnosti

V pôvodnom federálnom návrhu boli tri slovenské motívy – knieža Pribina, kodifikátor spisovnej slovenčiny, L. Štúr a generál M. R. Štefánik. Všetky tri námety mal Bubák pripravené, stačilo priradiť jednotlivé osobnosti k hodnotám nominálov, zobraziť slovenský štátny znak¹⁰⁹ a urobiť zmeny v textoch. Príchod vierozvestcov Cyrila a Metoda reprezentoval vo federálnej koncepcii Moravu a na bankovke bol zobrazený motív rotundy a zvonice na Velehrade. Keďže v Českej republike sa ho nakoniec rozhodli nepoužiť, mohol sa uplatniť na slovenských peniazoch. Výtvarník však musel na návrh banky prepracovať rubovú stranu bankovky a dostať na

¹⁰⁸ Podrobný opis vtedajšej horúčkovitej aktivity zodpovedných pracovníkov bývalého ústredia ŠBCS pre SR pozri: Tarasovič, D.: „Ako sa rodili slovenské bankovky (1 – 3)“ in: *Profit EXTRA*, č. 7,8,9/1994.

¹⁰⁹ Na viacerých menách neboli štátne symboly, ale symboly banky. To znamená, že banka zastupovala štát, napr. v prípade Deutsche Bank.

ňu „rýdzo“ slovenský motív. Stali sa ním dlane rúk, medzi ktorými je na farebne odlišenom pruhu sedem písmen staroslovienskej abecedy a silueta stredovekého kostolíka z okolia Nitry ako symbol raného kresťanstva na území Slovenska. Zaujímavé je, že postavy Cyrila a Metoda sa považovali za „dostatočne“ slovenské, aj keď si ich vo vlastných mytológiách „privlastňujú“ rovnako Česi a Moravania ako aj Bulhari, Srbi, Chorváti, Gréci, Albánci a na základe súčasných diskusií medzi historikmi nemožno vylúčiť ani ďalšie interpretácie¹¹⁰.

Vieme, že banky spravidla na sadu bankoviek vyberú osobnosti, ktoré podľa názoru objednávateľov a patričných komisií najvýraznejšie symbolizujú základné hodnoty národa alebo štátu. Je zaujímavé sledovať, aké osobnosti zo slovenských dejín sa umiestnením na bankovky takpovediac kanonizovali a ako sa v rovine symbolov vytváral tzv. pravdivý obraz nového štátu. Ešte v rámci federácie prijatý princíp stúpania nominálnej hodnoty bankoviek priamoúmerne s umiestnením osobností na pomyselnéj časovej osi sa porušil. A tak najnižšiu váhu (20 Sk) má časovo najvzdialenejšie nitrianske knieža Pribina a naopak, najoceňovanejšou osobnosťou sa stal spoluzakladateľ československého štátu M. R. Štefánik (5000 Sk). Porušenie nastalo v prípade zobrazenia portrétu Hlinku (1863 – 1938) na tisíckorunáčke a Štefánika (1880 – 1919) na päťtisíckorunáčke, ktoré by mali byť podľa prijatej logiky, teda podľa dátumu úmrtia osobnosti v opačnom poradí. Argumentovať sa, pravda, dá i tým, že rozhodujúcim kritériom bol rok narodenia, nie úmrtia, a v tom prípade sa prijaté pravidlo rešpektovalo.

Andrej Hlinka opäť na scéne

Osobnosť A. Hlinku patrí k tým symbolom a mýtickým naráciám, ktoré občania Slovenska neprijímali jednoznačne. Názor na jeho osobu prešiel určitým vývojom a jeho meno vyvolávalo a vyvoláva otázky. Keďže v období vzniku novej slovenskej meny boli vo vedení banky a štátu sily, ktoré chceli za každú cenu dostať do verejného povedomia A. Hlinku ako „otca národa“, ktorý „svojou prácou vyoral najhlbšiu brázdú v ťažkom období slovenských dejín“, presadili jeho portrét na bankovkách.

¹¹⁰ Pozri zhrnutie diskusie o lokalizácii Veľkej Moravy, Nitrianskeho kniežatstva atď. In: Štefanovičová, T.: „Mýty o počiatkoch slovenských dejín“ in: OS, *Fórum občianskej spoločnosti*, Bratislava, č. 7/2000.

Zdôrazňovali, že „... za komunizmu bol Hlinka až neveriteľne zaznávaný, ...nikdy však nebojoval proti iným národom a obetavo bránil len záujmy vlastného národa...keby bol fašistom, len veľmi ťažko by prišli na jeho pohreb zástupcovia židov, ktorí boli jeho advokátmi pri politických procesoch z čias Rakúsko-Uhorska.“¹¹¹ Tento spôsob mytologizácie síce obsahuje racionálne jadro, ale podľa aktuálnych potrieb presúva negatívne a pozitívne akcenty, pričom mobilizuje emócie a entuziazmus nasmerovaný na také chápanie „našich dejín plných pádov“, v ktorých sa tento „ctihodný muž“ a „národný martýr zaslúžil o veci slovenské tak, že sa o nich hovorilo až v Ríme“¹¹².

V tejto súvislosti nemožno obísť istú kontinuitu použitia portrétu A. Hlinku na bankovkách v období vojnovaj Slovenskej republiky a po roku 1993. Hoci politickí predstavitelia sa po osamostatnení SR v roku 1993 formálne dištancovali od charakteru totalitného režimu vojnového Slovenského štátu, portrét osobnosti A. Hlinku na bankovkách v oboch štátnych útvaroch chtiac- nechtiac vyvoláva dojem kontinuity. Návraty k motívom a osobnostiam, ktoré boli z historického vedomia ľudí počas komunistického režimu „vygumované“, nie sú ničím nezvyčajným ani v ostatných postkomunistických krajinách. Aj u našich susedov nájdeme nadostač návratov do ďalekej minulosti prostredníctvom historických postáv a dobových zobrazení miest, krajiny, či architektúry¹¹³, takže sa nad tým netreba pozastavovať ani v prípade Slovenska. Neistotu a pochybnosti vzbudzuje skôr konštelácia politických subjektov a hodnotové orientácie skupín verejnosti, ktoré sa vehementne hlásia k odkazu A. Hlinku, lebo sotva môžeme s pokojným svedomím konštatovať, že ide o jednoznačne demokraticky orientované zoskupenia. Názory exilových historikov (napr. F. Vnuk, Š. Polakovič, S. Kirschbaum, M. Ďurica), vyhlásenia organizácií zahraničných Slovákov vo svete (napr. Kanadská slovenská liga, Svetový

¹¹¹ Tkáč, M.: „Obrazy na bankovkách“ in: *ZRNO. Kresťanský týždenník pre celú rodinu*. Roč.XI., č.42, 12.10.2000, s. 31.

¹¹² V záujme korektnosti treba uviesť, že poslanec L .Ballek použil tieto slová v diskusii v NR SR k návrhu vládneho zákona o štátnych význameniach 1. februára 1994 v rámci zdôvodnenia svojho odmietavého stanoviska voči pomenovaniu jedného z významenaní podľa A.Hlinku. Protokol zo zasadania NR SR s. 422.

¹¹³ V Čechách sa ako historicky najstaršie motívy na nových bankovkách objavili postavy Přemysla Otakara I. (rok narodenia neznámy, zomrel 1230), sv. Anežky Českej (1205-1282), Karla IV (1316 – 1378).

kongres Slovákov, Klub priateľov za svojbytnosť Slovenska) i hodnotenia domácich obdivovateľov A. Hlinku, najmä z radov členov a prívržencov Ludovej strany Naše Slovensko boli a sú pokusmi zľahčovať jednak fašistický charakter vojnového slovenského štátu, jednak podiel viny slovenských politikov na tragickom osude Židov.

Osobnosť A. Hlinku ako „otca národa“ a „martýra“ diskvalifikujú v očiach demokratickej verejnosti najmä metalingvistické, konotatívne vlastnosti politického symbolu. To značí, že v symbolickej rovine nejde iba o denotát (samotného Hlinku), ale o celú sériu znakov, ktoré sa viažu k jeho osobe, k dobe, keď pôsobil, k posmrtnému použitiu/zneužitiu jeho mena i k celému komplexu historických dejov a konkrétnych osôb s ním spätých. V odborných i laických diskusiách o Slovenskom štáte sa popri osobnosti A. Hlinku takmer automaticky spomína prezident štátu J. Tiso (odsúdený a popravený ako vojnový zločinec), zaznievajú v nich úvahy o osude židovského obyvateľstva, o činnosti Hlinkových gárd atď. Takáto kontroverzná konotácia symbolu sa nedá rýchlo a jednoducho zmeniť, pretože potenciál jej pôsobenia na celú komunitu je výsledkom zafixovaných hodnotových stereotypov. Na ich tvorbe sa podieľajú racionálne (kognitívne) faktory aj iracionálne vrstvy vedomia a podvedomia. Všeobecne používané symboly potom, no najmä hodnotia (politické) osobnosti, predmety a udalosti, vďaka čomu sú jedným zo zdrojov vzniku (politických) postojov.

Vráťme sa však ku kontinuite zobrazených symbolov na peniazoch. V rokoch 1939 – 1945 nachádzame portrét A. Hlinku na desať a dvadsaťkorunáčke, a hoci vtedajšie výtvarné spracovanie nebolo ničím pozoruhodné, zobrazenie časti kňazského rúcha očividne vyjadrovalo príslušnosť prísneho muža ku kléru. Z portrétu A. Hlinku na líčnej strane ostatnej tisíckorunáčky pre nezainteresovaného pozorovateľa nehladel v prvom rade kňaz. Kňazský stojatý golierik prekryvali číslice série bankoviek, až sa napokon rozplýval do stratená. Výtvarník však výdatne kompenzoval chýbajúce symbolické vyjadrenie príslušnosti A. Hlinku ku kléru na líčnej strane celým radom znakov na rubovej strane bankovky. Ústredným motívom bola madona, ochrankyňa zo stredovekej nástennej maľby v rímskokatolíckom kostole v Sliačoch pri Ružomberku, kde Hlinka pôsobil ako farár. Výtvarník sa rozhodol pre stvárnenie madony ako nadpozemskej bytosti vznášajúcej sa medzi nebom a zemou, ktorá - ako to už mávajú svätí vo zvyku - ochraňuje a skrýva huf svojich verných pod

rozprestretým pláštom. Všetci na ňu zbožne hľadajú a pravdepodobne od nej očakávajú pomoc v ťažkej chvíli. Podľa slov J. Bubáka, motív madony sa mu nielenže páčil, ale „vyjadruje aj istú paralelu s Hlinkom ako otcom národa“¹¹⁴. Okrem toho ľavú časť bankovky vyplňalo zobrazenie rímskokatolíckeho Kostola svätého Ondreja v Ružomberku a do ľavej časti pláštá Madony bol zakomponovaný motív Hlinkovho mauzólea. Ťažko si predstaviť viac katolíckych cirkevných symbolov na relatívne malej ploche bankovky.

Dokonca ani v časoch Slovenského štátu, ktorý sa často označuje ako klérofašistický, lebo duchovenstvo hralo rozhodujúcu úlohu v politike orientovanej na nacistické Nemecko, nemali symboly na peniazoch taký výrazne religiózny rozmer. Na rube vtedajšej desaťkorunáčky sa nachádzal medailón s prostovlasou dievčinou zasnene zahľadenou zrejme do neba a na rube dvadsaťkorunáčky to bola už spomínaná mohyla na Bradle a spoza nej vychádzajúce slnko.

Z konkrétnych historických osobností sa na bankovkách Slovenského štátu objavil ešte Ludovít Štúr (1815 – 1856) a Ján Hollý (1785 – 1849), o ktorých si môžeme myslieť všeličo, no neslobodno ich v nijakom prípade spájať s vtedajším totalitným režimom. Je to predovšetkým Andrej Hlinka, ktorý vzhľadom na rozporuplné hodnotenia historikov i laickej verejnosti nepredstavuje pre SR symbol „čistý ako ľalia“, ani jednoznačnú paralelu vo vzťahu k deklarovaným demokratickým princípom.

V tomto kontexte je zaujímavé pripomenúť, ako hodnotila verejnosť koncom deväťdesiatych rokov historický prínos osobností, ktorých portréty sa nachádzali na nových bankovkách. Názory ľudí svedčia o tom, do akej miery padli mytologické narácie a interpretačné vzorce na úrodnú pôdu bežného historického vedomia. Výsledky sociologických výskumov potvrdzujú známu pravdu, že postavy zo starších čias verejnosť pozná v oveľa menšej miere než postavy z nedávnej minulosti alebo zo súčasnosti. Ľudia vedia vo všeobecnosti veľmi málo o osobnostiach a udalostiach, ktoré sa odohrali pred ich narodením. Sociológ V. Krivý dospel pri analýze preferencií historických osobností¹¹⁵ v prostredí slovenskej

¹¹⁴ Interview s J. Bubákom: „Nakreslil nám peniaze“ in: *Národná obroda*, 12.02.1993, Bratislava, s. 8.

¹¹⁵ V. Krivý analyzoval hodnotenia verejnosti vo vzťahu k nasledujúcim osobnostiam: A. Hlinka, T. G. Masaryk, M. R. Štefánik, J. Tiso, G. Husák, A. Dubček, V. Havel, M. Kováč (slovenský prezident 1992 – 1997) a V. Mečiar.

populácie k zisteniu, že ich možno rozdeliť do dvoch veľkých skupín, ktoré sa dajú ďalej špecifikovať. Mimoriadne pozitívne sú v poslednom desaťročí všetkými skupinami respondentov hodnotené osobnosti M. R. Štefánika a A. Dubčeka. Všetky ďalšie hodnotené osobnosti sú v očiach verejnosti sporné – niektoré viac, iné menej. Vo vzťahu k T. G. Masarykovi a A. Hlinkovi v sledovanom období prevažujú pozitívne hodnotenia a časom sa postupne znižoval podiel negatívnych hodnotení¹¹⁶.

Iba pre zaujímavosť uvediem vzťah verejnosti k ďalším osobnostiam, ktoré sa síce nevyskytujú na platobných prostriedkoch, ale súvisia s politickou symbolikou sviatkov, vyznamenaní a do značnej miery vypovedajú o postoji verejnosti k vlastným dejinám. K prevažne pozitívne hodnoteným politikom patrili V. Havel a M. Kováč. Podľa názoru V. Krivého päť osobností zo skupiny, ktorú verejnosť vníma prevažne pozitívne, „...možno chápať buď priamo ako demokratov (Štefánik, Masaryk, Havel), alebo aspoň ako štátnikov, ktorí sa demokraticky prejavovali v rozhodujúcich momentoch svojho politického pôsobenia (Dubček, Kováč). Iba Hlinka upútal inými vlastnosťami.“¹¹⁷ Ďalšie tri osobnosti, ktoré pôsobili v odlišných historických obdobiach, sú späté s autoritárskymi praktikami a verejnosť ich vníma prevažne negatívne (J. Tiso, G. Husák, V. Mečiar). Analýza ďalších preferovaných hodnôt medzi stúpenkami jednotlivých osobností potvrdila, že na konci 20.storočia sa dajú identifikovať v slovenskej spoločnosti dve hodnotové línie: liberálno-demokratická a nacionálno-autoritárska. Obe majú v radoch obyvateľov svoju sociálnu bázu i politickú reprezentáciu a vývoj potvrdil, že sú dlhodobo vo výrazne konfliktnom vzájomnom vzťahu. Táto konštatácia podporuje jednu z mojich východiskových hypotéz, totiž že populácia Slovenska je hodnotovo rozštiepená a výrazne polarizovaná. Pokus o identifikáciu všeobecne akceptovateľných trvalých hodnôt prostredníctvom mytologických narácií spätých s historickými osobnosťami, ktoré obvykle morálne a historicky zjednocujú spoločenstvo, pretože vytvárajú jeho pamäť, na Slovensku doposiaľ zlyháva.

¹¹⁶ Krivý, V.: „Súčasnú vnímanie historicky významných politických osobností“ in: *Historik v čase a priestore. Laudatio Lubomírovi Liptákovi.*, VEDA, Bratislava, 2000 s. 139 - 147.

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 141.

„Zlatý vek“ kresťanskej krajiny na historickom území

Ako teda vyzeral kompletný zoznam historických osobností a motívov na slovenských peniazoch po zániku federácie? Predtým však stručná poznámka: pri vzniku meny sa rozhodovalo aj o názve novej menovej jednotky. Popri „slovenskej korune“ existovali ďalšie návrhy – M. Tkáč napríklad navrhoval „slovenský dukát“. Jeho návrhu nemožno uprieť priam mýticko-poetický význam a snahu načrieť do dávnych dejín. Nevedno, či išlo o symbol spätý s rozprávkami a ľudovou slovesnosťou alebo o pokus vopred naznačiť, že slovenská mena bude aspoň taká hodnotná ako zlaté dukáty. V danom prípade je totiž dosť nepravdepodobné, že by sa navrhovateľ pokúšal hľadať historickú paralelu s uhorskou menou, t. j. s uhorskými dukátmi. Návrh na „slovenské dukáty“ nenašiel pri hlasovaní komisie¹¹⁸ podporu aj z praktických dôvodov. Keďže sa uvažovalo o vytvorení menovej únie, zdalo sa výhodnejšie, aby obe meny mali spoločný „korunový“ základ. Pokus o napísanie ďalšej kapitoly mytologizácie slovenských dejín sa teda neuskutočnil.

Zámerom bankových a politických kruhov bolo, aby prvá emisia nových slovenských bankoviek reflektovala najdôležitejšie osobnosti a obdobia slovenskej politickej a kultúrnej histórie, pričom na minciach sa mali objaviť dejiny Slovenska z obdobia „prehistorického“¹¹⁹. Na lícne strany bankoviek sa teda dostali portréty nasledujúcich osobností: Pribina (20 Sk), Cyril a Metod (50 Sk), Madona Majstra Pavla z Levoče (100 Sk), A. Bernolák (200 Sk), E. Štúr (500 Sk), A. Hlinka (1000 Sk) a M. R. Štefánik (5000 Sk). O niektorých z nich sme už hovorili, k ostatným sa vrátíme v ďalšom texte. Ale najskôr sa pokúsme o sumarizáciu symbolických významov spätých s družinou historických osobností z bankoviek.

Pribina podobne ako Cyril a Metod patrí k osobnostiam, o existencii ktorých sa síce v historickej vede nepochybuje, ale ich personálie, verejné aktivity, osobné vlastnosti a výzor sú produktom mýtotorcov, obsahom rôznych legend, historických narácií a domnienok. Stretneme sa aj

¹¹⁸ Rokovanie skupiny, ktorá pripravovala návrh zákona o národnej banke v Trenčianskych Tepliciach koncom septembra 1992, opisuje M. Tkáč in c.d. „Ako vznikala Národná banka Slovenska“.

¹¹⁹ Tkáč, M.: „Obrazy na slovenských peniazoch“ in: *ZRNO. Kresťanský týždenník pre celú rodinu*. Roč.XI., č.41, 5.10.2000, s. 12.

s názorom, že „...Cyril a Metod neboli vierozvestcovia, pretože v čase keď prišli na Moravu, tu už pôsobili misionári z latinskej oblasti...Byzantská misia sa skončila neúspechom. Hlaholské písmo sa medzi veľkomoravskými Slovanmi neujalo...už vtedy bolo známe len malému počtu klerikov.“¹²⁰ Nie všetci slovenskí historici súhlasia s takýmto názorom, dokazujú, že misia Cyrila a Metoda nebola len akási marginálna záležitosť. Lubomír Lipták sa síce nazdáva, že ústava súčasnej Slovenskej republiky by nemala obsahovať preambulu, ktorá sa odvoláva na „...cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historický odkaz Veľkej Moravy...“¹²¹, pretože politiku neradno stavať na mýtoch. Napriek tomu však konštatuje, že: „V systéme národného obrodenia je cyrilometodská tradícia nesporne dôležitá, mala úlohu pri sformovaní národného povedomia. Štátna moc sa jej vyslovene bála...úcta k Cyrilovi a Metodovi ako národným svätým...dokázala svoju silu aj v časoch komunistickej totality.“¹²²

Elity, ktoré sa usilovali o vznik samostatného štátu, potrebovali prezentovať jeho historickú kontinuitu prostredníctvom primerane dôstojných (prijateľných) dejín a dôveryhodnej budúcnosti. Keďže Slováci sa neustále vyrovnávajú s komplexom „bezdejinnosti“ v zmysle absencie vlastného historického územno-štátneho zakotvenia, bolo potrebné nájsť „použitelnú minulosť“¹²³ a jej hrdinských aktérov. Zmysel podobného úsilia nesmeruje iba dovnútra vlastnej komunity. Konštrukcia dejinných mýtov má totiž legitimovať nový štát aj na medzinárodnej scéne, zabezpečiť mu rovnoprávne postavenie v „lepšej spoločnosti“ európskych štátov, ktoré nemajú problémy s vlastnými politickými dejinami. Napriek tomu, že obsah *národných* dejín si jednotlivé národy do rôznej miery vymysleli¹²⁴, pri konštruovaní štátneho či národnoidentifikačných symbolov má stanovenie „zlatého veku“ nezastupiteľnú úlohu.

Hmlisté kontúry historických súradníc nie sú v tomto prípade na škodu, práve naopak. Prispievajú totiž k tvárnosti použitého materiálu a v prípade absencie vlastných „čas zašlej slávy“ sa dá novokonštruovaný „zlatý vek“

¹²⁰ Archeológ Vladimír Turčan v článku: „Ústava sa odvoláva aj na mýty“ In: *SME*, 04.07.2003, s. 5.

¹²¹ *Ústava Slovenskej republiky*. Remedium, Bratislava, 1992, s. 13.

¹²² Lubomír Lipták v článku: „Ústava sa odvoláva aj na mýty“ In: *SME*, 04.07.2003, s. 5.

¹²³ Smith, A.: „The ‘Golden Age’ and national Renewal“ in: Hosking, G., Schöpflin, G.(eds.) *Myths and Nationhood*, Hurst & Company, London, 1997, s. 37.

¹²⁴ Pynsent, R.: *Pátrání po identitě*. H&H, Praha, 1996, s. 188.

podľa momentálnych potrieb upraviť, prispôbiť či prebrať doň to, čo poskytuje mýtotorba komunít a štátov, s ktorými sme boli historicky spätí. Anthony Smith zaraďuje Slovákov medzi národy bez vlastného „zlatého veku“, ale zároveň konštatuje, že slovenskí intelektuáli aktívne znovu objavovali Moravské kráľovstvo a jeho bájných hrdinov s cieľom odlíšiť slovenský výklad pôvodu predkov dnešných Slovákov od známejších dejín Českého kráľovstva a jeho hrdinov¹²⁵. Zo súčasných autorov k nim patrí napríklad Matúš Kučera a jeho *Postavy veľkomoravskej histórie* (Martin, 1986) alebo Anton Bagin a *Apoštoli Slovanov. Cyril a Metod a Veľká Morava* (Bratislava, 1987). Popri iných, umiernenějších výkladoch historikov sem možno zaradiť aj extrémny názor M. S. Ďuricu, ktorý tvrdí, že „...Slováci boli prví, ktorí sa aspoň jedno storočie pred Čechmi a pred Poliakmi vedeli organizovať v nadkmeňové politické zriadenie, a takisto aspoň o sto rokov predbehli ostatných Slovanov s vlastnou cirkevnou organizáciou.“¹²⁶ Pretože Veľká Morava a jej hrdinovia predstavovali od dôb národného prebudenia „zlatý vek“ Slovákov, toto obdobie stálo v centre pozornosti veľkých mýtotorcov, ku ktorým možno zaradiť J. Kollára, P. J. Šafárika, J. Hollého, L. Štúra a ďalších.

Komunistický pokus o kuriózne zneužitie cyrilometodského mýtu vyšiel najavo až nedávno. Podľa historika Jozefa Halka vznikol v Ústrednom výbore KSČ po komunistickom prevrate v roku 1948 plán na založenie „národnej cirkvi“ na čele s Cyrilom a Metodom. Oboch vierozvestcov chceli prezentovať ako prvých nositeľov ideí socializmu a bratstva s „východom“ – teda so Sovietskym zväzom. Komunisti stáli totiž pred dilemou, čo si počať s katolíckou cirkvou, ktorá bola spojená s Vatikánom. Vatikán však predstavoval pre komunistov spojenca amerického imperializmu. Vznikol teda plán pokúsiť sa odtrhnúť cirkev od Ríma a na to mali byť použítí Cyril a Metod ako nositelia slovanskej myšlienky. Logika plánu spočívala v umelom vytvorení paralely s minulosťou – tak ako kedysi franskí kňazi znemožňovali činnosť Cyrila a Metoda, tak teraz kapitalistický, imperialistický a zahŕňajúci Západ nechce dovoliť, aby sa u nás udomácnili myšlienky „východu“, teda idey Sovietskeho zväzu.¹²⁷ Iniciátorom myšlienky bol vtedajší predseda Štátneho úradu pre veci cirkevné, neskorší minister obrany Alexej Čepička.

¹²⁵ Smith, A.: *Ibid.*, s. 52.

¹²⁶ Ďurica, M. S.: „Máme svoju štátnosť“ in: *Slovenský národ*, 27.6.1991, s. 4.

¹²⁷ „Komunisti plánovali zneužiť Cyrila a Metoda“ in: *SME*, 4.7. 2001, s. 3.

Dokumenty o jeho plánoch sa zachovali vo Vojenskom historickom archíve v Prahe. Prvou rozsiahlou akciou, kde sa mal začať hlásať nový názor, mala byť celonárodná púť Katolíckej akcie 5. júla 1949 na moravskom Velehrade. Myšlienka presadiť tento plán žila asi pol roka. Potom aj komunistické špičky pochopili, že nemajú nádej, aby tomu ľudia uverili.

Cyrla a Metod sa neskôr namiesto pomocníkov socializmu stali jedným zo symbolov odporu voči režimu. Na cyrilometodskej púti na Velehrad 7. júla 1985 pri príležitosti 1 100. výročia Metodovej smrti sa napriek opatreniam vládnej moci zabrániť zhromaždeniu zúčastnili desaťtisíce ľudí. Komunistický režim sa pokúsil urobiť z núdze cnosť a akciu nazval „mierovou slávnosťou“. Keď v takomto duchu chcel prehovoriť minister kultúry Českej republiky Milan Klusák, prítomní ho vypískali a naopak, prejav kardinála Tomáška prijali s jasotom. Komunistická moc neumožnila návštevu hlavy katolíckej cirkvi na týchto oslavách. Veľká časť veriacich prišla do Velehradu zo Slovenska a v ten istý víkend sa tisícky veriacich zúčastnili na púti v Levoči.¹²⁸ Pápež Ján Pavol II. si až po páde komunistického režimu pri príležitosti svojej prvej návštevy Česko-Slovenska v roku 1990 uctil pamiatku slovanských vierozvestcov a patrónov Európy sv. Cyrila a Metoda slávnostnou omšou celebrou na Velehrade.

Retrospektívna konštrukcia „náhradných“ národných dejín má zaplniť javisko autentických národných dejín postavami, ktoré nám poskytujú odpovede na otázky: Kto sme? Odkiaľ prichádzame? Odpovede na jednej strane mytologizujú náš autochtónny pôvod a kontinuitu osídlenia a na druhej strane nás vymedzujú voči cudzím, tým „druhým“, ktorí sú „iní“ ako my¹²⁹. Mytológia spätá s takto konštruovaným „zlatým vekom“ zohráva významnú úlohu pri národnej sebaidentifikácii, pretože zdôrazňuje hodnoty a hrdinov, ktorých uznávame, obdivujeme a ktorí patria výlučne do našich dejín. Keďže k historickému dedičstvu Veľkej Moravy i k Cyrilovi a Metodovi sa hlásia aj iné národy¹³⁰, nadšení slovenskí mýtotorcovia „vyprodukovali“ ďalších, tento raz rýdzo slovenských hrdinov, akým je napríklad „Slavomír – zabudnutý, alebo zamlčovaný kráľ dávnych

¹²⁸ Kováč, D. a kol.: *Kronika Slovenska. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Fortuna Print, Bratislava, 1999, s. 488.

¹²⁹ R. Pynsent aplikuje pri opise historických odlišností utvárania českého a slovenského národa model A. Smitha.

¹³⁰ Bulhari majú napríklad 24. mája národný sviatok sv. Cyrila a Metoda, ktorý sa za socializmu nazýval Dňom slovanskej abecedy. (podľa Pynsent, R., cit.dielo, s.262).

Slovákov,... ktorý zachránil v najväčšom nebezpečenstve stredoveký štát Slovákov¹³¹. V týchto intenciách si Slováci „privlastnili“ aj moravský kult¹³² Cyrila a Metoda, ale napríklad aj postavu Svätopluka. Túto skutočnosť dokrešuje reakcia M. Tkáča na správu v médiách, že Česi budú mať na novej desaťkorunáčke¹³³ Svätopluka: „Sme radi, že si naše historické osobnosti vážia aj v zahraničí“¹³⁴.

V tomto prípade môžeme pri vysvetľovaní utvárania slovenského národa použiť model A. Smitha, podľa ktorého tzv. etnické národy odvodzujú svoju národnú mytológiu od „kolektívneho puta pôvodu“ a pokladajú sa za potomkov pôvodnej (zakladateľskej) komunity. Mýtus „spoločných začiatkov a spoločného pôvodu“ sa prijíma ako kritérium vymedzenia samotného národa nielen v dávnoteke, ale i v súčasnosti. V obsahu slovenských narácií o Veľkej Morave ide o preferovanie teritoriálneho princípu, o mýtickú sakralizáciu vymedzeného územného priestoru, ktorý je takmer zhodný s dnešným územím štátu. Všetko, čo symbolizuje toto teritórium – od vlajok, hraničných kameňov, historických máp a archeologických nálezov až po rôzne výročia príchodu predkov – upevňuje charakter mýtu a vylučuje alternatívne racionality¹³⁵, akými sú napríklad finančné kalkulácie. V žiadnom prípade neprichádza do úvahy, aby sa územie stalo predmetom vyjednávania. Názorným príkladom posvätnosti teritoriálneho princípu bola svojho času až precitlivosť slovenskej politickej garnitúry na čo len zmienku o požiadavkách maďarskej menšiny na autonómii. Územie v podobe princípu *exteritoriality* bolo podstatou vtedajšieho sporu medzi Slovenskom a Maďarskom. Neprijateľnosť uplatňovania v Maďarsku prijatého zákona o zahraničných Maďaroch na území Slovenska bola základom argumentácie slovenskej strany. Podľa Benátskej komisie, ktorá je poradným orgánom Rady Európy, presahuje zákon o Maďaroch žijúcich v susedných štátoch územie štátu, ktorý ho prijal, čiže je *exteritoriálny* a

¹³¹ Ďurica, M. S.: „Slavomír – zabudnutý, alebo zamlčovaný kráľ dávnych Slovákov“ in: dvojtyždenník *Kultúra*, č. 10/2001.

¹³² Podľa R. Pynsenta sa presadzoval od 20-tych rokov 19. storočia ako paralela k rastúcemu obnovenému českému kultu J.Husa.

¹³³ Česi sa nakoniec rozhodli pre desaťkorunovú mincu, papierovú bankovku tejto hodnoty nemajú.

¹³⁴ Tkáč, M.: „Ako vznikala Národná banka Slovenska“ in: *Historický zborník 10*, č.2/2000, s. 148.

¹³⁵ Schöpflin, G.: „The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths“ in: Hosking, G., Schöpflin, G.(eds.) *Myths and Nationhood*, Hurst & Company, London , 1997, s. 29.

nijaký štát nemôže vykonávať svoje právomoci v akejkoľvek podobe na území druhých štátov (ak sa to nedeje na základe dohody oboch štátov). Všetko teda bola vec dohody Maďarska a Slovenska, ako sa bude zákon uplatňovať¹³⁶. Situáciu bolo treba vnímať aj z toho hľadiska, že v oboch krajinách sa v roku 2002 konali parlamentné voľby a národné mytológie a symboly späté s obsahom a diskusiou o spomínanom zákone predstavovali vhodnú politickú agendu pre aktérov na oboch stranách. Vtedajší maďarský premiér Viktor Orbán vo volebnom boji vyrukoval s reminiscenciami na Trianon a vyhlásil: „Bolo treba čakať osemdesiat rokov na to, aby sa okrem duchovného zväzku vytvoril aj v právnom zmysle zväzok medzi od seba odtrhnutými časťami maďarského národa. Teraz aj tí, ktorí žijú za hranicami, cítia, že konečne po osemdesiatich rokoch nastal historický okamih, keď sa Maďarsko stalo takou vlasťou, ktorá im vie aj chcieť pomôcť.“¹³⁷ Podobné vyjadrenia boli vodou na mlyn slovenským nacionalistom, pretože ich vnímali ako pokus o revíziu Trianonskej dohody, porušenie územnej zvrchovanosti Slovenskej republiky a revitalizáciu ideí o Veľkomaďarskej ríši. Slovenský minister zahraničných vecí argumentoval v intenciách záverov Benátskej komisie: „Vláda nesúhlasí s tým, aby nejaké inštitúcie na Slovensku dostali poverenie od maďarskej vlády ...vybavovať individuálne žiadosti o finančné podpory pre Maďarov žijúcich na Slovensku. Právne väzby medzi občanom Slovenska a maďarskou vládou sú neprijateľné.“¹³⁸

Postup politickej reprezentácie oboch krajín sa vyznačoval rituálnym zafarbením, ktoré malo zapôsobiť predovšetkým na voličov a vzbudiť dojem mimoriadnej dôležitosti a starostlivosti o vlastný národ. Tak sa napríklad ceremoniál odovzdania prvých preukazov zahraničných Maďarov občanom Slovenska uskutočnil v reprezentačných priestoroch budapeštianskeho parlamentu a zúčastnila sa na ňom celá maďarská reprezentácia od prezidenta republiky, premiéra až po ministrov a štátnych tajomníkov. V skutočnosti v zákone išlo o poskytnutie skromnej finančnej podpory tým rodinám, ktorých deti chodia v susedných krajinách do škôl s vyučovacím jazykom maďarským a o niektoré ďalšie výhody, o ktoré sa

¹³⁶ Pozri diskusie k uplatňovaniu zákona na stránkach maďarskej a slovenskej dennej tlače začiatkom januára 2002.

¹³⁷ Viktor Orbán, premiér Maďarskej republiky, TASR 9. januára 2002.

¹³⁸ Edurad Kukan, minister zahraničia Slovenskej republiky in: Leško, M.: „Zákon o Maďaroch je sporný len na Slovensku“, *SME* 14.1. 2002, s. 3.

mohli zahraniční Maďari uchádzať na území Maďarska. Šikovná politická inscenácia mala však verejnosť presvedčiť, že vtedajšia vládna garnitúra založila novú tradíciu (odetú do slávnostného historického rúcha), ktorá konečne napráva krivdy minulosti a možno ju tak *zhora* zaradiť do existujúcej mytologickej štruktúry. A keďže ide o otázky späté s osudom „pokrvných“ (teda etnických) príbuzných na území, ktoré kedysi patrilo Maďarom, emociálna a snád aj volebná podpora vlády mala byť zaručená.

Pokusom vzbudiť dojem, že slovenská vláda disponuje prostriedkami, ktoré vyvracajú mýtus o „trpiteľskej“ pozícii Slovenska voči Maďarsku bolo „silácke“ vyhlásenie predsedu vlády Slovenskej republiky: „Máme aj krajné opatrenia... Napríklad, že Slovensko sa dostane z pôsobnosti tohoto zákona tak, ako sa dostalo Rakúsko... Ak sa ukáže, že nenachádzame ohlas na druhej strane (maďarskej – S. M.), budeme zrejme nútení pristúpiť k istým, najprv stanoviskám, potom k rozhodnutiam na úrovni vlády.“¹³⁹

Hoci po parlamentných voľbách koncom r. 2002 napätie okolo zákona o zahraničných Maďaroch v oboch krajinách na istý čas ustúpilo, spor sa v takmer nezmenenej podobe opäť dostal do popredia v polovici r. 2003. Rozdielna interpretácia výkladu zákona ohrozila stabilitu slovenskej vládnej koalície, pretože stranícka reprezentácia maďarskej menšiny sa nestotožnila s argumentáciou slovenskej strany.

Napriek tomu, že slovensko-maďarská politická, ale aj tzv. odborná diskusia uviazla na interpretácii významu *exteriority*, vo všetkých zákonoch podobného typu ide o preferovanie etnického princípu, o „ozvenu minulosti“, pretože delí ľudí na základe ne/príslušnosti k určitému etniku. Maďarský zákon o zahraničných Maďaroch rozoznával ľudí podľa kritéria, či sú alebo nie sú Maďari a na základe etnickej identity im ne/poskytol výhody. Treba však dodať, že podobné zákony týkajúce sa preferenčného zaobchádzania so „svojimi“ menšinami žijúcimi mimo materskej krajiny prijala aj Slovenská republika, Slovinsko, Poľsko, Chorvátsko, Ukrajina. Duch týchto zákonov, ich ideová podstata odporuje základným ideálom európskej integrácie a ich východiskové postuláty sú v rozpore s všeobecne akceptovanými demokratickými normami občianskej spoločnosti.

Vlastné teritórium tak stálo v hierarchii národných hodnôt na poprednom mieste a významne ovplyvňovalo charakter politiky a politického správania ešte na prahu tretieho tisícročia. Nič na tom nezmenila ani deklarovaná

¹³⁹ Mikuláš Dzurinda, premiér Slovenskej republiky, *SME* 8. 1. 2002.

snaha o integrovanie oboch krajín do EÚ, ani perspektívy zániku hraníc v únii. Reorganizácia štátnych hraníc bola totiž v Európe doposiaľ vždy spätá so zásadnými posunmi na medzinárodnej politickej scéne – ako príklad slúži prehratá II. svetová vojna či kolaps komunizmu. Tieto udalosti viedli k vzniku nových, resp. znovu potvrdeniu kedysi existujúcich hraníc. Nové hranice si rozhodne vyžadujú generovanie nových mýtov (viď rozpad Rakúsko-Uhorska). V prípade rozdelenia/rozpadu väčších územných celkov je potrebné tento fakt integrovať do novej mýtickej štruktúry (nástupnícke štátne útvary Československa, Juhoslávie, Sovietskeho zväzu).

Vráťme sa však k osobnostiam na nových slovenských platidlách. Zo symbolického hľadiska predstavovali najstaršie osobnosti zobrazené na bankovkách kombináciu panovníckych, prípadne vojvodcovských vlastností stelesnených v postave Pribinu s hodnotami vzdelania, kultúry a kresťanstva koncentrovaných v postavách Cyrila a Metoda. Zaujímavou súčasťou ich mýtického obrazu je výtvarné spracovanie ústredného figurálneho tvaru – hláv a charakteristických znakov ich fyziognómie, pretože v uvedených prípadoch nemohol tvorca návrhu vychádzať z existujúcich predlôh. Konštatoval, že o Pribinovi nevieme skoro nič. Predstavuje len vládcu a ako vládarsky symbol výtvarník použil jednoduchú korunu, ktorú dokonponoval k hlave¹⁴⁰. Pribina na portréte z profilu s korunou na hlave, ktorá pripomína modernú čelenku, by sa mohol bez rozpakov zamiešať medzi dnešných nonkonformistov, vyznávajúcich návrat k prírode v duchu post-hippiesovských ideálov zo 60. rokov. Forma fúzov, brady a úprava vlasov okolo uší svedčia o tom, že autor nachádzal záľubu v precíznej kresbe so zmyslom pre tradičnú popisnosť. Treba však zároveň dodať, že bankovky nebývajú dejiskom výtvarných experimentov – bankovka má pôsobiť solidne a dôveryhodne v očiach užívateľov, ktorí zväčša nie sú zberateľmi umeleckých diel. Znamená to, že pri ich tvorbe sa uplatňujú štandardné metódy zobrazenia s cieľom pokiaľ možno verne pretlmočiť zvolený ústredný motív a precízne reprodukovať sprievodné dekoratívne prvky, ktoré sú neodmysliteľné z hľadiska ochrany pred prípadným falšovaním.

Výtvarník popustil uzdu fantázii aj pri tvorbe portrétov Cyrila a Metoda, pričom Cyrila zobrazil z profilu a Metodovi vkomponoval do očí plamienok sviečky, zreteľný iba pri pozornom skúmaní. Symbolom toho, že vierozvestcovia priniesli kresťanskú vieru, je kríž na modrom pruhu, ktorý

¹⁴⁰ Rozhovor s J.Bubákom in: *Slobodný piatok*, 12.2.1993, s.15.

tvorí súčasť spomínaného svojrázneho vizuálneho riešenia výtvarných návrhov všetkých bankoviek. Nemožno sa ubrániť konštatovaniu, že aj v tomto prípade pôsobí úprava vlasov, fúzov a brady vierozvestcov takmer moderne. Ak by sme si neprečítali, na koho sa to vlastne dívame, kludne by mohlo ísť o dvojicu intelektuálov, členov starnúcej rockovej kapely či napríklad bezdomovcov, pretože spätosť svätých mužov s raným stredovekom je na prvý pohľad veľmi neurčitá.

Päťdesiatkorunáčkou sa na slovenských bankovkách končila symbolika „zlatého veku“ a postupne sa dostávali k slovu osobnosti, ktoré sa zaslúžili o „prežitie“ slovenského národa v podmienkach dnes už klasického martýrskeho mýtu o „tisícročnom útlaku“.

Svojský prechod k týmto osobnostiam predstavovala Madona Majstra Pavla z Levoče, umiestnená na stokorunáčke. Nie je bez zaujímavosti, že motívy levočského oltára, diela stredovekého rezbára a sochára, mali byť už na desaťkorunáčke, ktorá sa chystala do obehu v prvej polovici sedemdesiatych rokov. Námet spracoval český výtvarník O. Kulhánek¹⁴¹, ale schvaľovacie komisie ho nedoporučili s odôvodnením, že je „príliš“ religiózny.

Dôvody, prečo sa Madona z gotickej plastiky ocitla na bankovke, sumarizuje V. Bušša z NBS: „Zdalo sa nám vhodné, aby aspoň na jednej bankovke bol portrét ženy. Zlepšuje to rozlíšiteľnosť platidiel, rozdiel medzi ženským a mužským portrétom je naozaj výrazný. Žiaľ, nenašli sme žiadnu významnú ženskú osobnosť v časovom intervale medzi vierozvestcami a Štúrom. Napokon sme vybrali 16. storočie a dielo Majstra Pavla z Levoče.“¹⁴² Je otázne, či sa dá bez rozpakov uspokojiť s vysvetlením, že hlavným zámerom bolo dostať na bankovky aspoň jednu ženu. Marián Tkáč totiž uvádza, že podľa pôvodného návrhu to mal byť samotný Majster Pavol, začalo sa však diskutovať o tom, že nie je Slovák a nevedno ani, ako vyzeral¹⁴³. „Keďže na výrazné ženské postavy sú slovenské politické dejiny vôbec, a obdobie od 9. do 18. storočia osobitne chudobné, po dlhých diskusiách sa na najpoužívanejšie slovenské platidlo dostala hlava Madony,

¹⁴¹ O.Kulhánek bol v tom čase vo vyšetrovacej väzbe v súvislosti s autorstvom grafických listov s „vyhrotene protisovietskou“ tematikou.

¹⁴² V.Bušša v rozhovore pre *Profit Extra*, č.8, 1994, s. 24.

¹⁴³ Tkáč, M.: „Obrazy na bankovkách II“ in: *ZRNO*, č.42, 12.10. 2000.

Božej Matky“.¹⁴⁴ Miestom pôsobenia Majstra Pavla bola Levoča, preto sa na rubovú stranu bankovky dostali dominanty tohto mesta: Kostol svätého Jakuba a historická radnica. V motívoch sa prelína slnce s ľudskou tvárou - plastický detail na vrchole gotickej klenby v sakristii starého kostola minoritov v Levoči. Výtvarník chcel ukázať, „...akoby celá Levoča bola prežiaraná slnečným optimizmom. Je to zvláštny komplex, tá radnica ma podnecovala na to, aby som vytvoril jej spoetizovaný obraz“.¹⁴⁵

Spomedzi motívov, ktoré sa objavili na lícnych stranách slovenských peňazí, jedine Madona predstavuje „neživotný“ symbol, jeden zo základných pilierov kresťanskej viery, o stvárnenie ktorého sa pokúšali celé generácie umelcov. Jej podoba sa vizuálne nijako nelíši od tradičného spracovania, výraz tváre je zmesou odovzdanosti, milosrdenstva a utrpenia. Už prístup k výberu osobnosti ženy, ktorá by mohla byť stvárnena na peniazoch, svedčí o konzervatívnej hodnotovej orientácii slovenskej populácie, kde prevažuje patriarchálny model rodových vzťahov¹⁴⁶. Nemožno vylúčiť, že v diskusiách sa uvažovalo o osobnosti ženy, ktorá by bola viac spätá so svetským životom, kultúrou alebo vedou, ale nijaká vhodná postava sa nenašla. V Čechách sa na bankovky síce tiež dostala svätica, no ušlo sa miesto aj spisovateľke a opernej speváčke.

Keď sme už pri zobrazení Madony na peniazoch; typickým príkladom zámeny symbolu a skutočnosti bola diskusia o tom, či je vôbec vhodné, aby sa motív Madony vyrazil na novej korunovej minci. Niektorí kresťanskí politici spochybňovali, či je správne denne sa dotýkať Panny Márie; vraj ju budú brať do rúk aj zlodeji a vrahovia, či to teda nie je jej znesvätenie. Bankové kruhy napokon rozhodli, že vzhľadom na to, že „Slovensko je kresťanská krajina, Sedembolestná Panna Mária je patrónkou Slovenska, a Madona je ženou žien“¹⁴⁷, Kremnická Madona s dieťaťom v náručí bude symbolom rodu a národa. Kresťanským motívom sa slovenská koruna odlišuje aj od bývalej česko-slovenskej koruny, na ktorej sa žena sadiaca lipu chápala ako symbol práce, „matky pokroku“.

¹⁴⁴ Ibid., s. 30.

¹⁴⁵ J.Bubák v rozhovore pre denník *Národná obroda*, 12.2.1993, s. 8.

¹⁴⁶ Pozri Bútorová, Z.(ed.) *Ona a on na Slovensku*. FOCUS, Bratislava, 1996.

¹⁴⁷ Tkáč, M.: „Obrazy na minciach III.“ In: Zrno. Kresťanský týždenník pre celú rodinu. Č. 43/2000, s. 30.

Podľa dostupných informácií o výbere motívov na platidlá sa vychádzalo zo zásady, že bankovky majú zobrazovať „napísané“ slovenské dejiny a mince zase vyjadrovať nepísané, dávne, resp. archeologické dejiny Slovenska. Tak sa na desaťkorunáčku dostal krížik z Veľkej Mače pôvodne z 10. – 11. storočia, ktorý výrazne pripomína byzantský vplyv na počiatky našich kultúrnych dejín. Na päťkorunáčke bol biatec¹⁴⁸, rubová strana keltskej mince razenej na území dnešného Slovenska v 1. storočí pred n. l., na dvojkorunáčke bola soška sediacej Venuše zo 4. stor. pred n. l. z archeologického nálezu v Nitrianskom Hrádku. Na desaťhalierovú mincu sa dostala drevená zvonica so šindľovou strechou zo začiatku 19. storočia zo Zemplína, na päťdesiathalierovú mincu tatranský štít Kriváň¹⁴⁹ a na päťdesiathalierniku bola vyrazená veža hradu Devín, postaveného nad sútokom riek Dunaj a Morava.

Eudovít Štúr a mýtus slovenského jazyka

Historické osobnosti „z mäsa a kostí“ sa nachádzali na bankovkách štyroch nominálov. Na dvestokorunáčke, o emisii ktorej rozhodla NBS dodatočne a vošla do obehu až v roku 1995, je katolícky kňaz Anton Bernolák (1726 – 1813), filológ a kodifikátor prvej verzie spisovnej slovenčiny, ktorú vytvoril so svojimi druhmi na základe západoslovenského nárečia (tzv. bernolákovčina). Bernolákovčinu prijala za svoju a uznávala iba časť inteligencie, no hoci prežívala v literatúre, napokon sa neujala a iniciatívu prevzala nová generácia slovenských vzdelancov, sústredená okolo národného pohybu na evanjelických lýceách. Aktívna skupina mládeže dostala pomenovanie štúrovci podľa uznávaného vodcu a profilujúcej osobnosti Eudovíta Štúra (1815 – 1856). Politik, od roku 1847 poslanec uhorského snemu za mesto Zvolen, zanietený stúpenec slovenských národných a politických snáh sa dostal na päťstokorunáčku. Štúr je zároveň ďalším kodifikátorom spisovnej slovenčiny, ktorá sa opiera o stredoslovenské nárečie a tvorí základ dnešného spisovného jazyka.

¹⁴⁸ Odborný časopis, ktorý NBS vydáva od roku 1993 dostal názov podľa nápisu *Biatec* na spomínanej keltskej minci – na rube mince je jazdec na cválajúcom koni. Biatec sa stal aj logom NBS.

¹⁴⁹ Podľa informačného bulletinu Odboru verejných informácií NBS je „Kriváň symbol ochrany samobytnosti slovenského národa a jeho historického územia“.

Ako takmer všetky historické osobnosti, aj L. Štúr patrí medzi rozporuplne interpretované postavy našich dejín. Nejde pritom o také diametrálne odlišné hodnotenia jeho významu, s akými sme sa stretli v prípade Andreja Hlinku, ale nedá sa hovoriť ani o všeobecne prijateľnom výklade štúrovských ideí a ich presahu do súčasnosti. V parlamentnej diskusii k zákonu o štátnych vyznamenaniach¹⁵⁰ sa nevyskytuje ani raz spochybnenie či rozpaky nad pomenovaním jedného z radov po L. Štúrovi, deň Štúrovho narodenia (29. október) patrí medzi pamätné dni Slovenskej republiky a Štúrov portrét sa dostal na bankovky ešte počas spoločného štátu.

Štúr patrí do panteónu slovenských martýrov a všetky výskumy, ktoré sa uskutočnili počas trvania spoločného štátu¹⁵¹ i po jeho zániku potvrdzujú, že verejnosť ho vníma jednoznačne pozitívne. Sústavne patrí medzi historické osobnosti, na ktoré sú obyvatelia Slovenska hrdí¹⁵². To však neznamená, že historický odkaz štúrovcov nie je predmetom intelektuálneho diskurzu. Dnes sa už primárne netýka opodstatnenosti či neopodstatnenosti zavedenia slovenského jazyka, ale interpretácie dôsledkov slovenskej myšlienkovvej tradície odvodenej od Štúra a štúrovcov.

Ladislav Kováč¹⁵³ podrobuje štúrovcov kritike za obmedzené chápanie politiky, nedostatočnú erudovanosť a nepochopenie podstaty európskeho myslenia, čo viedlo k vzniku „podivnej národnej filozofie“, založenej na zdôrazňovaní rozhodujúcej dejinnej úlohy prostého ľudu a nedocenení

¹⁵⁰ Zákon NR SR č.37/1994 o štátnych vyznamenaniach.

¹⁵¹ Mám na mysli napríklad výskumy, ktoré uvádzajú A. Brown a G. Wightman: „Czechoslovakia: Revival and Retreat“ In: Brown, A., Gray, J. (eds): *Political Culture and Political Change in Communist States*. London, Macmillan Press, 1977.

¹⁵² Dôkazom určitého stupňa slovenského historického bezvedomia/nevedomia je skutočnosť, na ktorú poukazuje vo svojej štúdií *Individuálna historická pamäť* O. Gyarfášová: na Slovensku je dvojnásobne vyšší podiel ako v Čechách tých respondentov, ktorí nevedeli uviesť jedinú pozitívnu historickú osobnosť (26%) a 11% respondentov tvrdilo, že taká osobnosť ani neexistuje. Podobne to vyzerá aj s predstavami o negatívnych postavách slovenských dejín – tretina ľudí sa vyjadrila, že nevie a 17% respondentov si myslí, že taká osobnosť v slovenských dejinách neexistuje. Podľa O. Gyarfášová; V.Krivý; M. Velšic (eds.): *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. IVO, Bratislava, 2001.

¹⁵³ Biológ L. Kováč, prvý ponovembrový minister školstva publikoval svoju prednášku z roku 1986 „Premýšľanie o vede a našich dejinách“ v Slovenských pohľadoch č.3/1989. Citujem z nej podľa jej publikovania in: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava, Kalligram, 1997, s. 500 - 516.

stredných či vyšších tried. Kováč považuje tento prístup za tragický omyl, ktorým sa štúrovci zriekli uhorských, a teda aj slovenských dejín, keďže Slováci ich spoluvytvárali. Na adresu štúrovcov pateticky volá: „Zbavili nás dejín!... Sami sme sa odriekli histórie svojej krajiny, odriekli uhorských kráľov, ktorí boli práve tak našimi kráľmi ako kráľmi Maďarov.“ (Kováč, 1997: 505 – 506). Kováč vyvodzuje ďalekosiahle dôsledky zo svojej interpretácie roly štúrovcov a ich „pomýleného národného mýtu“, ktorého stopy nachádza dodnes. Nie sú to len „...ťažké politické dôsledky“ v zmysle straty hornouhorského (teda pôvodne slovenského – S. M.) zemanstva, ktoré sa pomaďarčilo, pretože podľa Kováča „...sa nemohlo identifikovať s národom, ktorý sa zriekol svojho štátu“, ale štúrovci majú na svedomí dokonca aj biedu minulej i súčasnej slovenskej vedy. „Kontinuitu v slovenskej vede predstavuje iba jej neexistencia“ (Ibid.,s.507) a duchovné výboje Slovákov sa vždy vyznačovali izolovanosťou, uzavretosťou a diletantizmom, pretože od štúrovských čias „...išlo vo vede nie o pravdu, ale o pravovernosť“ (Ibid., s.515), takže „...vedu v modernom zmysle slova (empirické skúmanie) štúrovský prúd našej kultúry vôbec nepoznal. A vlastne nepozná dodnes.“ (Ibid., s.507)

Historik Ľubomír Lipták sa prikláňa k vyváženějšíemu hodnoteniu Štúra a štúrovcov. Ironicky spochybňuje Kováčovu interpretáciu „dejinotvornej potencie“ štúrovcov v podobe akéhosi „naprogramovaného víru“, ktorým Štúr nainfikoval na Slovanskom zjazde nielen „naivných Slovákov, ale aj múdrych, pracovitých, disciplinovaných a slušných Čechov“¹⁵⁴. Lipták „... skoro úplne, úprimne a na niektorých miestach takmer s nadšením“ nesúhlasí s Kováčovým výkladom životnosti tohto štúrovského „víru“, ktorý vraj determinoval osudy slovenského (ale i českého) národa celého poldruha storočia. Počas tohto obdobia „... sa dva razy úplne prebudovala sociálna a triedna štruktúra slovenskej spoločnosti, sedem ráz sa zmenilo štátoprávne usporiadanie, výrazne sa presúvalo národnostné zloženie i vzdelanostná úroveň obyvateľstva“ (Lipták, 1999: 83). Lipták neverí, že by štúrovské idey ovplyvnili politický a spoločenský život do tej miery, aby sa ich tieto zásadné zmeny nedotkli. Zároveň sa sputuje, či by nebolo vhodnejšie vedome a programovo sa odpútať najmä od iných nánosov minulosti (medziiným aj komunistickej) a štúrovské dedičstvo radšej znovu preštudovať, inšpirovať a povzbudiť sa ním. (Lipták, 1999: 87) Podľa

¹⁵⁴ Ľ. Lipták: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Kalligram, Bratislava, 1999, s. 82 - 83.

neho sa slovenský národ (nie v podobe nejakého amorfného „ľudu“, ale ako potenciálni občania) dostal na európske politické javisko práve zásluhou generácie štúrovcov, ktorá stála pri kolíske a výrazne sa podieľala na kladení základov slovenskej demokracie.

Vo verejnom diskurze o Štúrovi a štúrovcoch zaznievajú aj ďalšie témy. Slepá oddanosť štúrovcov slovenskej veci ich viedla neraz k preháňaniu a naivnému zveličovaniu úlohy slovenského národa a slovenčiny v medzinárodnom kontexte, ako to vidíme na príklade básne S. H. Vajanského *Som Slovák*¹⁵⁵, ktorej úvodné verše hovoria:

Ja som pyšný, že som Slovák:
Moje plemä ladné
sto miliónov duší číta,
nad pol svetom vládne.
So slovenskou rečou prejdeš
štyri čiastky sveta...

Okrem toho niektorí autori nevedia odpustiť Štúrovi a jeho nasledovníkom (najmä S. H. Vajanskému) orientáciu na Rusko a zápalisté presadzovanie myšlienky všeslovanskej vzájomnosti¹⁵⁶. Modifikácia štúrovského rusofilstva sa prejavila v požiadavkách slovenských komunistov na tesnejšie politické spojenie s Ruskom i v politickom programe „sovietskeho Slovenska“, ktorý tvoril súčasť agendy slovenských komunistov počas druhej svetovej vojny. V Štúrových prácach nájdeme aj prvky dobového antisemitizmu. V jeho rámci sú Židia ako „cudzí bezcharakterní kramári“ zodpovední za „bezohľadné vyciaciavanie...úbohého ľudu“, za jeho morálny rozklad a chudobu, z čoho „...pramení hlboká antipatia našich kmeňov voči tomuto Bohom zabudnutému národu“¹⁵⁷.

Aktivity Štúra a jeho spolupútnikov vyvolávali polemiku už pred poldruha storočím. Uzákonenie štúrovskej slovenčiny bolo predmetom sporov a Ján Kollár spolu s časťou českého obrodeneckého hnutia ho

¹⁵⁵ S. H. Vajanský: *Mládeži*. Sostavil F. Volf. Trnava, 1926, s. 51.

¹⁵⁶ Pozri: L.Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií. Bratislava, 1993, 151 - 163.

¹⁵⁷ Ludovít Štúr: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií. Bratislava, 1993, s. 119.

považovali za oslabovanie a trieštenie národných síl¹⁵⁸. Ladislav Holý¹⁵⁹ v tejto súvislosti konštatuje, že tvorba slovenského spisovného jazyka sa stala predmetom takmer sto rokov trvajúcej diskusie medzi českými a slovenskými intelektuálmi. Nacionalisticky orientovaní českí vzdelanci ju nazývali „jazykovou schizmou“ a kodifikáciu slovenčiny považovali za prekážku spoločného boja Čechov a Slovákov za kultúrnu a politickú autonómiu.

Robert Pynsent nazýva Štúrov štýl výkladu civilizačného poslania Slovákov v kontexte s Maďarmi biblickým a jeho opis zakladateľov a vládcov Veľkej Moravy ako „...mýtotvorný, zdôrazňujúci slovanskú demokraciu, múdrosť, udatnosť a zbožnosť“¹⁶⁰. Pynsentovej interpretácii Štúrových textov nechýba zdravá dávka ironizujúceho nadhľadu, no miestami zachádza až do krajností, keď tvrdí, že: „Charakteristické vlastnosti, ktoré Štúr pripisoval Slovanom, sa stali v päťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia základom morálneho kódexu komunistu.“ (Ibid., s.221). Medzi spomínané vlastnosti patrí podľa Pynsenta poslušnosť, ktorú si Štúr vybájlil ako podmienku „vstupu do slovanského raja“, a tiež usilovnosť a zbožnosť, ktoré už Herder považoval za typické pre Slovanov. Rôzne kontexty a dimenzie poslušnosti dovoľujú Pynsentovi, aby voľne prechádzal od jej interpretácie ako meštianskej a vojenskej cnosti cez poslušnosť ako súčasť straníckej disciplíny (dokonca v rámci mládežníckych organizáciách komunistickej strany) až k erotiky zbavenej lásky počas socializmu. Pynsent sa priam vyžíva v dokazovaní svojich tvrdení citátmi nielen zo Štúra, ale aj z Pavla Kohouta či Milana Kunderu, aby mohol konštatovať, že: „Chápanie Slovanov ako mierumilovného národa sa tak opäť vracia v predstavách socialistického boja za mier, v mierových ťaženiach bojovníkov za mier“¹⁶¹. Radostné prežívanie nových dní v socialistickom raji je podľa Pynsenta naplnením dávneho pohanského náboženstva Slovanov a jeho rituálov. V tejto súvislosti sa opäť vynára mýtus o Slovákoch/Čechoch/Slovanoch ako „holubičích“ národoch, ktoré sa vyznačujú miernou povahou, odmietajú násilie a nikdy sa nesprávali agresívne voči susedom.

¹⁵⁸ Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Lidové noviny, Praha, 1998, s. 99 - 111.

¹⁵⁹ L.Holý: *Malý český člověk a velký český národ*. SLON, Praha, 2001, s. 88.

¹⁶⁰ Pynsent, R.: *Pátření po identitě*. H&H, Praha, 1996, s. 193.

¹⁶¹ Ibid., s. 224.

Vráťme sa však k faktu, že na nových slovenských bankovkách našli miesto osobnosti, ktorých pôsobenie je späté s oficiálnou kodifikáciou slovenčiny ako národného jazyka. V našom prípade ide dokonca o dve osobnosti (A. Bernolák a L. Štúr) s odlišnou koncepciou spisovného jazyka, čo iba potvrdzuje, že procesy späté s vytváraním vlastného jazyka ostávajú aj s odstupom času v centre pozornosti novodobých mýtotovcov. V tomto prípade k nim môžeme zaradiť dokonca aj bankárov, o ktorých sa všeobecne predpokladá, že nemajú nič spoločné s iracionálnou dimenziou mýtov. Jazyk nesporne patrí medzi rozhodujúce identifikačné znaky národného spoločenstva a je symbolom jeho zrelosti. Z konfesijného hľadiska ide v prípade Bernoláka a Štúra o reprezentantov katolíckeho a evanjelického vierovyznania, čo sa dá interpretovať aj ako symbol potvrdenia zásluh oboch konfesií v procesoch národnej identifikácie, či ako verejné uznanie faktu, že stúpenci oboch vierovyznaní stáli pri kolíske formovania národa.

Vyjadrenia Mariána Tkáča o procesoch tvorby peňazí nového štátu sú otvoreným priznaním zámeru vtedajších politických i bankových kruhov prezentovať Slovensko ako výrazne religióznu krajinu: „ Tak sa rodila podoba slovenských platidiel, teda šaty, v ktorých sa nám predstavuje slovenská koruna v papierovej a mincovej podobe ako jeden zo symbolov nášho štátu. Podľa týchto šiat – podobne napokon ako podľa štátneho znaku – niet pochyb o tom, že tento štát je kresťanský. V určitom zmysle možno najkresťanskejší, lebo ktorý štát má na svojej základnej menovej jednotke Madonu?“¹⁶²

Výsledky sčítania obyvateľov v roku 2001 potvrdili významnú úlohu religiozity v spoločenskom živote Slovenska. Slovensko bolo podľa všetkého kresťanskou a najmä katolíckou krajinou, kde ani štyridsaťročná komunistická éra nevykynožila náboženské povedomie. Až 84% populácie tvorili veriaci, z toho takmer tri štvrtiny katolíci. Rady veriacich sa za ďalšie desaťročie rozšírili o takmer 700-tisíc¹⁶³. Hoci sociológovia upozorňujú, že v mnohých prípadoch sa nezáväzne hlásia k viere aj tí, čo v Boha neveria, nechodia do kostola a v rámci konformizmu prejavujú záujem len o bežné cirkevné služby, Slovensko patrí medzi tradične náboženské krajiny, akými sú Portugalsko, Taliansko alebo Španielsko. Novodobí „otcovia“ národa

¹⁶² M.Tkáč: „Obrazy na minciach III.“ In: *Zrno. Kresťanský týždenník pre celú rodinu*. Č.43/2000, s. 30.

¹⁶³ Údaje podľa: „Starneme, veriacich pribúda, Maďarov je menej“ in: *SME*. 31.10. 2001, s.3.

teda potvrdili kresťanský charakter Slovenska a prispeli k religióznemu obrazu krajiny doma i v zahraničí aj prostredníctvom výberu symboliky na platidlách novej meny.

Milan Rastislav Štefánik – miláčik slovenského národa

K historickým postavám, ktoré sa ocitli na nových bankovkách a zároveň patria do panteónu slovenských martýrov, sa zaraďuje už spomínaná osobnosť generála Milana Rastislava Štefánika, ktorého portrét sa nachádzal na bankovke najvyššej nominálnej hodnoty - päťtisíckorunáčke. Výtvarník zvolil typický portrét Štefánika s generálskou čiapkou, ktorú vraj stále nosil najmä preto, aby pod ňu ukryl riedke a jemné vlasy a aby vyzeral vyšší. Na líci i rube bankovky sú symboly Štefánikovho vedeckého záujmu o astronómiu - Slnko, Mesiac, Súhvezdie Veľkej medvedice. Na rubovej strane bankovky dominuje mohyla na Bradle, miesto Štefánikovho posledného odpočinku v jeho rodnom kraji na Myjave spolu s typickým kvetom tamorej flóry – poniklecom veľkokvetým. Bola to jediná z nových slovenských bankoviek, na ktorej nedominovala náboženská symbolika.

Štefánik spolu s Ludovítom Štúrom a Alexandrom Dubčekom tvoria trojicu slovenských martýrov, ktorí majú niekoľko spoločných črt. Zomierajú predčasne (prví dvaja dokonca v najproduktívnejšom veku, Štefánik 39-ročný a Štúr 41-ročný) za nevyjasnených okolností a vo chvíľach, keď ich „národ najväčšmi potreboval“. A hoci v Štúrovom prípade nie je celkom vylúčený ani nevelmi hrdinský pokus o samovraždu¹⁶⁴, Štefánikov i Dubčekov skon má všetky znaky tragickosti a reálnej straty pre Slovákov.

Štefánik zomiera 4. mája 1919 v Ivánke neďaleko Bratislavy pri havárii lietadla. Dodnes nie je jednoznačne známa ani príčina havárie, ani podrobnosti Štefánikovho skonu¹⁶⁵. Je len prirodzené, že v takomto prípade nastupujú dohady, domnienky a otvára sa priestor pre najrozličnejšie špekulácie. Výsledkom je paradoxná konfrontácia dvoch mýtov o Štefánikovi: a/ ako o spoluzakladateľovi spoločného štátu Čechov a Slovákov, ktorý bol presvedčený o najvýhodnejšom štátnom zväzku pre Slovákov v rámci Československa; b/ ako o mužovi, ktorý v onen nešťastný

¹⁶⁴ V rôznych legendách o príčinách Štefánikovej smrti okrajovo nájdeme aj motív samovraždy.

¹⁶⁵ Publicista Milan Vároš konštatuje, že máločo sa tak traduje medzi slovenským ľudom ako rozličné chýry o Štefánikovej smrti.

májový deň prichádzal na rodné Slovensko s úmyslom osnovať vlastnú štátnosť, ktorá mala mať podľa niektorých domnienok charakter monarchie na čele s kráľom. Podľa publicistu S. Háberu „kto ním (kráľom) mal byť, nie je ťažké dovŕiť sa“¹⁶⁶, pričom jednoznačne mieri na Štefánika.

Faktom ostáva, že nikto nikdy vyčerpávajúco nevysvetlil tragickú nehodu. Vie sa len, že na Štefánikovo lietadlo sa či už omylom alebo zámerne strieľalo, no nik nenašiel v archívoch protokol o havárii a pitevná správa jednoznačne nevyklučuje možnosť, že Štefánik krátko po havárii ešte žil. Skrátka, otáznikov je viac než jasných odpovedí. V rôznych podobách verejného diskurzu prežíva názor, že smrť francúzskeho generála, ministra česko-slovenskej vlády a podpredsedu zahraničného výboru prišla Prahe, konkrétne Dr. Edvardovi Benešovi, viac ako vhod, keďže Štefánikove názory na postavenie Slovákov v novom štáte vychádzali z princípu rovnoprávnosti a Štefánik bol vo vláde mužom číslo dva a Beneš až číslom tri. Sotva kto pochybuje o význame Štefánikovej osobnosti, jeho podiele na oslobodení Slovenska a na vzniku Česko-Slovenska. Vymazať z vedomia národa ho chceli len komunisti, ktorí mu nevedeli zabudnúť, že zabránil bolševizácii československých légii v Rusku a idea víťazstva proletariátu ho vôbec nenadchýnala. Preto spolu s Andrejom Hlinkom patril v očiach komunistických ideológov k najnenávidenejším postavám národných dejín.

Pravda, obraz martýra tým nadobudol ešte výraznejšie kontúry a sýtejšie farby. Štefánik navyše spĺňa parametre antihrdinu (bol neduživý, ustavične chorý, nízkej postavy a krásou nevynikal – jednoducho pravý opak Ľudovíta Štúra). O to väčšmi vynikli jeho intelektuálne schopnosti, húževnatosť a cielavedomosť, teda napospol vlastnosti, ktoré si nemohli nevšimnúť osobnosti v zahraničí, s ktorými prichádzal do styku. Štefánik bol totiž skutočne výnimočný muž: ako astronóm sa vyznamenal tiež tým, že popri vedeckých pozorovaniach vykonával v roku 1912 pre Francúzsko aj diplomaticko-spravodajské služby a generálske epolety sa veru v Paríži nerozdávali ako trafiky. Mimochodom, iróniou osudu sa stalo, že prvý Slováč generál si obliekal francúzsku uniformu. Štefánikove aktivity boli skutočne všestranné: uskutočnil napríklad slovenský prvovýstup na Mont Blanc (celkovo naň vystúpil napriek ustavičným zdravotným problémom šesťkrát, aby mohol pracovať v tamojšej hvezdárni), vedecké pozorovania uskutočnil v strednej Ázii, Afrike, Južnej Amerike a Oceánii, založil

¹⁶⁶ Smena na nedeľu, 7.5. 1993, s. 8.

observatórium na Tahiti, napísal dvanásť vedeckých prác atď. Faktom ostáva, že Štefánik bol skutočne prvý Slováč, ktorého akceptovala Európa.

Hodnotenie Štefánika a výroky o ňom, ktoré živili a multiplikovali legendu možno rozdeliť do dvoch skupín – do prvej patria emotívne ladené charakteristiky, ktoré z neho robia priam nadčloveka, zosobnenie všetkých mysliteľných pozitívnych vlastností: „Vedecký génius, diplomatický génius, povznesená a šľachetná myseľ, národovectvo, oddané službám humanity; je možné dokonalejšie vyjadrenie moderného hrdinstva?“¹⁶⁷ pýta sa B. de Jouvenel, francúzsky vedec. Nadšeniu pri hodnotení Štefánikovej osobnosti sa nebráni ani Štefan Osuský, niekdajší česko-slovenský veľvyslanec v Paríži: „Keď si tak na Štefánika spomínam, vynára sa mi pred očami titan gréckej mytológie – Prométeus.“¹⁶⁸

Kľúčové z hľadiska pokusu o objektívnosť pri hodnotení Štefánika sú nasledujúce výroky: „Je to jeden z najskvelejších vojakov, akých som v tejto vojne poznal,“ povedal maršál F. Foch, hlavný veliteľ francúzskych a spojeneckých vojsk počas I. svetovej vojny, a: „Mne a Dr. Benešovi urovnal cestu do mnohých rozhodujúcich miest v Paríži (k Briandovi a inde) a v Ríme“¹⁶⁹, priznáva T. G. Masaryk. Lubomír Lipták pri hodnotení Štefánikovej úlohy v slovenských dejinách konštatuje, že bol „pravým mužom v pravom čase na pravom mieste“¹⁷⁰. Tieto konštatovania stačili bezpochyby na to, aby nijaká komisia nezapochybovala o tom, či Štefánikov portrét patrí na bankovku nového štátu.

Miestom posledného odpočinku Štefánika je mohyla na Bradle¹⁷¹, ktorá sa od roku 1968 stala napriek nevôli komunistickej moci miestom spontánnych ľudových zhromaždení pri výročiach úmrtia Štefánika¹⁷². Účastníci vyjadrovali svojou prítomnosťou úctu odkazu mŕtveho a zároveň prejavovali manifestačný záujem o necenzurované dejiny vlastného národa a štátu, čím symbolicky odmietali ich komunistickú dezinterpretáciu. V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch patrilo Bradle k miestam stretnutí slovenských a českých disidentov a chartistov. Niekedy sa stretávali

¹⁶⁷ Citované podľa Vároš, M.: *Posledný let generála Štefánika*. Obzor, Bratislava, 1991, s.168.

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 169.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 172.

¹⁷⁰ Lipták, L.: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Kalligram, Bratislava, 1999 s. 89

¹⁷¹ Mohyla bola slávnostne odhalená v roku 1928, jej autorom je Dušan Jurkovič.

¹⁷² Pri príležitosti 49.výročia Štefánikovej smrti sa uskutočnila po mnohých rokoch mlčania mohutná spomienková slávnosť na Bradle, ktorej sa zúčastnili desiatitisíce občanov.

aj pri pamätníku, ktorý stojí na mieste leteckej katastrofy M. R. Štefánika v Ivánke pri Bratislave a nebolo zvláštnosťou, že si pri takýchto príležitostiach zaspievali slovenské národné piesne, napríklad *Kto za pravdu horí*¹⁷³.

Štefánik stelesňoval v období komunizmu a tesne po jeho páde predovšetkým symbol vzniku demokratického Československa, symbol česko-slovenskej vzájomnosti (až neskôr ho začali účelovo zneužívať slovenskí nacionalisti). Pamiatku Štefánika na Bradle si 5. mája 1990 pripomenula celá česko-slovenská politická reprezentácia na čele s prezidentom republiky V. Havlom; na viacerých miestach spätých so životom Štefánika sa konali pietne stretnutia; na novo sa odhaľovali reinštalované pamätne dosky a sochy; v jeho rodných Košariskách mu otvorili múzeum; Štefánikovo meno sa po rokoch komunistického zakazovania vrátilo do názvov ulíc a námestí.

Na druhej strane treba pripomenúť, že Štefánikovská legenda sa v rámci stupňovania nacionalistických vášní stala vhodnou materiálou na odhalenie odvekých „nepriateľov“ Slovenska a jeho politickej reprezentácie. V tomto prípade to boli Česi¹⁷⁴, keďže nejasné okolnosti Štefánikovej havárie tvorili a stále tvoria vhodný rámec jej interpretácie ako „politickej vraždy, ktorú ktosi šikovne už vyše sedemdesiat rokov schováva za náhodu“¹⁷⁵. Najmä slovenskí exiloví autori spájali Štefánikovu smrť s jeho sporom s Benešom a Masarykom o spôsobe začlenenia Slovenska do Česko-Slovenska v roku 1918: „Zdá sa, že keď sa M. R. Štefánik stal pre českých politikov neprijemným, títo sa rozhodli zbaviť sa ho, aby im nemohol prekážať... Nezastavili sa ani pred vraždou.“¹⁷⁶ Takáto argumentácia stupňovala napätie vo verejnom diskurze o histórii a súčasnosti vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov a slovenskí nacionalisti sa pokúsili privlastniť si symbol Štefánika ako martýra a obeť úkladov. Napriek organizovaniu rozličných podujatí

¹⁷³ Interview s M.Kusým, slovenským signatárom Charty 77 a pravidelným účastníkom týchto stretnutí.

¹⁷⁴ Negatívne a ironicky sa vyjadril o Štefánikovi známy český publicista F. Peroutka, ktorý špekuloval o tom, „...akú úlohu by bol hral v demokratickej republike tento zarytý individualista s aristokratickými záľubami, keby ho osud nebol skolil hneď na samom začiatku...Mal mnoho predpokladov v sebe, aby sa stal prívržencom diktatúry a vodcovského princípu.“ Peroutka tvrdil, že Štefánik chcel poskytnúť príletom na Slovensko látku na mýtus svojmu kmeňu (tak označoval Slovákov), pretože ten sa vyznačuje „primitívnou a sviežou obrazotvornosťou.“ in: *Lidové noviny*, 2. 12. 1933.

¹⁷⁵ Háber, S.: „Štvrtého mája atentát na slovenského kráľa“ in: *Smena na nedelú*, 7.5. 1993.

¹⁷⁶ Ďurčanský, F.: *Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Biela kniha*. Buenos Aires, 1954, cit. Podľa: Vároš, M.: *Posledný let generála Štefánika*. Obzor, Bratislava, 1991.

a publikovaniu „zaručene overených“ svedectiev o zákulisných príčinách tragickej havárie, o roztržke s českými politikmi, nepodarilo sa im zásadne zmeniť vnímanie Štefánika ako osobnosti, na ktorú sú občania Slovenska bez ohľadu na ich politické preferencie dodnes hrdí. Patrí k spomínanej trojici martýrov, ktorých verejnosť v priebehu celých 90-tych rokov vnímala jednoznačne pozitívne.¹⁷⁷

Ak to teda stručne zhrnieme, postavy a symboly na novej slovenskej mene boli kombináciou viacerých prvkov národnej mytológie zameranej na odmietnutie „bezdejinnosti“ Slovákov a potvrdenie „zaludnenosti“ svojich dejín. Motívy zobrazené na slovenských bankovkách neevokovali modernú spoločnosť, nesymbolizovali otvorenosť či orientáciu na budúcnosť; išlo skôr o návrat do minulosti, o úsilie za každú cenu - a vlastne zbytočne - dokazovať zakorenenosť kresťanstva na našom území a význam národných tradícií a hodnôt. Na bankovkách absentovala akákoľvek symbolická zmienka o posunoch v myslení, o meniacich sa hodnotách civilizácie na prelome tisícročí a tým aj o dynamike vývoja národa. Príbeh slovenskej meny sa však týmto neskončil.

Prichádza euro

Samostatná slovenská mena vznikla dňa 8. februára 1993, teda tridsaťosem dní po zániku federatívneho štátu Čechov a Slovákov. Jednou zo základných ambícií Slovenska bol vstup do európskych štruktúr, predovšetkým do Európskej únie. Žiaľ, na ten sme zo známych dôvodov (pre Európu neakceptovateľný mečiarizmus spätý s nesplnením politických kritérií a nedostatočným rešpektovaním ľudských práv) čakali viac ako desať rokov. Integrované úsilie korunoval dňa 1. mája 2004 vstup do EÚ. A potom sa stalo niečo, čo nik nečakal – ešte v tom istom roku sa Slovensko rozhodlo, že najbližšou metou bude vstup do eurozóny. Znamenalo to, že Slovensko sa cíti dostatočne vyspelé a disciplinované, aby prijatím eura neohrozilo vlastné ekonomické záujmy, ani hospodársku stabilitu eurozóny. V roku 2007 vyšiel Zákon č. 659/2007 Z. z. pod názvom *Zákon o zavedení meny euro v Slovenskej republike a o zmene a doplnení niektorých zákonov*.

¹⁷⁷ O. Gyarfášová; V. Krivý; M. Velšic (eds.) : *Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. IVO, Bratislava, 2001, s. 251 - 253.

Euro sa do našich peňaženiek dostalo po šestnástich rokoch platnosti slovenskej meny v ére samostatnosti. Vzhľadom na charakter symboliky používanej na európskych bankovkách neostávalo našim výtvarníkom veľa priestoru na uplatnenie invencie. Eurobankovky sú totiž z hľadiska výtvarného riešenia rovnaké v celej EÚ a použité motívy sa redukujú na architektonické štýly typické pre rozličné kultúrne epochy európskej histórie. Dokonca aj na minciach ostal voľný iba reverz, keďže na averzoch sa jednotne vyskytujú len štyri prvky: mapa Únie, dvanásť hviezd úniovej vlajky, nominálna hodnota a názov menovej jednotky. Zdalo by sa, že Únia nás takto ušetrila od hašterenia, ktorý symbol či motív je vhodnejší. Prax však svedčí o opaku.

S prípravou výtvarného riešenia reverzu mincí sa začalo pomerne zavčasu, keďže Národná banka Slovenska už v júli 2004 vyhlásila verejnú anonymnú súťaž o víťazné motívy. Súťaž dopĺňala verejná anketa. Banková rada sa po druhom kole súťaže rozhodla pre tri víťazné návrhy, keďže sa mala riešiť druhá, tzv. národná strana jedno, dvoj a päťcentovej mince (spoločný motív), desať, dvadsať a päťdesiatcentovej mince (spoločný motív) a jedno a dvojeurovej mince (spoločný motív). Na jedno a dvojeurových minciach sa podľa výsledkov súťaže ocitol dvojkríž na trojvrší ako erbové znamenie štátneho znaku. Na národnej strane desať, dvadsať a päťdesiat centových mincí sa dostal bratislavský hrad ako symbol slávnej histórie a napokon na jedno, dvoj a päťcentové mince sa použila silueta Kriváňa ako symbolu ochrany svojbytnosti národa a jeho historického územia a tiež prírodného bohatstva. Na päťcentovke siluetu Kriváňa dopĺňa štátny znak Slovenskej republiky.

Výber víťazných návrhov vyvolal viac ako živé diskusie o ich vhodnosti. Stačí si pozrieť dobové periodiká, resp. internetové stránky, kde sa viedli najväčšie diskusie. Z dnešného pohľadu sú však už akékoľvek diskusie nadbytočné. V poslednom storočí sme na Slovensku eurom prijímali šiestu menu. Verme, že jej stabilita potrvá čo najdlhšie.

Pri glosovaní použitej symboliky nám neunikne jej striedmosť a skratkovitosť. Mimochodom, rovnako úsporne si počínali aj iní členovia eurozóny. Napriek tomu je povolené na dvojeurových minciach ročne realizovať dva motívy odlišné od základného dvojkríža na trojvrší. Návrhy sa v predstihu predkladajú Európskej komisii.

Slovenská mytológia na pamätných minciach

Tematika motívov na pamätných minciach NBS po vzniku samostatného Slovenska do istej miery súvisí s obeživom, a preto sa ju nepatrí obísť. Banka totiž každoročne vydáva dve až tri pamätné mince, čím sa vytvára priestor na prezentáciu rozmanitejších motívov v porovnaní s obehovými platidlami (mincami alebo bankovkami). Motívy na pamätných minciach možno rozdeliť do piatich základných skupín: 1/ symboly národnej emancipácie, osobnosti a udalosti späté s najstaršími politickými dejinami; 2/ predstavitelia a inštitúcie umenia, vedy a kultúry; 3/ architektonické a technické pamiatky jednotlivých miest a regiónov; 4/ motívy flóry, fauny a ochrany prírodných krás Slovenska; 5/ športová, resp. olympijská tematika.

Z hľadiska obsahového zamerania mojich úvah je zaujímavá predovšetkým prvá skupina motívov zobrazených na pamätných minciach. Znova sa v nej stretávame s významom mýtov súvisiacich s teritoriálnym vymedzením a osídlením dnešného územia predkami Slovákov. Je to predovšetkým motív na pamätnej zlatej minci k 1 100. výročiu úmrtia veľkomoravského kniežata Svätopluka (894 – 1994). Na rubovej strane mince vidíme imaginárny portrét panovníka z profilu prelínajúci sa so zobrazením strážnej veže devínskeho hradu v jej súčasnej podobe. Dôležitou súčasťou symbolickej kompozície je kráľovská koruna na Svätoplukovej hlave – jej výtvarné stvárnenie na jednej strane spája minulosť (osobnosť vládcu) so súčasnosťou (dnešný hrad Devín) a na druhej strane štruktúra koruny pripomína legendu o Svätoplukových prútoch. Podľa informačného materiálu banky k tejto minci išlo o „myšlienkové poslanstvo vyjadrujúce dominujúce tendencie tých čias – organizovanie, spájanie a zjednocovanie“. Opäť sa teda zdôrazňuje mýtický význam jednoty a súdržnosti v národnej komunite, ktorý sa týka dávnej minulosti i súčasnosti a automaticky sa predpokladá, že bude platiť aj v budúcnosti. Symboly a rituály zjednocujúce komunitu patria do skupiny *zakladateľských mýtov*, ktoré napriek tomu, že sa líšia svojimi prejavmi v čase a priestore, tvoria samozrejmu súčasť každej národnej mytológie.

Prvá skupina motívov sa nezaobišla bez dvoch postáv, ktoré svojim dielom významne prispeli k slovanskej, a teda aj slovenskej historickej mýtotvorbe – v roku 1993 NBS emitovala striebornú pamätnú mincu k 200. výročiu narodenia Jána Kollára a v roku 1995 k tomu istému výročiu

Pavla Jozefa Šafárika. Obaja sa narodili na Slovensku a v literárnom diele a činnosti presadzovali ideu všeslovenskej vzájomnosti a výnimočnosti Slovanov ako starého historického národa. Preto si ich v podstate legitímne prisvojujú Česi i Slováci¹⁷⁸.

V Kremnici vyrazili aj pamätnú striebornú mincu pri príležitosti 150. výročia vzniku Slovenskej národnej rady a vypuknutia slovenského povstania 1848 – 1849. Povstanie bolo prvým ozbrojeným vystúpením Slovákov za uznanie národnej svojbytnosti, za rovnoprávne postavenie v štáte, za občianske práva a slobody. Tvorilo súčasť európskych revolučných pohybov, ktoré zasiahli habsburskú monarchiu, viedli k likvidácii feudálneho systému a otvorili cestu ku konštitučným reformám.

Na líci mince je vyrazená dobová pečať prvej Slovenskej národnej rady s dátumom jej vyhlásenia a na rube je postava Janka Francisciho, popredného organizátora slovenského revolučného hnutia a kapitána slovenského dobrovoľníckeho vojska. Použitá symbolika v istom zmysle narúša konzistentnosť mýtu o mierumilovnej „holubičej“ náture Slovákov, lebo išlo o ozbrojený boj. Lenže všeobecne akceptovanou interpretáciou príčin povstania boli neznesiteľné podmienky, ktoré prinútili Slovákov vziať zbraň do rúk. A keď už aj vyšli z ulity mierumilovnosti, tak to bolo za spravodlivú národnú vec, čo nenaruša mýtický pozitívny obraz. Napriek tomu, že povstanie sa skončilo vojenským neúspechom slovenských dobrovoľníkov, do národnej mytológie sa zapísalo ich udatnosťou a chabrosťou, pričom jeho vodcovia sa stali národnými hrdinami. Eudovít Štúr napísal: „Naším povstaním dali sme mu, národu tak dlho bezdejinnému, dej, a to je najväčšie mravné pôsobenie.“¹⁷⁹ Národná banka Slovenska si pri príležitosti vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 objednala razbu pamätnej stokorunovej mince. Na líci je umiestnený

¹⁷⁸ Privlastňovanie si Kollára a Šafárika raz Čechmi inokedy Slovákmami sa prejavilo i v prepise ich mien. *Malý encyklopedický slovník A – Ž*, ktorý vydal Encyklopedický inštitút ČSAV v roku 1972 uvádza Jana Kollára ako „českého básnika“ a Pavla Josefa Šafaříka trochu opatrnejšie ako „českého a slovenského vedca a básnika“. V *Malej encyklopédii Slovenska* z vydavateľstva Slovenskej akadémie vied z roku 1987 sa z *Jana* stáva *Ján* Kollár a meno zakladateľa vedeckej slavistiky znie írečito slovensky *Pavol Jozef Šafárik*. Robert Pynsent pripomína, že Šafaříkovo priezvisko je zvláštnym problémom, pretože jeho nositeľ publikoval pod polomadžarským Safáry, nemeckým Schaffarik a českým Šafařík, Pynsent sa však nikdy nestretol so slovenskou formou Šafárik. (Pynsent, R.: *Pátrání po identitě*, s.250, pozn.19)

¹⁷⁹ Citované podľa: Kováč, D. a kol.: *Kronika Slovenska. Od najstarších čias do konca 19. Storočia*. Fortuna Print & Adox, Bratislava, 1998, s. 455.

štátny znak a názov štátu, no zaujímavejší je rub mince: v strede vidíme topografické obrysy územia Slovenska s dvojramenným krížom na trojvrší. V dolnej pravej časti mince sú zobrazené v poloblúku tri letiace tatranské orly, symboly slobody a nezávislosti, ako v zobákoch nesú pučiace lipové prúty. Po obvode mince je umiestnený text *Zložme roztratené prúty Svätoplukove v pevný zväzok v srdci Európy*. K zmyslu legendy o Svätoplukovi sa netreba vracaf, mytologicko poeticky však vyznieva označenie Slovenska ako „srdca Európy“. Je to jeden z typických symbolov, ktorým sa rovnako ako Slováci pýšia Česi, Rakúšania, Maďari, Slovinci, Chorváti, Ukrajinci, ba dokonca aj Bulhari a Albánci. Zaručene presne vyrátaný geografický „stred“ Európy v mnohých krajinách nájdeme v učebniciach dejepisu i zemepisu a turistickí sprievodcovia a reklamné šoty nás srdečne pozývajú navštíviť danú „výnimočnú“ lokalitu.

Bez zaujímavosti nie je ani symbol tatranského orla s lipovou ratolesťou v zobáku – pokus prezentovať orla ako symbol slobody a nezávislosti je síce prijateľný, ale v kombinácii s lipou ako slovanským symbolom¹⁸⁰ vzbudzuje pochybnosti. Iba že by sme popustili uzdu fantázii a vnímali troch orlov ako reinkarnáciu Svätoplukových synov, ktorí sa poučili z vlastnej hašterivosti a nejednotnosti a rozostreli ochranné krídla nad územím nového štátu. Symbol tatranského orla neodmysliteľne patrí do arzenálu slovenskej mytológie, kde orol spätý s tatranskými končiarimi predstavuje jasnozrivú schopnosť povzniesť sa nad malicherné spory, odhodlanie chrániť slobodu národa a pomôcť mu v ťažkej chvíli vymaniť sa z neslobody. Tatry vôbec patria medzi kľúčové symboly Slovenska už od prvej polovice 19. storočia a ostali ním dodnes¹⁸¹.

Pamätnú striebornú mincu k 150. výročiu kodifikácie spisovnej slovenčiny vyrazili v Kremnici takisto v roku 1993. Na rubovej časti je trojportrét J. M. Hurbana, L. Štúra a M. M. Hodžu s nápisom *150 rokov spisovnej slovenčiny*. Opäť sa potvrdzuje, že v slovenskej národnej mytológii patrí jedno z najvýznamnejších miest jazyku spolu s osobnosťami, ktoré sa podieľali na jeho vzniku.

¹⁸⁰ Vladimír Macura podáva veľmi sugestivnu genézu vnímania lipy ako typického symbolu Slovanov v práci *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace, Praha, 1993 s. 27 - 29.

¹⁸¹ Bližšie o symbolike Tatier v slovenskej mytológii píše L. Liptál: „Tatry v slovenskom povedomí.“ In: *História*. č. 4/2001, s. 30 – 31.

Motívy pamätných mincí vydané pri príležitosti jubilejného roku 2000 a začiatku tretieho tisícročia sú opäť plné symboliky národnej minulosti a kresťanstva. Na líci pamätnej zlatej mince bimilénia sú na krídlach gréckej bohyně víťazstva Niké zobrazené osobnosti a atribúty rozhodujúcich mytologických narácií z dejín územia Slovenska až po dosiahnutie vlastnej štátnosti s latinským nápisom *Quid durat vincit* (Kto vytrvá, zvíťazí). Je až neuveriteľné, koľko motívov sa zmestilo na pomerne malú plochu mince – od zobrazenia keltských platidiel a príchodu vierozvestcov Cyrila a Metoda, ako ich prijíma knieža Rastislav (jeho späťosť s prehlbovaním kristianizácie symbolizuje kríž takmer takých rozmerov ako on sám), cez znaky staroslovenčiny a uhorskú korunu (ako symbol toho, že územie Slovenska bolo niekoľko storočí súčasťou Uhorska) až k vedúcim osobnostiam národného hnutia (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža) a štátnemu znaku, ktorý symbolizuje vznik samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993.

Na rube mince mince vidíme fragmenty typických prvkov kresťanskej architektúry z rôznych historických období. Na ich pozadí je centrálnne umiestnený Kristus s rozpaženými rukami, čo má navodzovať jednak predstavu prorockého a súčasne všetko objímajúceho gesta, jednak tvar kríža, jedného zo základných symbolov kresťanstva. V spodnej časti sa nachádza betlehemská hviezda, označujúca miesto Kristovho narodenia. Pod ňou je latinsky uvedený letopočet razby *AD MM* (roku Pána 2000). Viac kresťanských symbolov na jednej minci, ktorá „sumarizuje“ predchádzajúce storočie si ťažko predstaviť. Informačný leták banky k emisii tejto mince tvrdí: „Kristovo posolstvo obety a lásky je stále mimoriadne aktuálne a svojim všeludským obsahom oslovuje nielen kresťanov, ale aj príslušníkov iných náboženstiev i ľudí bez vyznania“.

Ani pamätná trimetalová (strieborná, zlatá a platinová) minca sa nezaobišla bez kresťanských motívov. Na líci mince je zobrazený vesmír s využitím kontrastu troch kovov rôznych farieb. V centre na zlatej platničke je Slnko, do ktorého je pomocou liniek vpísané oko ako symbol Boha i pohľadu do budúcnosti. V dúhovke oka sú umiestnené astrologické symboly jednotlivých planét. Na rube mince sa nachádza trojica rúk, inšpirovaná motívom stvorenia Adama zo známej Michelangelovej fresky v Sixtínskej kaplnke. Stvárnenie nie dvoch, ale troch k sebe smerujúcich rúk vyjadruje potrebu spolupráce a spolupatričnosti ľudstva zdôraznenú písmenami alfa a omega, umiestnenými medzi nimi. Netreba veľmi dlho špekulovať,

aká myšlienka inšpirovala takto stvárnený pohľad do budúcnosti – je predchnutá vierou v božie stvorenie človeka a presvedčením, že práve pod dohľadom božieho oka sa bude vyvíjať ľudská civilizácia. Ostáva iba konštatovať: na Slovensku nič nové.

Zaujímavú kombináciu vnútroštátnych a medzinárodných súvislostí konca druhej svetovej vojny vyjadruje pamätná strieborná minca k 50. výročiu vylodenia spojeneckých vojsk v Normandii a 50. výročiu Slovenského národného povstania, ktorú Národná banka Slovenska emitovala v roku 1994. Na lícnej strane je zobrazená silueta letiaceho vtáka s roztvorenými krídlami v podobe písmena V. Plochu krídel vyplňa päťdesiat lipových listov ako symbolov slovenskej vzájomnosti. V strede hornej časti krídel je umiestnený štátny znak Slovenskej republiky a nad ním bojové heslo *MOR HO!* Pod ľavým krídlom je dátum vypuknutia Slovenského národného povstania 29.8. 1944.

Na rube mince je silueta krídel lietadla v tvare písmena V s výsostnými znakmi a identifikačnými terčmi spojeneckých vojsk. V strede písmena je znak 312. Československej stíhacej perute vo Veľkej Británii¹⁸². Pod ním je dátum 6.6.1944 a pod horným okrajom mince nápis *D-Day*, označujúci zahájenie invázie spojeneckých vojsk vo Francúzsku. Nad dolným okrajom sú zobrazené štylizované vlny a v strede siluety ponárajúcich sa zostrelých lietadiel. Motívy na minci symbolizujú spätosť slovenského protifašistického odboja s úsilím spojencov a prezentujú fakt, že napriek existencii vtedajšieho klérofašistického režimu na Slovensku tu boli sily, ktoré aktívne prispeli k definitívnej porážke fašizmu. Vystúpenie Slovákov počas Slovenského národného povstania (SNP) proti režimu vlastného štátu je neuzavretou témou verejného diskurzu a periodicky sa opakuje najmä v súvislosti s výročiami SNP, resp. diskusiami o štátnych sviatkoch či pamätných dňoch.

Alexander Dubček: za aj proti

A teraz pár slov k najmladšej politickej legende Slovákov, Alexandrovi Dubčekovi, ktorého profil sa napriek prvotnému odmietnutiu predsa len objavil na pamätnej minci. Je historicky najmladšou kultovou osobnosťou,

¹⁸² V rokoch 1940 – 1945 slúžilo v československých perutiach asi 460 Slovákov, z ktorých najvýznamnejší boli Ján Ambruš a Otto Smik.

legendou, mýtom a symbolom zároveň. Patrí k tým vodcom v našich dejinách, ktorých verejná mienka zaraďuje medzi martýrov symbolizujúcich „tristné osudy“ celého slovenského národa.

Koncom 60-tych rokov vykreslili médiá Dubčeka ako politika komunistu, no zároveň jednoduchého človeka, ktorý má blízko k ľuďom z ulice. Pokus o „socializmus s ľudskou tvárou“ sa veľmi rýchlo stotožnil nielen doma, ale aj v zahraničí so „socializmom s usmievavou tvárou Dubčeka“. Všetky dobové hodnotenia Dubčekovej osobnosti zdôrazňujú jeho „ľudskosť“, „skromnosť“, „zlaté srdce“, čím sa jeho nedostatky málo rozhodného a váhavého politika menili na pozitíva¹⁸³.

Po intervencii armád Varšavského paktu sa stal na chvíľku hrdinom¹⁸⁴, ibaže čoskoro sa zmenil na obeť nastupujúcej normalizácie. Skutočnosť, že nebol nijakým intelektuálom, originálnym mysliteľom či úspešným politikom a vlastne pôvodne patril do komunistickej nomenklatúry, neprekážala, aby z neho verejná mienka ešte počas života vytvorila legendu symbolizujúcu odpor voči sovietskemu režimu. Niektorí ho dokonca prirovnávali k modernému Kristovi na Hore Olivetskej¹⁸⁵. Interpretácia tradičnej ruskej etikety, rituálnej výmeny bozkov pri stretnutiach Dubčeka s Brežnevom hovorí o „judášskych bozkoch“, pričom Brežnev je Judáš a Dubček Kristus. Symbolické stotožnenie Dubčeka s Kristom ešte raz naplno zarezonovalo po jeho tragickej smrti v roku 1992, ktorou sa naplnil osud martýra a obeť. Čestmír Císař¹⁸⁶ v rozlúčkovej reči nad truhlou A. Dubčeka uviedol, že: „Pre obyčajných ľudí mal Dubček charizmu podobnú mesiášom typu Ježiša Krista alebo Jana Husa“ a Bohumil Hrabal prirovnal

¹⁸³ Pynsent, R. B.: *Questions of Identity. Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*. CEU Press, Budapest, 1994, s. 194; Macura, V.: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace, 1993, s. 70-72.

¹⁸⁴ Verejnosť mala vtedy ešte ilúzie o svojich politických predstaviteľoch, o ich odvahe, sile a možnostiach zasiahnuť do vývoja udalostí. Na stenách domov, vo výkladoch obchodov a na rôznych verejných plochách sa objavili heslá: „S Dubčekom a Husákom ukážeme Rusákom!“

¹⁸⁵ Slovenský básnik Vojtech Míhálík napísal ako prvý verše, oslavujúce kult Dubčeka. Je to cyklus liturgických veršov *Rekviem*, v ktorých vyjadruje zúfalstvo nad augustovou vojenskou intervenciou, oplakáva koniec Dubčekovho reformného komunizmu a zbavuje sa vlastných ilúzií o Sovietskom zväze. Reakciu básnikov a spisovateľov na inváziu armád Varšavského paktu do Československa v roku 1968 obsahuje antológia: Rydlo, J. M. (ed.) *Dvadsiaty prvý. August 1968 v tvorbe slovenských spisovateľov*. Matica slovenská, Martin, 1993.

¹⁸⁶ Čestmír Císař (1920), český politik, publicista a diplomat. Bývalý blízky stranícky spolupracovník A. Dubčeka, jeden z predstaviteľov obrodného procesu.

Dubčeka so svätožiarou ku Kristovi slovami, že má tie isté oči „...ako mal Kristus, keď sa modlil“ a že „...Sašenka bol hrdina a vypil si kalich až do dna...“¹⁸⁷

K naplneniu legendy o utrpení „čestného a slušného“ človeka prispeli udalosti po novembri 1989, keď sa spochybňovala nielen Dubčekova charizma, ale aj jeho čistý štít vo vzťahu k Štátnej bezpečnosti. Známa epizóda na balkóne Melantrichu v priamom televíznom prenose, kde Dubčeka nepúšťali k mikrofónu, vyznela, obrazne povedané, ako umlčanie slovenského politika a zároveň diskvalifikácia dlhodobu pozitívne prijímanej politickej legendy Slovákov¹⁸⁸. A siahnuť na mýtus, legendu či symbol je veľmi citlivá záležitosť, ktorú aj moderné spoločnosti málokedy odpúšťajú.

Dubčekov tragický osud obsahuje ďalšie symbolické prvky – havária sa udiala presne v deň, keď Slovenská národná rada prijala slovenskú ústavu (1. 9. 1992) a vlastne už týmto aktom prišlo k symbolickému zániku spoločnej republiky. Verejnosť vnímala Dubčekove dlhotrvajúce umieranie (smrť nastala 7. 11. 1992, teda na výročie Októbrovej revolúcie) paralelne s postupnou agóniou federácie a samotný pohrebný rituál mal takisto symbolický charakter: rakvu s telesnými pozostatkami zahalili československou štátnou vlajkou a tak ju uložili do zeme. Bola to nielen posledná rozlúčka s človekom, ktorý nechcel pripustiť rozpad spoločnej republiky Čechov a Slovákov, ale aj rozlúčka so štátnym útvarom iba o tri roky starším ako Dubček.

Dubčekova smrť opäť potvrdila špecifiku slovenského martýria a stala sa jednou zo zastávok na „krížovej ceste“ slovenského „politického osudu“. Do panteónu nešťastných hrdinov pribudol Dubček a zaradil sa k „miláčikom slovenského národa“ generálovi M. R. Štefánikovi a smrteľne zranenému Ľudovítovi Štúrovi, no aj k ďalším osobnostiam, čo zomreli násilnou smrťou: Vladimírovi Clementisovi, Rudolfovi Viestovi či Jánovi Golianovi. Pravda, pre úplnosť treba priznať, že v skupine martýrov sa vedľa seba nachádzajú jednotlivci, ktorí symbolizujú očividne konfliktné hodnoty – napríklad prezident vojnového Slovenského štátu J. Tiso, proti ktorému A. Dubček

¹⁸⁷ Bohumil Hrabal (1914 – 1997) významný český prozaik. In: „Titan“ in: *Dubček známy, neznámy*. Bradlo, Bratislava, 1993 s. 132-133.

¹⁸⁸ Krivý, V.: „Súčasný vnímanie historicky významných politických osobností“ In: *Historik v case a priestore*. VEDA, Bratislava, 2000, s. 139 - 148.

a československí generáli bojovali v SNP. To však neznamená, že tú či onú z uvedených postáv môžeme „vygumovať“ z kolektívnej pamäti. Všetky sú totiž súčasťou našich spoločných dejín a záleží len na uhle pohľadu a interpretácii ich pôsobenia v jednotlivých historických obdobiach.

Politické subjekty, ktoré po roku 1989 deklarovali svoju pravicovosť a antikomunizmus¹⁸⁹, prezentovali pri rôznych príležitostiach rezervovaný, ba až odmietavý postoj voči adorizácii Dubčeka. Nevedeli sa zmieriť predovšetkým s tým, že Dubček bol jedným z vedúcich predstaviteľov komunistickej strany; že sa v určitom období svojho života vnútorne stotožnil s presadzovaním komunistickej ideológie; že v roku 1968 nepreukázal dostatok odvahy a podvolil sa tlaku Moskvy; že nepatril medzi signatárov Charty '77 a nevytvoril nijaké slovenské centrum odporu voči režimu. Dubčekove verejné vystúpenia a politické ambície sa po roku 1989 interpretovali ako prehnaná snaha získať čo najvýznamnejšie mocenské posty¹⁹⁰, ako nedostatok vlastnej sebareflexie politika, ktorého charisma sa prežila a patrí minulosti. Dubčekove emotívne reakcie¹⁹¹ a bezprostredné správanie na verejnosti sa považovali za slabosť, za absenciu politického realizmu v jeho uvažovaní a symbolický význam jeho osobnosti sa zúžil na ironickú charakteristiku „usmievať Šani“¹⁹².

Podobné argumenty sú v pozadí váhania a neistoty v odpovedi na otázku, čo urobiť s jedným z mála medzinárodne známych politických symbolov Slovenska. Podľa pôvodného Návrhu emisného plánu pamätných mincí NBS na rok 2002 „...nie je vhodné do emisného plánu zaradiť mince venované politickým osobnostiam (10. výročie úmrtia A. Dubčeka a 100. výročie narodenia V. Clementisa) vzhľadom na možnosť ich kontroverzného prijatia verejnosťou i vzhľadom na to, že objektívne zhodnotenie pôsobenia politických osobností si vyžaduje väčší časový odstup“¹⁹³. Ako časovo

¹⁸⁹ Ťažko ich uviesť názvami, pretože časom sa viackrát premenovali. Patrí k nim tiež časť členov bývalej VPN, KDH a národniarov.

¹⁹⁰ Najskôr to bola funkcia československého prezidenta, po rozhodnutí o rozdelení republiky sa mu pripisovala túžba stať sa slovenským prezidentom.

¹⁹¹ Dubček sa nerozpakoval rozplakať v priamom prenose v médiách: po návrate z Moskvy po podpísaní Moskovských protokolov v roku 1968 a po oznámení, že nebude prezidentom Československa, ale „len“ predsedom Federálneho zhromaždenia ČSFR.

¹⁹² Hríb, Š.: „Usmievavý Šani“ in: *Domino Fórum*. Č. 48/2001, s. 1.

¹⁹³ *Návrh emisného plánu pamätných mincí na rok 2002*. Materiál na rokovanie Bankovej rady Národnej banky Slovenska z 9.6.2000, s. 3.

prijateľný horizont sa v prípade Dubčeka uvádzalo buď 50. výročie invázie armád Varšavskej zmluvy do Československa (2018) alebo 100. výročie Dubčekovho narodenia (2021). Napriek tomu NBS na podnet Spoločnosti Alexandra Dubčeka emitovala pamätnú mincu k 80.výročíu Dubčekovho narodenia. V tomto prípade možno hovoriť o vysokej miere flexibility bankových kruhov a nedá sa ubrániť špekuláciám o úspešnom lobingu v pozadí tohto rozhodnutia. Všetko sa uskutočnilo mimo emisných plánov a minca uzrela svetlo sveta dokonca už v roku 2001, aby sa stihli oslavy nedožitého Dubčekovho narodenia. Okrem toho sa pri tejto príležitosti uskutočnila medzinárodná konferencia o protitotalitných hnutiach; neďaleko budovy NR SR odhalili pamätnú tabuľu a bustu A. Dubčeka, a hoci priestransť, na ktorom je busta umiestnená, ničím nepripomína námestie, dostalo názov Námestie Alexandra Dubčeka; Slovenská pošta vydala známku s Dubčekovým portrétom. Na bratislavskom Slavíne¹⁹⁴ sa uskutočnila slávnosť na tzv. Mierovej lúke Alexandra Dubčeka, kde sú od roku 1997 vztýčené Stĺpy mieru¹⁹⁵.

Svojho času sa v tlači objavila správa, že z iniciatívy viceprezidenta Európskej investičnej banky sa získali prostriedky na pamätník A. Dubčeka. Predbežne išlo iba o projekt, ale nebohý architekt Štefan Šlachta už vtedy konštatoval, že „...vznikajú ťažkosti najmä s plánovaným umiestnením budúceho diela“ (Pravda, 21.08.2001). Ako sa zdá, na Slovensku si ešte počkáme na deň, keď pomníky a rituály pri ich odhaľovaní nebudú povinne manifestovať jednoznačné postoje a hodnotenia. Totiž pamätník (hoci to zdanlivo protirečí jeho „pamäťovej“ prirodzenosti) nemusí byť nevyhnutne priklincovaním zglajchšaltovaného výkladu minulosti¹⁹⁶. Aj také diskurzívne „texty“, ako sú pamätníky, čo vyvolávajú polemiky, patria k diferencovanému pohľadu na vlastné dejiny. Každá polemika má svoj význam, keďže poskytuje priestor na prezentáciu iných než ustálených pohľadov a núti zvažovať, prípadne korigovať príliš jednoduché interpretačné schémy.

¹⁹⁴ Slavín je vrch v Malých Karpatoch. Týči sa nad Bratislavou a od roku 1960 je na ňom umiestnený pamätník a cintorín sovietskych vojakov, ktorí pred koncom II. svetovej vojny oslobodzovali Československo od fašizmu.

¹⁹⁵ Symbolické *Lúky mieru* začali vznikať na podnet Japonska od roku 1945 v rôznych častiach sveta; dnes ich nájdeme v bežne 200 krajinách.

¹⁹⁶ V. Havel napríklad v prejave pri odhalení busty E. Beneša v jeho rodisku (Kožľany) v máji 1994 nijako neskrýval rozporupnosť Benešovej osobnosti.

Silu určitých legiend a mýtov umocňujú nejasné okolnosti smrti a odlišné interpretácie životných osudov ich protagonistov. To je plne v súlade s jednou zo základných vlastností mýtu – historicky overené pravdy nie sú rozhodujúce, dôležitý je spôsob vnímania určitej osobnosti či udalosti, pretože mýty nemajú ambíciu nahradiť históriu, iba sa o ňu opierajú. Ak nie sú poruke historické fakty, tak to, čo je známe, sa podľa aktuálnych potrieb nanovo interpretuje alebo jednoducho prispôsobí. Pri analytickom skúmaní treba mať totiž vždy na pamäti, že mýty, legendy a symboly, ktoré úspešne rezonujú v politike, sa nemôžu zakladať na úplne vymyslenom materiáli. Vždy sa dá odhaliť spätosť s kolektívnou pamäťou, ktorá každý mýtus časom pretvára a dotvára a musia existovať určité faktory, udalosti, sprievodné javy, na ktoré sa kolektívna pamäť odvoláva. Pritom nemožno vylúčiť, že pri ich reinterpretácii dochádza k radikálnym rozchodom s historicky overenými, resp. historiografiou jednoznačne nepotvrdenými faktami.

V prípade dubčekovskej legiendy je pozoruhodný interpretačný posun charakteristík jeho politickej aktivity i celého dobového kontextu. V roku 2001 sa na konferencii k nedožitým 80. narodeninám Dubčeka namiesto o „Pražskej jari“ hovorilo o „bratislavskom odmäku“ alebo „predjari“, pripomínala sa kontinuita Dubčeka s líniou politiky Ľudovíta Štúra a napriek tomu, že o Dubčekovi sa vie, že bol presvedčeným stúpencom spoločného štátu, objavila sa zmienka o jeho „čakaní na vstup Slovenska do spoločného európskeho domu“. Wolfgang Roth, viceguvernér Európskej investičnej banky a bývalý osobný priateľ Dubčeka, dokonca tvrdil, že „... bez Dubčeka by neprišiel Gorbačov a Nemecko a Nemci by boli ešte stále rozdelení...“¹⁹⁷

Ďalším, postupne sa etablujúcim mýtom v určitých kruhoch na Slovensku, ale najmä v ľavicovej Európe, je lamentovanie nad tým, že Dubčeka si väčšmi cenia v zahraničí než doma. Dôkazov je viacero: množstvo čestných doktorátov udelených Dubčekovi na zahraničných univerzitách; pamätníky na Dubčekovu počesť v rôznych krajinách (jeho busta je v Bologni, Madride, Washingtone, v Parku Európy v Ríme je zasa Ulička A. Dubčeka); španielska podpora (hoci dosť skromná) vzniku a fungovaniu Katedry A. Dubčeka na Univerzite Komenského v Bratislave;

¹⁹⁷ Poznámky autorky z konferencie *Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po II. svetovej vojne*. Bratislava, 23.11. 2001.

francúzsky šansón *Bratislavský záhradník* s textom o Dubčekovi a mnohé ocenenia, ktorých sa mu dostalo za hranicami vlasti. Je však nesporným faktom, že aj na Slovensku nájdeme ulice a námestia nazvané po A. Dubčekovi. V Bratislave je po ňom pomenovaná základná škola a v jeho a zároveň Štúrovom rodnom dome v Uhrovci bola zriadená Pamätná izba. Emitovanie pamätnej mince NBS, vydanie príležitostnej poštovej známky, odhalenie Dubčekovej busty a pomenovanie námestia pred NR SR spochybňuje opodstatnenosť uvedeného mýtu. Problém tkvie v čomsi inom; totiž na Dubčeka nezabúda verejnosť, ale skôr slovenský establishment.

Mýty zohrávajú, okrem iného, úlohu nositeľa pamäte, pričom určité aspekty, osobnosti či javy sú z nej vytesňované a iné sa stávajú významnými a rozhodujúcimi nielen v aktuálnej dobe svojho vzniku či pôsobenia, ale aj pre súčasnosť a budúcnosť. Tieto procesy tvoria súčasť regulatívnych funkcií mýtu¹⁹⁸. Ich dôsledkom je vylúčenie istých udalostí či osobností z kolektívneho vedomia, čím sa vlastne odmieta uznať, že sa odohrali, resp. vôbec existovali. S podobnými postupmi máme bohaté skúsenosti z čias komunistického režimu.

Symbolická interpretácia života a diela slovenských politických martýrov sa nekončí ich zaradením medzi prípady typicky tragického slovenského „politického osudu“. Neraz sa stávajú aj „obeťami úkladov iných“, nám nepriateľských síl, ktoré im zabránili v budúcej (bez akýchkoľvek pochyb pozitívnej) činnosti v prospech Slovenska. Ivanovi Lalahovi neunikol ani negatívny vplyv rozvoja techniky na osudy slovenských hrdinov a ironicky hovorí: „ Akoby našim dejinným osobnostiam boli osudné technické danosti doby. Ľudovít Štúr mal v 19. storočí problémy s puškou, M. R. Štefánikovi bol osudný let lietadlom a A. Dubčekovi doprava autom.“¹⁹⁹ Že by bola moderná technika naozaj taká skazonosná pre slovenských lídrov?

Postupne vznikajú nové legendy, ktoré zužujú históriu na *čo by sa stalo, keby...* Ide väčšinou o úvahy typu: keby Štefánik nezahynul pri havárii lietadla, tak by určite dokázal presadiť slovenské požiadavky rovnoprávneho postavenia s českým národom v spoločnom štáte a zaručene by pozitívne ovplyvnil vývoj československej demokracie a celkové smerovanie Slovenska. Keby neprišlo k Dubčekovej havárii, istotne by sa stal prvým slovenským

¹⁹⁸ Schöpflin, G.: „The functions of Myth and a Taxonomy of Myths“ in: Hosking, G., Schöpflin, G.(eds): *Myths and Nationhood*. Hurst & Company, London, s. 26.

¹⁹⁹ Laluha, I.: *Alexander Dubček – politík a jeho doba*. Nová Práca, Bratislava, 2000, s. 128.

prezidentom, čo by jednoznačne kladne ovplyvnilo medzinárodný imidž Slovenska, a zároveň by vedel zmieriť protivníkov na domácej politickej scéne, čím by sa predišlo politickej polarizácii slovenskej spoločnosti.

Ak aj vo verejnosti určité presvedčenie neexistuje, vytrvalým opakovaním účelovo vybratých faktov a domnienok, resp. symbolickou zmienkou v médiách, vo vystúpeniach politikov, intelektuálov či prirodzených autorít sa dá „vytvoriť“ nový mýtus. Ten sa postupne etabluje v politickej pamäti a ďalej sa pestuje. Neskôr sa už vytvorený mýtus traduje a šíri nielen v prostredí príslušníkov jednej generácie, ale prenáša sa z generácie na generáciu, postupne sa modifikuje a môže získať nové, pôvodne netušené dimenzie.

V danom prípade slúži konštrukcia politických mýtov na vysvetlenie osudov celej spoločnosti, na objasnenie, ba dokonca ospravedlnenie neúspechov, prípadne negatívnych dôsledkov istých politických postupov a stratégií. Prostredníctvom mýtu sa jednak sumarizujú otázky kolektívnych či individuálnych zlyhaní, jednak sa ponúkajú odpovede, ktoré napriek tomu, že sa už nedajú nijako verifikovať (aktéri sú po smrti), majú uspokojiť spoločnosť. A tak sa pokračuje ďalej v hľadaní „vinníkov“ zlyhaní a neúspechov, pretože takmer určite „sme to nezapríčinili my sami“, ale naši „neprajníci“ či „nepriatelia“. Od takýchto postupov je len krôčik k rôznym konšpiračným teóriám. Slovensko (podobne ako iné krajiny strednej Európy) úspešne odhaľuje, kto zapríčinil jeho biedu: od tisícročného uhorského útlaku cez ideu čechoslovakizmu a následnú inklináciu k fašizmu až k Sovietom, Čechom, Maďarom, Židom, Rómom atď.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že mýty v určitých prípadoch slúžia ako spôsob zbavenia osobnej zodpovednosti za zlyhanie, odmietnutie priznať omyl, nevôľu pripustiť, že určitá udalosť alebo súhrn udalostí zapríčinili rozkol či rozštiepenie spoločnosti. Vzhľadom na to, že politici komunikujú so svojim elektorátom predovšetkým prostredníctvom symbolov a mýtov, existuje celý rad situácií, keď má spoločnosť kognitívne manká a nedisponuje dostatočnými prostriedkami, aby odhalila, čo stojí v pozadí šírenia určitých mýtov, aké sú pravé politické motívy ich „diseminátorov“. V takom prípade sa považujú za prijateľné a všeobecne sa akceptovateľné tie príčinné súvislosti osudových neúspechov a zlyhaní tak, ako ich ponúkajú politickí lídri.

3. KAPITOLA

Dni bežné a dni sviatočné...

Odzrazom hľadania a nachádzania prerušenej kontinuity národných mýtov, resp. pokusov o vytváranie nových mýtov a tradícií slovenského národa a štátu sa stali aj výmeny názorov na to, ktoré pamätné dni uznávané počas existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov sa majú zachovať aj v samostatnej republike, prípadne ktoré dátumy a udalosti si zasluhujú stať sa sviatkami v novom štáte.

Ľudia spravidla nemajú čas myslieť v každodennom zhone na vznešené princípy späté so vznikom a „hviezdny“ chvíľami svojej národnej, etnickej či štátnej komunity, a tak túto úlohu spĺňajú rôzne typy politických sviatkov – od oficiálnych až k tým, ktoré sa svätia v uzavretom kruhu odporcov existujúceho establishmentu. Sviatky sa potom od bežných dní odlišujú predovšetkým tým, že vytvárajú priestor pre rituálne aktivity, prostredníctvom ktorých si pripomíname princípy kolektívnej identity. Neznamená to však, že *všetci* členovia spoločnosti sa počas sviatočných dní zúčastňujú na zaužívaných rituáloch, alebo sa dokonca podieľajú na tvorbe nových rituálov. Účasť verejnosti na oslavách závisí od rôznych faktorov a pre súčasnosť je charakteristické, že ľudia sa z námestí sťahujú viac do súkromia. Neznamená to, že by ten-ktorý sviatok úplne ignorovali, nepociťujú však potrebu (na rozdiel od minulosti) verejne manifestovať svoj postoj či presvedčenie. Súvisí to s mimoriadne rozšírenou ponukou voľnočasových aktivít ako i s prienikom elektronických médií do všetkých oblastí života.

Rôzne druhy sviatkov, ktoré vnímame prostredníctvom symbolického obsahu rituálov, vyjadrujú v koncentrovanej podobe základné hodnoty, tradície a identitu, ku ktorej sa daná spoločnosť hlási. Dátumy prelomových udalostí sú akýmisi „orientačnými bodmi, historickými majákmi, podľa ktorých sa národ orientuje na svojej ceste historickým časom.“²⁰⁰ Každý režim si vyberá z histórie tie vývinové línie a prelomové etapy, ktoré najviac zodpovedajú jeho dejinnému sebaobrazu, jeho projekciám budúcnosti, ale aj každodennému politickému utilitarizmu. Tak sa stáva, že niektoré historické dátumy, ktoré nezapadajú do ideologického konceptu daného režimu a komplikujú jeho výklad minulosti a súčasnosti, sa stávajú

²⁰⁰ Zemko, M.: „Osudy dátumov, osudy národov“ in: *Slovenské pohľady*, 1990, č. 10, s. 2.

predmetom organizovaného kolektívneho zabúdania. Nie je, samozrejme, možné, aby sa z večera do rána určité udalosti vytesnili z kolektívnej pamäte. Pomocou rafinovanej manipulácie a jednostranným zdôrazňovaním želateľných kontúr historických skutočností sa fakty úplne nezamľčia, *len* sa podľa želania upravujú, teda dochádza k ich *reinterpretácii*.

Funkciu sviatkov využívali už tradičné spoločnosti, a hoci sa charakter oslavných rituálov postupom času obmieňal, ich zmysel a symbolický obsah sa až tak veľmi nezmenil. Antropológovia venovali značnú pozornosť rozboru symbolického obsahu obradov a rituálov prírodných národov a v rámci politickej a symbolickej antropológie²⁰¹ významne prispeli k pochopeniu formálnych „logických konštrukcií“ rituálov, čím zachytili i dynamiku, rozpory a vnútorné napätie rituálov a sviatkov charakteristických pre moderné spoločnosti.

Na tomto mieste sa nebudem venovať rozboru tradičných cirkevných sviatkov (Vianoce, Veľká noc, Traja králi a pod.), ale sústredím sa na štátne sviatky v špecifickejšom zmysle, teda na politické sviatky. Inými slovami, ide o tie štátne sviatky a pamätné či významné dni, ktorých symbolický obsah nie je prioritne religiózny a vzťahuje sa na politické dejiny Slovenska.

K takýmto sviatkom patria dni pracovného pokoja i pracovné dni (v kalendári sú vyznačené ako *pamätné* alebo *významné* dni), ktoré režim v jednotlivých historických obdobiach považoval za také významné a hodné spomienky, že zákonom stanovil, čo a prečo máme vlastne oslavovať. Verejnú diskusiu o tom, ktoré osobnosti či udalosti si treba pripomínať formou sviatkov ovplyvňuje nielen ich symbolický odkaz, ale aj pragmatická kalkulácia ekonomických dopadov. Teda odpoveď na otázku, či zaviesť nový sviatok alebo nie závisí aj od toho, akú veľkú diery urobí v rozpočte krajiny ďalší deň pracovného voľna. Lenže ani tento aspekt sviatočných rituálov nie je predmetom môjho záujmu.

Sústredím sa v prvom rade na doplnenie mozaiky interpretácie historickej kontinuity, resp. pokusov o etablovanie nových tradícií v moderných dejinách Slovenska z hľadiska výberu toho, čomu mocenská elita vzdávala hold v podobe verejných osláv a sviatočných dní.

²⁰¹ Napríklad: Geertz, C.: *Interpretace kultur*. SLON, Praha, 2000; Balandier, G.: *Politická antropológie*. Dauphin, Praha, 2000; Assmann, J.: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Prostor, Praha, 2001; Gellner, E.: *Anthropology and Politics: Revolutions in the Sacred Grove*. Oxford, 1995.

Najskôr však úvodná poznámka na margo teoretického rámca vnímania sviatkov a rituálov. Sviatky predstavujú v každej spoločnosti predovšetkým kolektívnu spomienku na minulosť. Vo všeobecnosti platí, že čím častejšie sa niečo opakuje, tým viac si pamätáme slová, ktoré sa používajú pri deskripcii udalosti či osobnosti, a nie vlastnú skutočnosť. To, čo sa neopakuje, postupne zaniká. Tak môžeme hovoriť o sociálne či politicky organizovanom spomínaní, ale i zabúdaní. A práve tak, ako sa anekdota „precizuje“ ďalšou interpretáciou, tak aj historické mýty a príčiny osláv získavajú opakovaním jasnejšie kontúry. Minulosť sa tvorí sústavným opakovaním, potvrdzovaním tých verzií mýtov a narácií, ktoré zodpovedajú dnešným potrebám. V intenciách Pynsentovho *historického atavizmu* môžeme obrazne povedať, že súčasnosť diriguje minulosť ako dirigent orchester – niektoré tóny zaznievajú jasnejšie, iné zanikajú. Preto sa dejiny spravidla vytvárajú ako kolektívny singulár. Jeho vnútorné napätia a protirečenia, napr. v prípade odlišného výkladu dejinných udalostí či osudov osobností v dejinách, málo hovoria tým, ktorí nepatria do danej komunity.

Medzi potreby každej spoločnosti však patrí mať vlastnú minulosť spoľahlivo a prehľadne usporiadanú, a teda pravidelná jubilejná spomienka na určité udalosti pomáha identifikovať hrdinov i tých, čo zlyhali, zradili alebo patrili k nepriateľom. Všetky štátne sviatky sa vzťahujú k minulosti a ich cieľom je udržiavať pri živote spomienku na základné princípy, ktoré stáli pri zrode súčasnej spoločnosti. Tieto princípy si interpretuje každá komunita jednoznačne pozitívne²⁰² ako naplnenie ideálov slobody, demokracie, spravodlivosti, atď. a ich morálne poslanstvo zosobňuje tá časť elity, ktorá je práve pri moci.

Opakovanie historických mýtov v ritualizovanej podobe sviatkov sa teda iba zdanlivo vzťahuje k minulosti, jeho skutočným cieľom je upevniť dôveru v súčasné usporiadanie pomerov a tých, ktorí tieto pomery predstavujú. Nejde o nostalgické spomínanie, ani o ambície hľadania historickej pravdy – spoločným dôvodom štátnych sviatkov v každej spoločnosti sú rôzne

²⁰² Neexistuje spoločnosť, ktorá by kolektívne spomínala na vlastné chyby, nepravosti, ktoré napáchali jej členovia, na demagógiu a zastrasovanie svojich protivníkov. Naopak, pri zrode každej spoločnosti stál víťazný boj o dobro, spravodlivosť, pravdu a česť. Jan Keller výstižne opisuje generáciami overenú *šablónovitost* kolektívneho spomínania na minulosť in: Keller, J.: *Nedomyšlená spoločnosť*. Doplněk, Brno, 1992, s. 76 - 85.

variácie pripomenutia kontinuity hodnôt, ku ktorým sa určitý režim hlási. Ak sa minulosť vysvetlí z hľadiska dnes vyznávaných hodnôt, ľudia s uspokojením a uľahčením zistia, že vlastne od začiatku išlo o to isté, o čo im ide dnes. Sviatočné oslavy vzniku nových štátov sa vždy spájali s opakovaním tvrdenia, že viac alebo menej draho vykúpená nezávislosť a sloboda bola výsledkom dlhodobého snaženia najlepších synov/dcér danej komunity, aby zabezpečili svojim nasledovníkom „novú kvalitu života“. V každom historickom období a v závislosti od stupňa modernizácie spoločnosti existujú odlišné preferencie chápania novej kvality života – od kmeňového, etnického, regionálneho či štátoprávneho usporiadania až po stupeň ochrany ľudských práv a rešpektovanie ekologických požiadaviek.

Zachovanie existujúceho systému vyžaduje síce participáciu a uznanie legitimity verejných rituálov, ale neznamená to, že členovia komunity musia jednoznačne prijať a veriť mýtom, ktoré sú späté s danými rituálmi. Intenzita stotožnenia sa s mytologickým výkladom je rôzna, pre niektorých je jeho obsah predmetom kritiky a pochybností, iní ho vnímajú iba neurčito a s odstupom, niektorým je dokonca ľahostajný. Takmer v každej spoločnosti však existuje skupina občanov, ktorí vnímajú historickú mytológiu veľmi senzitívne, považujú ju za „svoju“ pravdu. V záujme zachovania takej interpretácie minulosti, súčasnosti (a vlastne aj budúcnosti), ktorej veria, sú ochotní priniesť neraz aj najvyššie obete. Preto títo ľudia reagujú mimoriadne citlivo na akékoľvek spochybňovanie či odlišnosť vo výklade udalostí, ktoré tvoria súčasť ich symbolického sveta.

Vlastné rituály predstavujú skôr štylizované verejné vyjadrenie stanoviska než jeho vnútorné prijatie. To však neznačí, že účasť na rituáloch je výlučne formálna. Či sa členovia komunity priamo zúčastňujú rituálov alebo nie, či obsah rituálov interpretujú odlišne alebo zhodne, stále sú, hoci aj podvedome, emociálne „vtiahnutí“ do ich akčného poľa. Prostredníctvom rituálov sa vytvára vnútorná solidarita komunity bez nárokov na uniformitu názorov, každý účastník si zachováva vlastnú individualitu, osobné orientácie a hodnoty. Rituály teda umožňujú ľuďom vystupovať spoločne bez nároku na existenciu konsenzu. A mýty, ktoré sú zakódované v rituáloch, sú základným pilierom zachovania komunity. David Kertzer²⁰³ dodáva, že rituály majú dokonca schopnosť pretrvávať napriek tomu, že zanikol alebo sa zmenil základ ich opodstatnenosti a teda aj skutočný obsah

²⁰³ Kertzer, D.: *Ritual, politics, and power*. Yale University, 1988.

mýtu. Rituálny stereotyp tak zabezpečuje pretrvávanie mýtov hoci v úplne inej, sústavne sa meniacej podobe.

Sviatky v minulosti...

Takmer pre všetky európske krajiny je charakteristické, že rozhodujúcu časť v zozname ich sviatočných dní predstavujú rituály späté s kresťanstvom. Táto skutočnosť ostala v priebehu storočí nezmenená. Tak, ako to platilo v období existencie diktatúr, tak to platí aj v podmienkach demokratických režimov. Náboženské sviatky sa jednoducho stali dominanciou jedného vierovyznania a napriek verbálnym proklamáciám náboženskej tolerancie a presadzovania ekumenických princípov sa nezdá, že by sme mohli v blízkej budúcnosti očakávať v tejto oblasti zásadné zmeny.

Vývoj na Slovensku sa vyznačuje čoraz intenzívnejším presadzovaním kresťanských princípov a vzbudzuje dojem, že vo verejnom živote sa neraz ustupuje požiadavkám rigidného katolicizmu. Vzhľadom na výsledky sčítania obyvateľstva v roku 2001, kedy sa ku katolíckej viere prihlásili viac ako dve tretiny populácie, verejný priestor pre alternatívne vierovyznania sa zužuje. Snahy katolíckej cirkvi a jej politickej reprezentácie v radoch KDH (a to bez ohľadu na miesto KDH v politickom spektre, keďže v súčasnosti, t. j. v roku 2018, hnutie figuruje ako mimoparlamentná strana) je vnášať do verejného diskurzu témy, ktoré sú skúšobnými sondami, ako ďaleko možno zísť pri regulovaní alebo obmedzovaní práva na interrupcie, pri nariadovaní spôsobov trávenia voľného času, pri zasahovaní do učebných osnov, pri diktovaní katolíckych princípov v zjednotenej Európe. Podpis základnej zmluvy medzi SR a Vatikánom koncom roku 2001 len zintenzívnil snahy katolíckej hierarchie a jej stúpencom nedovoliť zrušiť ani jeden z početných kresťanských sviatkov a už vôbec nie na úkor zavedenia občianskeho sviatku 17. novembra. K tejto problematike sa vrátim ešte vrátim.

Pozrime sa však, ako sa vyvíjala situácia v štruktúre sviatkov v období po vzniku Československa. Zákon o sviatkoch a pamätných dňoch z roku 1925 uvádza deväť kresťanských sviatkov a päť pamätných dní. Medzi pamätné dni patrilo 5. júl ako sviatok príchodu Cyrila a Metoda na územie Veľkej Moravy; 28. september – deň korunovácie sv. Václava; 6. júl – upálenie Jana Husa; 1. máj – sviatok práce a 28. október – Deň slobody, ktorý bol zároveň štátnym sviatkom a pripomínal vznik republiky. Nemožno poprieť, že väčšina

štátom stanovených pamätných dní sa týkala českých dejín, ak, pravda, neberieme do úvahy, že s Cyrilom a Metodom, tak ako aj s 28. októbrom sa spája rovnako česká i slovenská mytológia. Prvý máj si privlastňovali skôr politické zoskupenia než národné komunity. Obidva júlové sviatky (Cyril a Metod a Jan Hus) obsahovali nezanedbateľnú religióznú dimenziu.

Vznik Slovenského štátu v roku 1939 znamenal zrušenie pamätných dní obsahujúcich českú symboliku a posilnenie cirkevných sviatkov. Klérofašistický režim si nenechal ujsť príležitosť verejne demonštrovať svoju oddanosť ideám kresťanstva a predovšetkým národnej veci. Aby nikto nezapochyboval o charaktere štátu, v preambule ústavy Slovenskej republiky z júla 1939 sa uvádza: „Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát.“²⁰⁴ A vo vládnom vyhlásení Snemu Slovenskej krajiny sa hovorilo, že sa „zlikviduje najhoršie ovocie demokracie“, teda straníckosť, čo však vraj nemá znamenať totalitu. „Ak môže byť u nás reč o totalite, tak je to len totalita národa.“²⁰⁵ Tým sa „záujem národa“ vlastne kládol nad akékoľvek právne normy, čím sa napriek deklaráciám otvorila cesta k totalite.

Po skončení jednej totality relatívne rýchlo nastúpila ďalšia. Režim v rokoch 1945 až 1948 bol iba krátkou prestávkou medzi dvomi totalitami. Komunisti využili vládnú krízu na rozhodujúce mocenské stretnutie a februárovým štátnym prevratom získali v roku 1948 mocenský monopol, ktorý bol predpokladom realizácie komunistického experimentu. Jeho súčasťou bola snaha regulovať a kontrolovať celý spoločenský život, pričom sviatky a rituály predstavovali vhodné objekty komunistického sociálneho inžinierstva. V tejto súvislosti nemožno obísť fakt, že komunisti vnímali tradičné cirkevné sviatky ako politikum, ako výraz spiatočníctva a náboženských predsudkov, ktoré je treba postupne odstrániť. Ako prvé zmizli z kalendárov sviatky späté s počatím a na nebo vzatím Panny Márie, sviatok Všetkých svätých, Veľký piatok, Traja králi. Na radikálny krok zrušenia ostatných cirkevných sviatkov spočiatku nemali odvahu, a preto sa pokúsili najskôr o zmenu ich označenia – Veľkonočné sviatky a všetko,

²⁰⁴ *Slovenský zákonník*, čiastka 41, roč. 1939.

²⁰⁵ Citované podľa Dušan Kováč a kol.: *Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí*. Fortuna print, Bratislava, s. 243.

čo sa spájalo s oslavami Kristovho zmŕtvychvstania sa zásadne označovalo ako *sviatky jari*; symboliku príchodu svätého Mikuláša, Vianoc, narodenia Ježiša Krista mali prekryť verejne organizované sprievody príchodu *Deda Mráza*, ktorý k nám zavítal najčastejšie z *ďalekej sibírskej Čukotky* a aby nevznikli pochybnosti, zo zásady išlo o *sviatky zimy*.

Náboženské sviatky získali počas komunizmu politický obsah, pretože konflikt medzi štátom a cirkvou mal po nastolení komunistického režimu mocenskopolitický charakter. Komunisti pristupovali k cirkvi ako k politickej sile spätéj s Vatikánom, ktorý pokladali za nástroj amerického imperializmu. Ich cieľom bolo podriaďiť si všetky cirkvi a katolícku obzvlášť, neutralizovať jej vplyv, odpútať ju od Vatikánu a utvoriť národnú katolícku cirkev. Rokovania medzi zástupcami štátu a katolíckej cirkvi sa začali v marci 1948, boli niekoľko krát prerušené a skončili sa bez dosiahnutia dohody. Po tomto neúspechu vládnuce kruhy prešli od rokovania k boju. Najskôr násilne zlikvidovali mužské i ženské kláštory, vzápätí sa uskutočnili proticirkevné kampane s predstaviteľmi rádov a troch slovenských biskupov obvinili z velezrady a protištátnej činnosti a odsúdili na doživotie či dlhé desaťročia väzenia. Okrem veľkých procesov sa konali desiatky menších súdnych procesov s kňazmi a laikmi. Bilancia obetí politických procesov s katolíckymi duchovnými v Československu bola otrasná. Vo väznicach sa ocitlo 433 cirkevných hodnostárov, kňazov a študentov teológie, z nich 383 bolo odsúdených za velezradu a protištátnu činnosť²⁰⁶. Komunisti sa pokúšali rozložiť neposlušnú cirkev a už v roku 1951 sa im podarilo v Prahe založiť *Mierové hnutie katolíckych duchovných*, ktoré bolo lojálne voči komunistickému režimu a odmietalo politiku Vatikánu. Jeho aktivity sa v roku 1971 preniesli do novo vzniknutého federálneho združenia duchovných *Pacem in terris*, ktoré úzko spolupracovalo s vládnuou mocou a v jeho radoch pôsobil celý rad agentov štátnej bezpečnosti.

Katolícka cirkev napriek takejto diskreditácii nestratila dôveru veriacich. Hoci kresťanské sviatky a s nimi späté tradičné rituály získavali dôsledkom modernizácie modifikovanú podobu, aj počas komunizmu si zachovali svoj symbolický odkaz. Bohoslužby v čase cirkevných sviatkov (a nielen vtedy) navštevovalo množstvo ľudí napriek hroziacim nepríjemnostiam, prenasledovaniu rodinných príslušníkov či vyhodneniu z práce. Značnú nevoľu veriacich vyvolávali rozhodnutia vládnej moci presúvať sviatočné

²⁰⁶ Kováč, D. a kol.: *Ibid.*, s.350.

dni. Tieto *pohyblivé sviatky* sa zdôvodňovali pragmatickými príčinami. Komunisti vychádzali z toho, že je vlastne jedno, či sa daný sviatok svätí o deň skôr či neskôr, dôležité je, aby mali ľudia viac dní za sebou pracovné voľno. Ministerstvo práce a sociálnych vecí dokonca prijímalo osobitné vyhlášky o úprave pracovného času a o presune pracovného voľna. Na prvý pohľad sa zdalo, že vychádzajú v ústrety želaniu občanov, ale v pozadí bol zámer znižovať význam sviatočných dní a dokázať, že komunistická moc je schopná rozhodnúť nielen o tom čo, ale aj kedy sa bude svätiť. Ľudia si zvykli, že počas roka mali niekoľko pracovných sobôt a nedelí, prípadne sa prikrčilo k inému presunu sviatočných dní. Komunistický režim medzi pamätné, resp. významné dni, ktoré priamo alebo nepriamo súviseli s náboženským vierovyznaním striedavo zaraďoval, rušil a opäť obnovoval sviatky pripomínajúce deň slovanských vierozvestcov Cyrila a Metoda a výročie upálenia Jana Husa.

Teraz prejdime k politickým sviatkom v špecifickejšom zmysle slova. Netreba pochybovať, že komunistická moc zaviedla ako jeden z prvých sviatkov oslavu svojho nástupu k moci – teda sviatok *Vítazného Februára*, ktorého oslavy sa spájali s opakovaným zdôrazňovaním minulých, súčasných a bezpochyby aj budúcich zásluh a hrdinských činov komunistov. Pri februárových oslavách sa nikdy nezabudlo na *Ludové milície – ozbrojenú päť robotníckej triedy*. Formálnosť pravidelného spomienkového rituálu znásobovali sústavne sa opakujúce floskule v prejavoch rečníkov, neinvenčná symbolika s prevahou červených hviezd a zástav, fádnych milicionárov a kosákov s kladivami. Celý tento symbolický arzenál komunistickej ideológie sa vo výkladoch ulíc a na plagátoch prelínal s portrétmi komunistických vládcov²⁰⁷. Veľmi podobne vyznievali aj oslavy ruskej boľševickej revolúcie. Ani jeden z týchto dní, ktorými sa komunistická moc snažila o presadenie vlastnej interpretácie dejín, sa nestal dôvodom spontánnych osláv, boli to len trpne prijímané symboly režimu, ktorý nebol v očiach väčšiny svojich občanov hodný oslavných rituálov. Tieto skutočnosti dokazujú, že politické kultúry nie je ľahké zmeniť či transformovať. Aj to najsofistikovanejšie politické hnutie, ktoré dlhé desaťročia odhodlane manipuluje, presadzuje a organizuje kolektívne zabúdanie a zároveň sa podieľa na indoktrinácii vlastných zámerov, sa postupom času stáva skôr objektom zmeny než

²⁰⁷ O absurdnom „pôvabe“ takýchto situácií sa zmieňuje Václav Havel, Milan Šimečka a ďalší.

jej iniciátorom²⁰⁸. Teda časom sa viac menil komunistický režim a jeho ideologická výbava než politická kultúra jeho obyvateľstva.

...a sviatky dnes

Dvadsaťdeväť rokov po páde komunistického režimu a v dvadsiatom piatom roku existencie samostatnej Slovenskej republiky zákon stanovuje tri druhy sviatočných dní: štátne sviatky, dni pracovného pokoja a pamätné dni. Na Slovensku máme teda po predchádzajúcich úpravách päť štátnych sviatkov, desať dní pracovného pokoja a dvadsaťtri pamätných dní. Na vrchole hierarchie stoja štátne sviatky, ktoré by mali vyjadrovať predovšetkým politické hodnoty a ich symbolickou funkciou by mal byť odkaz na vznik existujúceho spoločenského poriadku. V prípade Slovenska je ťažko bez výhrad akceptovať tradičné delenie sviatkov na náboženské, etnické a politické, pretože ich symbolické obsahy sa navzájom prelínajú. Platí to nielen v prípade dní pracovného pokoja a pamätných dní, ale tejto ambivalentnosti sa nevyhli ani štátne sviatky.

Pozrime sa teda prečo a ktoré politické sviatky spoločnosť nedokáže konsenzuálne prijať. Interpretácia ich symbolického obsahu prispieva skôr k prehlbovaniu polarizácie verejného diskurzu než k utváraniu všeobecne prijateľného výkladu vlastných dejín.

Slovenské národné povstanie – pre a proti

Jednou z takýchto udalostí je štátny sviatok pripomínajúci vyhlásenie Slovenského národného povstania – 29. august. Povstanie sa vo všeobecnosti považuje za jednu z najvýznamnejších udalostí moderných slovenských dejín a zároveň je predmetom odlišných interpretácií a hodnotení. „Na konci leta 1944 sa totiž do konfliktu nedostali dva národy, ale dve časti vtedajšieho Slovenska – fašistická a nefašistická. Symbolicky tento vnútro národný spor potvrdil Slovák Tiso, ktorý po potlačení povstania odovzdal nemeckým vojakom vyznamenania.“²⁰⁹ Česko-slovenský rozmer povstania

²⁰⁸ Almond, G. A.: „Communism and Political Culture Theory.“ in: *Comparative Politics*, Vol. 13, No. 1, 1983.

²⁰⁹ Černušáková, B.: „Štátne sviatky v prvých rokoch samostatného Slovenska (hlavou proti múru)“ in: *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, č. 12/1999, s. 15 – 16.

sa zdôvodňuje prihlásením sa vedenia odboja k Československému štátu, ktorý symbolizoval demokraciu. Symbolický odkaz povstania sa teda dnes interpretuje v rovine antifašistickej a demokratickej a v tomto zmysle *by mohol* byť štátnym sviatkom so všeobecne akceptovateľným symbolickým obsahom. .

Štúpenci vojnového Slovenského štátu však nemôžu pripustiť pozitívne hodnotenie povstania, pretože bolo otvoreným vystúpením proti vlastnému štátu a v konečnom dôsledku prispelo k vytvoreniu spojenectva s komunistami. Komunisti si zasa povstanie „privlastnili“ a počas svojho vládnutia nepripustili názor o významnej úlohe nekomunistov (občianskych demokratických síl) pri jeho príprave a priebehu.

V záujme udržania vlastnej interpretácie povstania sa komunistický mocenský monopol odhodlal na priamu likvidáciu nekomunistických aktérov, no nachádzal obeť aj vo vlastných radoch – napríklad Gustáv Husák²¹⁰ ako jeden z komunistických protagonistov povstania bol vlastnou stranou obvinený z buržoázneho nacionalizmu a odsedel si vo väzení šesť rokov. To mu však nebránilo, aby sa po prepustení z väzenia a po politickej a súdnej rehabilitácii nezapojil s novým elánom do uskutočňovania komunistického experimentu. Dostal sa pritom až do najvyšších štátnych a straníckych funkcií a až do pádu komunizmu bol prezidentom Československa.

Vráťme sa však k protikladnému hodnoteniu symbolického odkazu Slovenského národného povstania. Umožní nám pochopiť, prečo vyvoláva interpretácia týchto udalostí nejednoznačné prijatie dátumu vyhlásenia povstania ako sviatočného dňa.

Od roku 1951 až do roku 1968 patril 29. august medzi významné dni Československej republiky²¹¹. Slovenská národná rada rozhodla v lete 1969, tesne pred podpísaním zákonov o federatívnom usporiadaní Československa, ustanoviť 29. august *štátnym sviatkom Slovenskej socialistickej republiky*. V podobe štátneho sviatku a zároveň voľného dňa vydržal 29. august len do roku 1975, keď ho Slovenská národná rada ako štátny sviatok zrušila

²¹⁰ Gustáv Husák sa napriek osobným negatívnym skúsenostiam s praktikami štátnej polície stal nakoniec jej symbolom – *ŠtB* (Štátna bezpečnosť) sa v osemdesiatych rokoch ľudovo nazývala aj *gustapo*.

²¹¹ Zákon č. 93/1951 Sberky zákonov o štátnom sviatku, o dňoch pracovného pokoja a o pamätných a významných dňoch.

a Federálne zhromaždenie Československej socialistickej republiky ho zaradilo naspäť medzi významné dni. Tento dátum ostal zaradený medzi významné dni spoločného štátu až do septembra 1992, kedy ho Slovenská národná rada vyhlásila opäť za *štátny sviatok Slovenskej republiky*. Popri pragmatických kalkuláciách o ekonomických stratách za deň pracovného voľna nemožno v zmenách postavenia tohto sviatku nevidieť aj rozdiel v českom a slovenskom hodnotení významu povstania.

Nedá sa poprieť, že slovenskí i českí komunisti sa aktívne podieľali na deformovanom výklade povstania, len český prístup obsahoval viac dešpektu a podceňovania tohto protifašistického ozbrojeného vystúpenia než slovenské falšovanie faktov. Podľa slov Jozefa Jablonického, historika a disidenta, ktorý patrí k uznávaným expertom na problematiku Slovenského národného povstania, je málo kníh, „v ktorých by sa tak nehorázne deformovalo Slovenské národné povstanie a osočovali jeho predstavitelia od komunistov po demokratov, ako to dokázali Kopecký²¹² a Laštovička²¹³. Ich diela môžu poslúžiť na historickom seminári ako ukážky falzifikátorstva.“²¹⁴ Jablonický považuje prácu o povstaní z pera ďalšieho českého autora, Václava Krála²¹⁵ za varovné a odstrašujúce poučenie, kam siahali deformácie a ako sa zneužívalo falšovanie a až obdivuhodná neznalosť reálií o Slovenskom národnom povstaní. Českí autori radi naznačovali, že povstanie bolo len akýmsi spoločným rozmarom komunistických a ľudáckych kaviarenských intelektuálov, ktorí sa riadili heslom „co politika rozdvojuje, to slivovice spojuje“²¹⁶. Podľa tohto výkladu Slováci pripravovali len akýsi „palácový prevrat“, do ktorého bol zasvätený aj prezident Tiso a ich zámerom bolo „rýchlo prefarbiť slovenský štát demokratickou farbou a potom povolať anglické a americké vojenské misie a v ďalšom vývoji udalostí sa oprieť o západné mocnosti.“²¹⁷ Ťažko si predstaviť cynickejší a arogantnejší pohľad na udalosť, ktorú väčšina Slovákov považovala za jednu z mála historických epizód, ktorú pozitívne hodnotil aj okolitý demokratický svet a na ktorú

²¹² Kopecký, V.: *ČSR a KSČ*. Praha, 1960.

²¹³ Laštovička, B.: *V Londýně za války*. Praha, 1960.

²¹⁴ Jablonický, J.: *Glosy o historiografii SNP. Zneužívání a falšování dějin SNP*. NVK International, Bratislava, 1994, s. 42.

²¹⁵ Král, V.: *Pravda o okupaci*. Praha, 1962.

²¹⁶ Jablonický, J.: *Glosy o historiografii SNP. Zneužívání a falšování dějin SNP*. NVK International, Bratislava, 1994, s. 43.

²¹⁷ Kopecký, V.: *ČSR a KSČ*. Praha, 1960, s.348.

mohli byť hrdí. To však vôbec neznamená, že pod deformovaný a svojvoľný výklad povstania sa nepodpísal aj celý rad slovenských autorov²¹⁸.

Možno však konštatovať, že akonáhle získali Slováci pocit, že majú viac slobody sami rozhodovať, vyhlásili spomienku na povstanie za štátny sviatok napriek vnútornému slovensko-slovenskému sporu o jeho rozhodujúcich aktéroch, príčinách a dopadoch. Dokazujú to zákony prijaté slovenským zákonodarným zborom v rokoch 1969 a 1992. Slovenskí poslanci ich v oboch prípadoch prijali pred oficiálnym formálnym potvrdením v prvom prípade federatívneho usporiadania Československa a v druhom prípade samostatnosti Slovenska. Teda symbolický odkaz povstania bol sústavne latentne prítomný v slovenskom politickom diskurze, musela len nastať vhodná situácia, aby sa verejne artikuloval.

Vráťme sa stručne k obsahu novšieho slovenského diskurzu o Slovenskom národnom povstaní. Po novembri 1989 sa medzi slovenskými politikmi, historikmi, žurnalistami a priamymi účastníkmi rozpútala ďalšia vlna diskusie o povstaní. Polemiky sa preniesli na pôdu parlamentu v súvislosti s návrhom skupiny poslancov, aby bol 29. august zákonom vyhlásený za štátny sviatok. Po dlhotrvajúcich sporoch o výklad charakteru a cieľov povstania, Slovenská národná rada v septembri 1992 tento návrh uzákonila.

Rozhodnutiu predchádzalo množstvo odmietavých reakcií najmä zo strany predstaviteľov Kresťanskodemokratického hnutia a Slovenskej národnej strany. Ku spochybňovaniu významu povstania sa pridali exiloví historici, ich stúpenci z radov domácich historikov a, čo je prekvapujúce, časť mladej generácie. Jeden z popredných predstaviteľov kresťanskodemokratickej politiky na Slovensku, bývalý disident a člen niekoľkých postkomunistických vlád Ján Čarnogurský na konto povstania hovorí: „Netajím sa tým, že nie som oslavovateľom Povstania. Slovenská armáda pripravovala vojenský prevrat a odovzdanie nášho územia spojeneckej sovietskej armáde. Komunisti však svojím správaním znemožnili tento scenár, ktorý by oveľa významnejšie prispel k vojnovému úsiliu Spojencov proti Nemecku. Povstanie bolo navyše vojensky porazené.“²¹⁹ Skutočnosť, že aj partizáni sa dopustili mnohých zločinov, ktoré ostali dodnes nepotrešané, vidí Čarnogurský ako súčasť nevyváženého

²¹⁸ Jozef Jablonický vo vyššie citovanom diele analyzoval tento smer zneužívania a falšovania dejín Slovenského národného povstania v prácach slovenských i českých historikov.

²¹⁹ Čarnogurský, J.: „Tiso robil mravné kompromisy“ in: *Domino fórum*. Rok 2002, č. 11, s. 4.

postoja Európy a USA voči fašizmu a komunizmu. „Komunizmus je totiž hodnotený ďaleko miernejšie než fašizmus, hoci boli jeho metódy rovnako kruté – dokonca zanechal vo svete viac obetí.“²²⁰

Iná skupina historikov a politikov (predovšetkým z ľavicových, ale aj občiansko-demokraticky orientovaných strán) zdôrazňuje, že Slovenské národné povstanie patrí k najvýznamnejším antifašistickým ozbrojeným vystúpeniam v Európe za druhej svetovej vojny. Bolo to vystúpenie ako proti nacistickým okupantom, tak proti domácejmu totalitnému režimu. Jedným z jeho cieľov bolo budovanie republiky ako pluralitného demokratického štátu, v ktorom mali dva rovnoprávne národy nájsť slobodný domov.

Predstavitelia Slovenskej národnej strany v parlamente oponovali tomuto názoru tvrdením, že povstanie v skutočnosti znamenalo začiatok komunistickej totality, a nie všetko protifašistické bolo aj demokratické. Z iného hľadiska, hoci tiež veľmi negatívne, hodnotili povstanie zástupcovia Kresťanskodemokratického hnutia: „... 29. augusta 1944 sa začala tragédia slovenského národa, lebo nikdy predtým v histórii sa nestalo, aby Slovák zdvihol zbraň na Slováka. Ide o čierny deň v našich dejinách a väčšinu mŕtvych v povstaní tvoria obeť.“²²¹

So vznikom samostatnej Slovenskej republiky dňa 1. januára 1993 sa na Slovensko vrátili viacerí ľudáci veteráni z exilu. Spojili sa s domácimi priaznivcami vojnového Slovenského štátu, t. j. aj s odporcami povstania. Ich nádeje na získanie politického vplyvu v novej republike sa však rozplynuli, lebo najvyšší predstavitelia Slovenskej republiky jednoznačne vyhlásili, že nová samostatná republika nie je pokračovaním Slovenského štátu z rokov druhej svetovej vojny. Politická moc sa rozhodne dištancovala od bývalého ľudáckeho režimu a jeho predstaviteľov. Skupina historikov a publicistov zjednotená na protipovstaleckej platforme sa však nevzdala a neustále pokračuje v organizovaní akcií a publikovaní materiálov, ktoré majú diskreditovať Slovenské národné povstanie.

Najviac pozornosti v akademických i politických kruhoch vzbudil seminár nazvaný *Dies ater* (*Deň zla*), ktorý sa konal 26. augusta 1993 v Bratislave. Tým *Dies ater* bol podľa organizátorov 29. august 1944, deň vyhlásenia Slovenského národného povstania. Tento protipovstalecký seminár nemal vedecký charakter, ale bol to jednoznačne politický míting.

²²⁰ Ibid., s. 5.

²²¹ *Národná obroda*, 30. septembra 1992.

Rečníci sa predbiehali v hanobení SNP, pri vyslovení mena prezidenta Slovenského štátu z rokov 1939 -1945 prítomní vstávali a tleskali. Na záver účastníci seminára adresovali najvyšším štátnym orgánom návrh, aby bol 29. august zrušený ako štátny sviatok.

Pri negatívnom hodnotení povstania sa opakujú nasledujúce argumenty: povstanie stálo veľa ľudských i materiálnych obetí a prinieslo zbytočné vraždenie na oboch stranách; bolo rebéliou (pučom) proti Slovenskému štátu a obnovilo štát Československo; neprinieslo nič v prospech Slovenska a Slovákov v obnovenom Československu.²²² Protipovstalecké aktivity v roku 1993 viedli aj k druhému vydaniu publikácie F. Vnuka *Neuveriteľné sprisahanie*, v doslove ktorej sa píše, že : „...SNP znamenalo pre Slovensko pohromu, od ktorej väčšou bol len rok 907, kedy pod spoločným náporom maďarsko-germánsko-českých kmeňov zanikla **Velkoslovenská** (zvýraznila autorka) ríša.“²²³

Podľa doterajších diskusií o význame Slovenského národného povstania v dejinách slovenského národa je zjavné, že obe protikladné skupiny historikov a publicistov sa čoraz viac od seba vzdalujú a nič nenaznačuje možnosť ich zblíženia ani v rámci ďalšieho štúdia historických faktov, ani na politickej scéne.

Kedy vzniklo Československo?

Ďalším dátumom, o odkaz ktorého sa v dvadsiatom storočí v rámci Československa a Slovenska viedli zápalisté diskusie, bol a ostal 28. október. Jeho interpretácia odráža turbulenciu v česko-slovenských vzťahoch, zámernú komunistickú manipuláciu s organizáciou kolektívneho zabúdania, ale i vnútorné slovensko-slovenské napätia. Tento dátum sa považoval za vznik Československa a stal sa štátnym sviatkom²²⁴ nazvaným *Deň slobody* už v roku 1919. Vláda Slovenského štátu ho vládnym nariadením zo dňa 4. júla 1939 zrušila spolu s niektorými ďalšími pamätnými dňami spätými s českými dejinami. V roku 1951 sa 28. október objavil medzi dňami pracovného pokoja, ale to už figuroval ako *Deň znárodnenia*²²⁵. V roku 1975

²²² Handžárik, J.: „Uhol pohľadu“ in: *Literárny týždenník*, 19. augusta 1994.

²²³ Vnuk, F.: *Neuveriteľné sprisahanie*, Trenčín, 1993, s.184.

²²⁴ Zákon č.555 Sb. Z. a n. zo dňa 14. októbra 1919.

²²⁵ Prezident ČSR E. Beneš podpísal 24.októbra (a nie 28. októbra!)1945 dekréty, ktorými sa

presunuli komunistickí mocipáni tento dátum medzi významné dni bez jasného symbolického odkazu na jeho obsah. Až v roku 1988 sa zákonným opatrením Predsedníctva Federálneho zhromaždenia stáva opäť *štátnym sviatkom ako deň vzniku samostatného československého štátu*. Vtedy už požiadavka vrátiť sa k výročiu vzniku samostatného česko-slovenského štátu rezonovala vo verejnosti dlhšiu dobu a nastolila ju vo svojich materiáloch aj *Charta '77*. Komunistické vedenie ju nemohlo vo všeobecne napätej atmosfére ignorovať. Režim sa však usiloval udržať všetky akcie, ktoré súviseli s oslavami 70. výročia vzniku republiky pod kontrolou a usmerňovať ich v duchu svojich ideologických cieľov.

Vo vzťahu k hlavným aktérom vzniku Československa nastal v roku 1988 symbolický „odmäk“ – v tlači a v diskusiách sa Masaryk, Beneš a Štefánik prestali sústavne kritizovať za „protirevolučné, protikomunistické a protisovietske“ stanoviská. Objavili sa aj „osvietenejšie“ pohľady na rok 1918 a jeho dôsledky, bratislavská televízia sa dokonca odhodlala porušiť tabu a odvysielala dokumentárny film o Štefánikovi, ktorý prinášal nielen ideologické hodnotenia, ale aj vecné informácie o jeho živote. V rovine symbolov nastal významný posun, keď v Bratislave v rámci oficiálnych osláv odhalili pomník česko-slovenskej štátnosti. Predstavoval ho pylón s levom a československým štátnym znakom zo Štefánikovho pomníka. Lev i znak museli (údajne na Hitlerov pokyn) v roku 1940 odstrániť ako predzvesť úplnej likvidácie monumentu v päťdesiatych rokoch. Vládna moc sa obávala demonštrácií pri príležitosti osláv výročia vzniku republiky, a preto preventívne pozatýkala najznámejších disidentov. Oficiálna manifestácia v predvečer výročia republiky sa v Prahe skončila fiaskom, avšak na druhý deň sa v Prahe, Bratislave a iných mestách konali spontánne manifestácie. Ich účastníci ignorovali komunistické kliše výkladu histórie a tak v Prahe polícia rozháňala zhromaždený dav vodnými delami.

Po páde komunizmu ostal 28. október do roku 1992 štátnym sviatkom spoločnej federatívnej republiky ako spomienka na *deň vzniku samostatného česko-slovenského štátu*²²⁶. Po rozdelení federácie sa na

zoštatňoval kľúčový priemysel, banky a poisťovne. Úplne znárodnené boli všetky účastinné banky, súkromné poisťovne, bane, energetický priemysel, hutí, zbrojovky, cementárne a dôležité chemické výrobné odbory. Druhá etapa znárodnenia sa uskutočnila v roku 1948 po komunistickom prevrate.

²²⁶ Zákon č. 167/1990 Zb.

Slovensku tento sviatok zrušil a až do roku 1999 nepatril ani medzi pamätné dni. Táto situácia bola verným odrazom toho, ktorá orientácia politických síl mala v danom období väčšinu v parlamente a aká atmosféra prevládala v slovenských politických kruhoch. Pre Čechov ostal 28. október štátnym sviatkom *vzniku samostatného československého štátu* a 28. september sa stal štátnym sviatkom oslavujúcim *Deň českej štátnosti*. Peripetie zmeny názvu spoločnej republiky Čechov a Slovákov by mohli byť témou samostatnej publikácie, v ktorej by pripadla významná úloha *pomlčkovej vojne*²²⁷ ako aj rôznym kombináciám striedania veľkých a malých písmen na začiatku či v strede názvu republiky.

Historik Milan Zemko označil charakter slovenského diskurzu k hodnoteniu 28. októbra ako *ahistorický*. Rozumie pod ním „...taký postoj odbornej či laickej verejnosti k istému historickému javu alebo daniu, ktorý ho nevidí a neanalyzuje v jeho konkrétnych vývinových premenách... Ahistorický pohľad na dejiny štátneho česko-slovenského spolužitia, a osobitne na 28. október 1918..., ignoruje vtedajšiu reálnu situáciu i vnútorný stav slovenského národa a všetkých jeho spoločenských vrstiev; vidí Slovákov už od samého vzniku republiky ako zrelý, plne rozvinutý národ, ktorému Česi od zrodu až do zániku spoločného štátu v roku 1939 upierali právo na úplnú svojbytnosť, nebrali Slovákov ako rovnocenných partnerov, ale uplatňovali voči nim tútorské maniere.“²²⁸ Takýto prístup k výkladu dejín sa potom stal začiatkom deväťdesiatych rokov politickým nástrojom, ktorý slúžil na rozdávanie dobrých a zlých známok, bol zaklínadlom, pomocou ktorého sa historickí protagonisti zatracovali, úplne vyradili z historickej pamäte alebo naopak, glorifikovali. Rovnaké kritérium platilo aj pri „známkovaní“ súčasníkov, politických aktérov, intelektuálov, účastníkov verejného diskurzu. Kto sa pozitívne vyjadril na adresu česko-slovenského spolužitia či už v minulosti alebo v budúcnosti, v očiach stúpcov samostatného Slovenska sa stal automaticky jeho nepriateľom, zapredancom, prípadne kozmopolitom v negatívnom slova zmysle. Platilo však aj opačné garde – ten, kto snahy slovenského národa o dosiahnutie štátnej nezávislosti a samostatnosti hodnotil pozitívne, bol stúpcami spoločného česko-slovenského štátu okamžite označený za nacionalistu,

²²⁷ Touto problematikou sa podrobne zaoberá Milan Šútovec v práci *Semioza ako politikum alebo „pomlčková vojna“*, Kalligram, Bratislava, 1999.

²²⁸ Zemko, M.: „Osudy dátumov, osudy národov“ in: *Slovenské pohľady*, 1990, č. 10, s. 6 - 7.

ktorý odmieta princípy demokratickej občianskej spoločnosti, inklinuje bezpochyby k autoritárstvu a patrí vlastne do devätnásteho storočia. Spomínané kritériá sa začali uplatňovať pri rozdelení spoločnosti na dva nepriateľské tábory a utvorili základ polarizácie slovenskej populácie. Postupom času sa jasne vykryštalizovali aj ďalšie politické, etnické a sociálne línie štiepenia a v ich rámci sa objavovali stopy spomínaného polarizovaného vnímania postavenia Slovenska a Slovákov v moderných dejinách. Lenže napokon sa stalo čosi šokujúce: súžitie Čechov a Slovákov sa rokmi stalo takmer nekonfliktným. Oba národy sa o sebe v tlači, rozhlase a televízii vyjadrujú s úctou a rešpektom, historici a politológovia nažívanie v spoločných štátnych útvaroch hodnotia oveľa trpezivejšie a tzv. zamatový rozchod je dnes, v roku stého výročia vzniku Československa, realitou viac než kedykoľvek predtým. Prirodzene, to neznamená, že vymreli všetci zástancovia krajne antagonistických krídel tak v Čechách, ako aj na Slovensku.

Na Slovensku sa po rozdelení republiky rozprúdila vášnivá diskusia historikov aj o tom, či majú Slováci oslavovať ako dátum prihlásenia sa k spoločnej česko-slovenskej republike 28. alebo 30. október. Návrh, aby sa 30. október, výročie prijatia *Martinskej deklarácie*²²⁹ vyhlásil za štátny sviatok Slovenskej republiky, vychádzal z nasledujúcej konštrukcie: česko-slovenský štát vznikol ako štát dvoch samostatných národov – Čechov a Slovákov, ktoré vyhlásili svoj štát na základe práva na sebaurčenie²³⁰. Z toho potom vyplývalo, že Česi vytvorili tento štát vyhlásením z 28. októbra a Slováci deklaráciou z 30. októbra. Teda až *Martinská deklarácia* bola štátoprávnym aktom Slovákov a neexistuje dôvod, prečo by sa mal za symbol vzniku spoločného štátu považovať jednostranný akt českej politickej reprezentácie²³¹.

²²⁹ Slovenská národná rada prijala 30. októbra 1918 v Turčianskom sv. Martine *Deklaráciu slovenského národa* známu viac pod menom *Martinská deklarácia*. Deklaráciu, ktorá oficiálne zrušila zväzok Slovenska s Uhorskom a potvrdzovala nový zväzok s českým národom, prijalo zhromaždenie v Martine nezávisle od udalostí v Prahe, o ktorých sa v rusných dňoch na konci októbra vlastne nič nevedelo. Deklarácia sa stala jedným zo základných dokumentov zrodu česko-slovenského štátu a fundamentálne prispela k jeho konštituovaniu.

²³⁰ Pozri napríklad rubriku „Názory a polemiky“ in: *Historická revue*, č. 10/1999, č.2, 3, 4, 5, 9/2000, ale aj celý rad článkov a diskusií v periodikách *Literárny týždenník*, *Slovenské pohľady*, *Kultúra*.

²³¹ Tento názor presadzovala skupina historikov na čele s Ladislavom Deákom a Antonom Hrnkom.

Iná skupina historikov na čele s Dušanom Kováčom obhajovala 28. október a *Martinskú deklaráciu* interpretovala ako prihlásenie sa slovenskej politickej reprezentácie ku koncepcii jednotného československého národa. Tvrdil, že česko-slovenský štát by bol vznikol aj bez *Martinskej deklarácie* a bol by rovnako legitímny, pretože vznikol ako národný štát jednotného československého národa, ku koncepcii ktorého sa Slováci (aj keď najmä z taktických dôvodov) prihlásili. A naopak, bez *Pražskej deklarácie* z 28. októbra by štát nevznikol, preto by mal byť tento dátum aspoň významným alebo pamätným dňom aj na Slovensku.

V parlamentnej diskusii k zákonu o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch Slovenskej republiky v októbri 1993 zazneli obidva názory. Treba však otvorene povedať, že stúpenci 28. októbra boli v menšine a mnohí z nich ani v rozprave nevystúpili. Ladislav Kováč argumentoval v súlade s týmto názorovým prúdom, že je hanebné, že 28. október sa nevyhlásil za štátny sviatok. Dodáva, že: „... ak väčšina občanov bola proti rozdeleniu Československa, znamená to, že väčšina z nich sa k nemu hlásila a hlási. Chybou bolo, že po roku 1989 sa štát plne neprihlásil k Československej republike z roku 1918. Prvým krokom malo byť prevzatie ústavy prvej Československej republiky, a nie prevzatie komunistickej ústavy a vytvorenie zmätkov, ktoré viedli k rozpadu štátu.“²³² Rudolf Chmel, sa vyjadril, že „...sa bezstarostne správame k svojej minulosti. Naša spoločnosť je tragicky polarizovaná, čo sa prejavuje aj na takých základných symboloch, ako sú sviatky. 28. október stojí pri základoch súčasnej slovenskej štátnosti aj preto, lebo ak by k nemu nedošlo, možno by sme už ani nemali čo oslavovať, pretože by sme neboli.“²³³

V parlamente odznel aj kuriózný návrh, ktorý je v súlade s mytológiou martýrov: ak by sa poslanci parlamentu predsa len rozhodli, že 28. október bude patriť medzi pamätné dni, potom by sa mal oslavovať ako „... oslobodenie slovenského národa spod tisícročnej uhorskej nadvlády.“²³⁴ Poslanec Slovenskej národnej strany Marián Anđel na podporu uznania 30. októbra ako pamätného dňa uviedol, že: „...28. októbra bolo Slovensko bez

²³² RFE – Aktuality, súvislosti, argumenty z 29.10. 2000, citované podľa: <http://www.zoznam.sk/spravy> 30.10. 2000.

²³³ Ibid.

²³⁴ Protokol z diskusie v Národnej rade Slovenskej republiky k návrhu zákona o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch Slovenskej republiky z 20. októbra 1993, s. 66.

vlastného vedomia, resp. bez vedomia predstaviteľov vtedajšej Slovenskej národnej rady pričlenené k Čechám a vytvoril sa nový samostatný štátny útvar. Súhlasíme. Je to skutočne významný mílnik v histórii slovenského národa, ale berme 30. október za základ, pretože Slovensko sa dobrovoľne prihlásilo k vzniku štátnosti a k vzniku nového štátu. Neoslavujme niečo, o čom Slováci v podstate nevedeli.“²³⁵ Aj poslanci Kresťanskodemokratického hnutia zdôrazňovali nevyhnutnosť odlíšiť tieto dva dátumy, pričom „pre tvorbu štátu je podstatné slobodné rozhodnutie subjektov, ktoré ten štát chcú vytvoriť. Teda nie to, že niekto v Prahe povie, že to bude takto vyzerať. A to tým skôr, že pražská koncepcia bola základom veľmi chorého, nereálneho čechoslovakizmu.“²³⁶ Pri rozhodovaní o tom, ktoré dni určiť ako pamätné nezavážil názor, že celá právna kontinuita a existencia Československej republiky sa viazala na 28. október a že by bolo možné zaradiť medzi pamätné dni oba dátumy – 28. aj 30. október. Nestalo sa tak a medzi pamätnými dňami sa ocitol dátum prijatia *Martinskej deklarácie*. Slovenský parlament sa až v roku 1999 odhodlal opäť zaradiť 28. október medzi pamätné dni ako *deň vzniku samostatného česko-slovenského štátu*.²³⁷ Niektoré politické strany a občianske združenia však vyhlásili, že „... skutočným docenením historického významu 28. októbra bude až jeho zaradenie medzi slovenské štátne sviatky.“²³⁸

V duchu posledného citátu sa niesla aj jedna z diskusií, prečo si sto rokov od vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov pripomíname v Čechách a na Slovensku v rozličných dátumoch. V Čechách je totiž 28. október každoročne štátnym sviatkom, no slovenskí zákonodarcovia sa na jeseň 2018 rozhodli vyhlásiť výnimočný jednorazový štátny sviatok na 30. október, teda na výročie prijatia *Martinskej deklarácie*. Vecné súvislosti síce potvrdzujú, že až deklaráciou sa oficiálne potvrdilo, že aj občania na slovenskom území súhlasia s vyhlásením vzniku spoločného samostatného štátu, ale túto skutočnosť svojho času ocenili skôr politici Dohody. Oslavy storočnice sa však v oboch krajinách niesli v duchu nadštandardného porozumenia a vzájomného rešpektovania. Čas ukáže, či slovenská politická špička pochopí, že vymedzovanie sa voči Českej republike

²³⁵ Ibid., s. 60.

²³⁶ Ibid., s.61 (poslanec Alexander Neuwirth).

²³⁷ Zákon č. 285/1999 Z.z. z 2. novembra 1999.

²³⁸ „28. október sa dnes na Slovensku prvýkrát oslavuje jako pamätný deň“ in: *SME*, 30. 10. 2000.

v súčasných pomeroch dátumom vzniku spoločného štátu je malicherné a prejavom proeurópskeho myslenia by bol 28. október ako štátny sviatok aj v slovenských kalendároch.

Kresťanské versus demokratické hodnoty

Obsah a charakter diskurzu o výbere politických sviatkov potvrdzuje, že meniace sa vládnuce garnitúry si uvedomovali symbolický význam sviatkov a s nástupom každej z nich sa zasahovalo do ich štruktúry. Ide o určitý druh sociálneho inžinierstva charakteristického pre novovzniknuté štátne útvary, ktoré sa usilujú o sebaidentifikáciu. Neznamená to, že v krajinách s dlhodobou tradíciou demokratickej štátnosti je štruktúra sviatkov úplne statická. Čím zrelší a stabilnejší je totiž demokratický režim, tým má úradná moc menej priestoru a možností presadzovať vlastnú „požehnanú“ interpretáciu dejín. Zmeny, ku ktorým v historickej mytológii demokratických spoločností dochádza, sa zvyčajne nedotýkajú zásadnej reinterpretácie vlastných dejín. Sú skôr reflexiou nedávnych, ba priam súčasných udalostí, prípadne vyjadrujú úctu významným osobnostiam, ktoré sa zapísali do dejín už dnes. Mám na mysli napríklad zavedenie nových pamätných dní alebo štátnych sviatkov, ktorých symbolickým obsahom je pripomenutie politicky a celospoločensky významnej udalosti. V prípade Nemecka to bol napríklad návrat k prirodzenému spojeniu rozdeleného národa v jednom štáte a 3. október ako *Deň zjednotenia Nemecka*. Ale môže to byť aj memento, upozornenie a varovanie, aby sa nezabudlo na tragické udalosti, ku ktorým bude patriť bezpochyby dátum 9. September ako *Deň obetí holokaustu a rasového násillia*.

Každá skupina obyvateľstva má k rôznym udalostiam rôzny emotívny vzťah, ktorý netreba podceňovať. Nemožno ani zabudnúť, že štátny sviatok sa oveľa ľahšie ustanovuje, ako ruší. Pri takomto rozhodovaní sa okrem symbolického významu sviatku argumentuje ekonomickými dopadmi – uvádzajú sa prepočty, koľko „zaplatí“ hospodárstvo krajiny za jeden deň pracovného voľna.

Kým pri vyhlasovaní sviatku sa zdôrazňuje význam príslušného dňa a deklaruje sa úcta k jeho odkazu, pri rušení sviatku vzniká psychologický dojem, že spoločnosť si odkaz danej historickej udalosti už neváži, nereflektuje naň. To sú vždy citlivé otázky a nejde pri nich len

o argumenty v prospech toho či onoho, ale niekedy aj o širší, doslova medzinárodnopolitický kontext.

Diskusie o vyhlásení nového, resp. zrušení niektorého z existujúcich sviatkov zaplnili slovenské médiá v lete a na jeseň v roku 2001, keď časť poslancov navrhla preradiť 17. november (ako symbolický deň pádu komunizmu) z kategórie pamätných dní medzi štátne sviatky. Táto problematika sa stala na určitú dobu jednou z hlavných tém verejného diskurzu, vyjadrovali sa k nej politici, umelci, intelektuáli, ľudia z ulice a inštitúty pre výskum verejnej mienky ju zaradili do dotazníkov a ankiet. Po dlho trvajúcej búrlivej diskusii parlament nakoniec schválil tento dátum ako nový štátny sviatok *Deň boja za slobodu a demokraciu*. Stúpenci návrhu tvrdili, že spomienka na dobu, kedy krajina nastúpila na cestu demokracie, by nemala v kalendári chýbať a „...po dvanásťročnom zápase o ustanovenie 17. novembra za štátny sviatok sa tento deň zaradil medzi piliere identity národa.“²³⁹ Peter Zajac v dôvodovej správe k návrhu zákona hovorí: „November 1989 znamená návrat do dejín... otvoril cestu k dejinám, v ktorých neexistujú nijaké hrubé čiary zabúdania, či falšovania, ale schopnosť pozrieť sa na seba kriticky, rozlíšiť vo vlastnej histórii medzi dobrom a zlom, schopnosť robiť nielen správne kroky, ale dopúšťať sa aj omylov a chýb, no môcť tieto chyby a omyly korigovať.“²⁴⁰

Národniari nesúhlasili s touto iniciatívou a argumentovali tým, že pozornosť by sa mala sústrediť na slovenské dejiny a na Slovensku „...sa začali zmeny o deň skôr. Sedemnásť november bol na Slovensku normálny pracovný deň. Poslanci, ktorí hlasovali za 17. November, ešte stále zo seba nevyvetrali ducha komunizmu“²⁴¹ František Mikloško reagoval na tieto argumenty označením národniarov za zápečníkov, pretože „...chcú mať len slovenské štátne sviatky. Potom budeme zápečníckou krajinou. Ak nebudeme mať štátne sviatky, ktoré sú naše, ale zároveň presahujú hranice, tak nikdy nebudeme sebedovomým štátom v Európe. Budeme žiť s fóbiami ako SNS – cudzie nechceme a svoje si nedáme“²⁴².

²³⁹ „Budaj: Vyhrali sme dvanásťročný zápas o 17. november“ in: *SME*, 25. 10. 2001.

²⁴⁰ www.oks.sk

²⁴¹ Anna Malíková, predsedníčka SNS in: „17. november nechceli ani po rokoch“ in: *SME*, 26.10. 2001.

²⁴² *Ibid.*

Jedna z internetových reakcií na návrh zavedenia nového štátneho sviatku znela: „17. november ako štátny sviatok? Možno ako deň najhlbšieho smútku, ako začiatok chaosu, z ktorého sa Slovensko ešte niekoľko desaťročí nespamätá. Konkurovať mu môže iba dátum rozdelenia Československa.“²⁴³

Iniciatívu o vyhlásení 17. novembra za štátny sviatok sprevádzali úvahy o zrušení niektorého iného sviatku. Do úvahy pripadali najmä 1. september – Deň ústavy SR, alebo 1. máj – Sviatok práce. Kandidátmi na zrušenie boli aj dva cirkevné sviatky, 15. september – sviatok Sedembolestnej Panny Márie, a Štedrý deň. Ich zrušením by však Slovensko porušilo Základnú zmluvu s Vatikánom, podľa ktorej sa zaviazalo dodržiavať vybrané cirkevné sviatky ako voľné dni. Konferencia biskupov Slovenska ešte pred prejednávaním tejto otázky na pôde parlamentu upozornila, že zmluva so Svätou stolicou uvádza dovedna desať voľných dní²⁴⁴, do štruktúry ktorých sa neodporúča robiť nijaké zásahy.

Prvý máj sa vyznačoval zasa gloriolou viac ako storočnej tradície; na našom území bol sviatkom od roku 1919 a navyše sa oslavuje takmer v každom európskom štáte²⁴⁵. Z týchto dôvodov sa zdalo, že najpriateľnejšie bude zrušiť 1. september – Deň ústavy SR.

„Zakladateľský“ charakter sviatkov

Deň 1. september zaradila ešte druhá Mečiarova vláda v roku 1993 medzi štátne sviatky²⁴⁶, ktoré mali *zakladateľský* charakter. Treba ich chápať ako výraz „štátotvornej samolúbosti“ vtedajšej politickej reprezentácie, ktorá bez akéhokoľvek historického odstupe rozhodla o „pamätihodnosti“ týchto dní. Nemožno povedať, že by obsahovali politickú symboliku, ktorá prispela k stmelovaniu národnej, občianskej či štátnej komunity. K novodobým štátnym sviatkom *zakladateľského* charakteru patrí 1. január ako *Deň vzniku Slovenskej republiky*, 1. september ako *Deň Ústavy Slovenskej republiky*, ale pamätným dňom je aj 17. júl, výročie prijatia *Deklarácie o*

²⁴³ www.debata.sk 11.05.2001.

²⁴⁴ Cirkevné sviatky, ktoré sú dňami pracovného pokoja: 1. január – Nový rok, 6. január – Traja králi a vianočný sviatok pravoslávnych kresťanov, Veľký piatok, Veľkonočný pondelok, 5. júl – sviatok Svätého Cyrila a svätého Metoda, 15. september – Sedembolestná Panna Mária, patrónka Slovenska, 1. november – sviatok Všetkých svätých, Štedrý deň, 25. a 26. december.

²⁴⁵ Výnimkou je Dánsko, Veľká Británia a Holandsko a niektoré švajčiarske kantony.

²⁴⁶ Zákon 241/1993 Z.z. o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch.

zvrchovanosti Slovenskej republiky, ktorú prijala Slovenská národná rada v roku 1992. Súčasťou zavedenia týchto sviatočných dní bola aj snaha iniciovať či priam „vytvoriť“ rituály, prostredníctvom ktorých by sa ľudia identifikovali s novým štátnym útvarom. To sa však doposiaľ nepodarilo a „slávenie“ všetkých zakladateľských sviatkov je dosť rozpačité.

Prvý január ostáva v tieni tradičných, prevažne rodinných či priateľských osláv príchodu Nového roka a napriek snahám niektorých oficiálnych kruhov sa doposiaľ nepodarilo vytvoriť adekvátnu, všeobecne prijateľnú rituálnu podobu osláv vzniku štátu. Vyčlenenie symbolického finančného príspevku z rozpočtu miest a obcí na každoročné oslavy sa míňa s účinkom, pretože tieto sa vo väčšine prípadov investujú do rôznych ohňostrojov a pyrotechnických efektov, prípadne do bezplatného pouličného občerstvenia počas silvestrovskej noci.

Takisto 1. september ostáva v tieni konca prázdnin a začiatku školského roka a okrem toho, ústava z roku 1992 sa stala medzičasom predmetom zásadnej kritiky a v roku 1998 ju parlament novelizoval. V súvislosti s návrhom na zavedenie nových sviatkov sa vo verejnosti často opakuje názor, že vzhľadom na už uskutočnenú a aj očakávané novelizácie ústavy by to bol najvhodnejší sviatok na zrušenie. Opakuje sa otázka, či máme donekonečna oslavovať dokument, ktorý v pôvodnej podobe vlastne ani neexistuje. Oponenti tohto názoru argumentujú práve symbolickou hodnotou aktu prijatia prvej demokratickej ústavy nezávislého štátu.

Neúspešným pokusom o vznik novej tradície rituálneho charakteru sa mali stať oslavy vyhlásenia zvrchovanosti Slovenskej republiky (17. júl 1992) prostredníctvom zakladania *vatier zvrchovanosti*. Zástupcovia politických strán a rôznych občianskych združení, ktoré sa považujú za iniciátorov a stúpencov vyhlásenia slovenskej zvrchovanosti, organizovali každoročne na desiatkach miest Slovenska zhromaždenia občanov pri horiacich vatrách. Napriek snahám zatraktívniť tieto podujatia účasťou politických lídrov či občerstvením, nezískali si širšiu obľubu, hoci zakladanie a preskakovanie vatier evokuje jánošíkovské legendy, spája sa s vnímaním pastierskeho spôsobu života či ľudovými tradíciami spoluzitia človeka a prírody bez negatívnych vplyvov modernizácie. Hodnoty späté s návratom k životu v prírode uprednostňuje však len malá časť populácie, a preto sa nemožno čudovať, že rituálne zapalovanie ohňov nenašlo u Slovákov spontánnu odozvu. Rozpačito skončili aj pokusy niektorých politikov dokazovať odvahu

a spätosť s ľuďom účasťou na splavovaní riek na pltiach. Pastier podobne ako drevorubač patria síce k základom dedinskej kultúry, ktorá symbolizuje starobylosť a čistotu národnej kultúry Slovákov, ale zároveň sa vnímajú aj ako obrazy chudoby a zaostalosti²⁴⁷. Sú súčasťou mýtu o plebejskosti slovenského národa na rozdiel od tzv. historických národov. Okrem toho, v podvedomí ľudí pretrváva politická polarizácia spoločnosti ešte z čias priprav rozdelenia federácie a účasť/neúčasť na podobných rituáloch predstavuje tiež verejnú politickú sebaidentifikáciu. Obsahom uvedených rituálov je potvrdenie mýtu o zakladateľoch nového štátu, snaha upevniť v kolektívnej pamäti spomienku na tie politické zoskupenia a jednotlivcov, ktorí stáli pri zrode štátneho útvaru. Mýtus tu plní funkciu simplifikujúceho výkladu komplexnosti faktorov, ktoré zapríčinili rozdelenie federácie.

Rituálny obsah sviatkov spolu s použitými symbolmi a mýtmi majú potvrdiť legitímnosť a posilniť autoritu buď samotných aktérov mýtov alebo tých historických osobností či myšlienok, ku ktorým sa určitá skupina hlási. Ich úlohou je vyvolať emócie a entuziazmus, prostredníctvom ktorých sa ľudia dokážu nadchnúť pre politiku a zároveň v nich vzbudiť dojem, že rozumejú jej cieľom. Politické postoje sa formujú viac pod vplyvom symbolických foriem než utilitárnych kalkulácií. Moc symbolov v politike vyplýva zo skutočnosti, že sú stavebnými kameňmi konceptualizácie pôvodu, pohnutých osudov, začiatkov a koncov utrpení či hrdinstva národnej komunity. Oslavy sviatkov ponúkajú zároveň priestor na presun aktivít z privátnej do verejnej sféry, čo umožňuje prienik politiky do súkromného života.

Štruktúra sviatkov na Slovensku potvrdzuje, že do značnej miery ide o cirkevné, presnejšie katolícke sviatky. Počnúc údajmi o vierovyznaní obyvateľstva z posledného cenzu cez symboliku na bankovkách a minciach a vyznamenaniami končiac vidieť, že symbolický obraz Slovenska nevybočuje z magického kruhu konzervovaných národných tradícií a konfesnej orientácie.

²⁴⁷ Pozri: Krekovičová, E.: „Obraz Slováka – pastiera ako národný symbol“ in: *Kultúrny život*, 4.33-34/2001.

4. Kapitola

Niečo za niečo....

Vyznamenania, ocenenia, pamätné križe, rady a medaily

Oficiálne prejavy ocenenia jednotlivcov a skupín v podobe udelenia rôznych vyznamenaní sú od nepamäti súčasťou normatívneho i naratívneho sveta politickej symboliky. V širšom sociálno-vednom kontexte ich možno zaradiť medzi pozitívne sociálne sankcie, ktorých účelom je posilniť platnosť normatívnej štruktúry danej skupiny či spoločnosti. Sú symbolickým vyjadrením odmeny za činy, ktoré viedli k upevneniu vnútornej hodnotovej súdržnosti daného spoločenstva. Od Durkheimových čias sa rozlišuje spoločenské pôsobenie sankcií, ktoré môžu mať rovnako formálny ako i neformálny charakter. V teórii a výskume sa však už tradične venuje oveľa viac pozornosti obsahu a pôsobeniu negatívnych sankcií, teda trestom a s nimi súvisiacim represívnym aparátom najmä v kontexte štúdia konfliktov a napätia v spoločnosti. Takmer minimálny záujem sa venuje ich opaku, teda odmenám či pochválám a ich úlohe v rituáloch a mýtoch modernej spoločnosti. Ak sa s nimi vôbec stretávame, tak ide najčastejšie o prístupy v rámci procesov sociálnej kontroly, adaptácie a konformizmu ústiace do teórií masovej spoločnosti.

V stredoveku sa považovalo za vyznamenanie predovšetkým udelenie majetku, neskôr šľachtického titulu, zvyčajne za zásluhy v bojoch. Panovníci a vládovia si vždy cenili odvahu, statočnosť, a samozrejme, aj odhodlanie jednotlivcov či skupín položiť za ich záujmy život. Pohnútky, ktoré boli a sú za deklarovateľnými cieľmi vládnúcich elít sú málokedy otvorene formulované, väčšinou sa skrývajú pod pláštikom kolektívnych štátnych alebo národných záujmov. Aj vojaci, ktorí umierajú na bojovom poli v mene *vlasti*, umierajú v prvom rade za naplnenie záujmov tých, ktorí ich do boja poslali a ktorí sa viac alebo menej legitímne identifikovali so štátom, krajinou, národom. Ako výstižne konštatuje Michael Walzer: „Štát je neviditeľný; predtým ako sa zviditeľní, musí byť personifikovaný, predtým ako ho možno milovať, musí byť vyjadrený v symboloch, predtým ako ho považujeme za realitu, musíme si ho vedieť predstaviť.“²⁴⁸

²⁴⁸ Walzer, M.: „On the role of symbolism in political thought.“ in: *Political Science Quarterly*,

A teda aj jednotlivci, ktorí sú pripravení za vznešené ideály štátu či národa obetovať nielen vlastné životy, ale aj životy nepriateľov, vnímajú svoju príslušnosť ku kolektívnej identite prostredníctvom symbolov. Ide im o obranu záujmov imaginárneho obrazu vlasti, ktorá predstavuje pre každého z nich niečo iné; dobové svedectvá potvrdzujú, že neraz to bola bojová zástava oddielu, či oduševnené verbálne prejavy veliteľov, ktorí presvedčivo zdôvodnili nevyhnutnosť takéhoto konania. V konkrétnych prípadoch možno rozlišovať medzi rôznym stupňom opodstatnenosti podobných postupov, ale ich ideový základ ostáva nemenný. Dejiny sú plné príkladov ocenení a vyznamenaní udelených za statočnosť a odvahu v boji za obranu vlasti, národných záujmov, ideálov humanity, mieru, demokracie... Zdá sa teda, že dôvody, za ktoré sa udeľujú vyznamenania a verejné odmeny, sú stále tie isté. Mení sa len podoba a názov ocenení spolu s tými, ktorí majú moc o tom rozhodnúť a zároveň disponujú možnosťou výberu koho, čím a za čo odmeniť. Pamätné medaily, kríže a odznaky nemusia byť nevyhnutne iba výrazom ocenenia zásluh či statočnosti v boji. Niekedy majú iba pripomenúť a symbolicky potvrdiť príslušnosť jednotlivca k skupine, ktorá sa zúčastnila určitých udalostí – napríklad členstvo v partizánskom oddiele, účasť v boji o získanie určitej méty alebo členstvo v združení či skupine, ktorej aktivity z určitého obdobia sú hodné pripomenutia aj v iných časoch. V takomto prípade ide, popri identifikačnej, o dekoratívnu funkciu medailí či odznakov.

Vyznamenania sa však udeľujú nielen za hrdinské skutky na bojovom poli, ale aj za vynikajúce výsledky v rôznych oblastiach pracovnej, umeleckej či športovej činnosti. Môže ísť o rôzne druhy medzinárodných ocenení, ktorých nositelia sa tešia vysokej prestíži, ako je napríklad Nobelova cena, ale i celý rad ďalších viac alebo menej verejne známych hodnotení vynikajúcich výkonov jednotlivcov či skupín. Popri tom však každý štát disponuje vlastnou sústavou vyznamenaní a odmien, ktorými oceňuje svojich občanov za výkony v rôznych oblastiach činnosti.

Rozhodujúcou súčasťou každého odmeňovania a vyznamenávania je nepochybne jeho symbolický a rituálny charakter, ktorý odzrkadľuje preferovaný systém hodnôt a ideológiu daného spoločenstva. Analyzovať spoločenské súvislosti verejného oceňovania či vyznamenávania si vyžaduje venovať pozornosť symbolickej dimenzii týchto procesov.

1967, 82: 191 – 205, s. 194 (The state is invisible; it must be personified before it can be seen, symbolized before it can be loved, imagined before it can be conceived.).

Symbyly vstupujú do hry okamžite, v podstate už samotným stanovením štruktúry a názvov vyznamenaní. Môže ísť o neutrálne pomenovania rôznych radov, krížov a cien za odvalu, statočnosť a profesionálne výkony, cez ich pomenovanie podľa svetovo/regionálne/národne/skupinovo uznávaných jednotlivcov v danej oblasti až po symbolické zvýraznenie subjektu (štátu, organizácie, združenia, atď.), ktorý vyznamenanie udeľuje. Rovnako symbolický je aj výber odmenených - málokedy sa stáva, že ide o jednoznačné rozhodnutie bez alternatívy. Rituálny charakter verejného odovzdávania vyznamenaní si vyžaduje prijať jednoznačné rozhodnutie. V skutočnosti však odmenení jednotlivci či skupiny takmer nikdy nezabudnú spomenúť, že cenu preberajú symbolicky aj v mene svojich spolupracovníkov, ktorí mohli byť takisto vyznamenaní. Teda ten, kto vyznamenanie dostal, predstavuje často celú skupinu, kolektív, ktorý sa rôznou mierou podieľal na výsledku hodnom ocenenia. Aj vizuálna stránka vyznamenania - medaila, odznak, kríž, plaketa, soška, diplom, stužka, atď. využíva symbolickú skratku pri vyjadrení dôvodov ocenenia. Spomeňme napríklad symbolické vyjadrenie spätosti vyznamenania s obsahom činnosti, za ktorú bolo udeľené (napr. za športové výkony); cielené pripomínanie osobnosti či udalosti, podľa ktorých je vyznamenanie pomenované, pričom text, heslo či slogan na vyznamenaní naznačuje v symbolickej skratke ideový zámer ocenenia. V súčasnosti sa čoraz častejšie stretávame s využitím abstraktných motívov aj na tradičných typoch ocenení. Zrejme to patrí k postmoderenej dobe, ktorá kladie dôraz na vlastnú interpretáciu a individuálne vnímanie i takých záležitostí, akými sú dôvody verejného ocenenia záslužných činov.

Z materiálneho hľadiska je zaujímavá i symbolika výšky finančných prostriedkov, ktoré sú obvykle súčasťou ocenenia. Nie je to však pravidlom, lebo niekedy ide o relatívne vysokú finančnú čiastku, inokedy iba o oslavné verbálne prejavy, ktoré sprevádzajú rituál odovzdávania ocenení. Nezanebateľným sprievodným efektom verejného ocenenia je tak či onak symbolické potvrdenie kvality odmeneného jednotlivca, resp. skupiny, čo prispieva k vytvoreniu ich pozitívneho imidžu v profesionálnom i v laickom prostredí. V tejto súvislosti sa hovorí o efekte *nabalovania snehovej gule*, keď už udeľené ocenenie (vyznamenanie) „priťahuje“ ďalšie. V tejto súvislosti však treba spomenúť aj možnosť opačného efektu. V spoločenstvách bez konsenzuálneho prijatia štruktúry verejných alebo štátnych vyznamenaní môže nastať situácia, že nositelia určitého ocenenia sú časťou populácie, ktorá nesúhlasí

s podobou či dôvodmi daného vyznamenania, považovaní za neprijateľných stúpcov opačného ideového a politického zoskupenia²⁴⁹. Už samotný fakt, že niekto sa stal nositeľom takéhoto vyznamenania v neverbálnej reči symbolov značí, že sa nemôže zaradiť medzi stúpcov odlišného ideového prúdu.

Neodmysliteľnou súčasťou udeľovania vyznamenaní je jeho rituálny charakter, ktorý je priam nasiaknutý symbolickým kontextom. Od výberu miesta, kde sa daný rituál odohráva, cez vnútornú réžiu, pozvaných účastníkov a vyžadovaného či predpokladaného oblečenia, cez zasadací poriadok, výber rečníkov a laudátorov, obsah a spôsob prednesu ich vystúpení až po sprievodný kultúrny program. Každá z týchto súčastí rituálov by mohla predstavovať predmet samostatnej štúdie.

Doposiaľ som iba glosovala nasmerovanie všeobecnej interpretácie symbolického a rituálneho kontextu udeľovania vyznamenaní. Teraz sa sústredím na zmeny v štruktúre a ideovom obsahu oficiálnych vyznamenaní v moderných dejinách Slovenska.

Československé vyznamenania

Vychádzam z faktu, že Slovensko po stáročia tvorilo súčasť Uhorska, kde najstarším vyznamenaním (od r. 1429) bol Rad zlatého rúna. Nebudem chronologicky vyratúvať, aké rady a medaily nasledovali za ním. Zámerne vynechám niekoľko storočí a prejdem do čias vzniku prvých československých vyznamenaní, ktoré poskytujú látku na sledovanie continuity, odklonu či inovácie v porovnaní so súčasným stavom štruktúry štátnych vyznamenaní na Slovensku.

V rámci Rakúsko-Uhorska dostávali českí a slovenskí vojaci a občania štátne vyznamenania a rady platné na území monarchie, teda špeciálne československé vyznamenania neexistovali. Jediné vyznamenanie z čias rakúskeho cisárstva, ktoré nadväzovalo na tradíciu českého kráľovstva, bol Český šľachtický kríž z roku 1814, ktorý udelili len obmedzenému počtu členov Českej Noblegardy (v literatúre sa uvádza, že jeho nositeľmi sa stalo 38 šľachticov)²⁵⁰.

²⁴⁹ Mám na mysli napríklad situáciu na Slovensku v roku 1998, keď vtedajšia vládna koalícia presadila udelenie Radu Andreja Hlinku za zásluhy o vznik Slovenskej republiky takmer všetkým svojim poslancom.

²⁵⁰ Podľa Meříčka, V.: *Československá vyznamenání. I. část. 1918 - 1938* Hradec Králové,

Počas prvej svetovej vojny sa vyskytlo niekoľko pokusov zaviesť česko-slovenské vyznamenania. Najskôr to mal byť v roku 1915 Rad Svätováclavskej koruny na počesť formovania československých jednotiek v Rusku. Nepodarilo sa a nasledoval ďalší neúspech: Husitský kríž za chrabrosť v boji s nepriateľom v roku 1917 zastal na polceste – vyšli iba stanovy na jeho udeľovanie. Až v júli 1918 sa podarilo presadiť Československý vojenský rad „Za slobodu“, ktorý bol udelený dvakrát In memoriam. Ibaže udeliť nebolo čo. Toto vyznamenanie sa totiž nikdy nevyrobilo, a hoci existuje celý rad jeho grafických návrhov, môžeme sa iba domnievať, ako malo vlastne vyzerat’.

Prvým a najstarším československým vyznamenaním sa stala v roku 1918 Medaila Jána Žižku z Trocnova, ktorá patrila k vojenským radom Za slobodu. Na rube medaily je nápis ZA SVOBODU, pod ním dve skrížené ratolesti (lipová a vavrínová) a pod nimi čítame: ČESKOSLOVENSKÉ VOJSKO.

Generál Milan Rastislav Štefánik ako prvý minister vojny Československej republiky zriadil a zároveň vypracoval výtvarný návrh na Rad Sokola, nazývaný Štefánikov rad. Podľa stanov udeľovania z apríla 1919, mali byť týmto vyznamenaním ocenení tí, čo sa zaslúžili o budovanie slobodného Československa. Rad mal vojenskú i civilnú verziu, na lícnej strane dominovalo modré trojvršie, ku ktorému z diaľky letia štyria zlatí vtáci – sokoli. Na rube boli umiestnené modré písmená ČS a po obvode kruhu dve zlaté lipové ratolesti. Rad Sokola, ktorý sa udeľoval výlučne za vojenské operácie v Rusku, legalizoval zákon z apríla 1920.

Najvyšším vojenským vyznamenaním z obdobia prvej svetovej vojny bol Československý vojenský kríž. Podľa pôvodných stanov z roku 1918 sa mal udeľovať za hrdinské činy počas oslobodenia Československa a ako odmena za chrabrosť v boji a osobnú statočnosť v boji s nepriateľom. V roku 1919 sa podmienky na udeľovanie kríža rozšírili a vzťahoval sa aj na tých, čo sa zúčastnili bojov na Slovensku. Zaujímavosťou bolo riešenie ramien bronzového vojenského kríža. Tvorili ich štyri vzájomne sa prestupujúce kruhy – v hornom sa nachádzal znak Čiech s dvojchvostým levom; v dolnom znak Slovenska s trojvrším a dvojitém krížom; napravo bol znak Moravy so šachovnicovo zobrazenou orlicou a naľavo znak Sliezska s čiernou orlicou. Na rube kríža boli v každom z kruhov umiestnené lipové trojlisty s kvetom, v strede spojené v písmenách ČS.

Česká numismatická společnost, 1973.

Snaha výtvarne znázorniť členenie Československej republiky sa prejavila aj na novom vyznamenaní, ktoré umožňovalo oceniť zásluhy cudzích štátnych príslušníkov. Išlo o Rad bieleho leva udeľovaný najmä diplomatom a zahraničným politikom či hlavám štátov, ktorí sa zaslúžili o vznik Československa. Zrod vyznamenanania sprevádzali rozličné prieťahy a vyhlásenie niekoľkých výtvarných súťaží. Odborná porota, ktorej členom bol aj Max Švabinský, prijala napokon v roku 1922 návrh na päťdielnu hviezdicu so znakmi piatich územných celkov: Čiech, Slovenska, Moravy, Sliezska a Podkarpatskej Rusi. Ako dekoratívny prvok sa opäť použili listy a stonky lipy vtkané do nápisu PRAVDA VÍŤEZÍ²⁵¹. V nasledujúcich desaťročiach sa menila podoba a obsah radu, niekoľkokrát hrozilo dokonca jeho zrušenie. Český prezident dnes udeľuje alebo zapožičiava Rad bieleho leva ako najvyššie štátne vyznamenanie Českej republiky. Môžu ho dostať občania ČR za vynikajúce zásluhy o štát v rôznych oblastiach civilnej i vojenskej služby, za významné preslávenie vlasti v zahraničí, ale i cudzí štátni príslušníci za osobitne vynikajúce zásluhy v prospech Českej republiky.²⁵²

Prezident Masaryk zaviedol z estetického a symbolického hľadiska efektnejšie vyznamenanie v roku 1918 ako ocenenie zásluh vojenských dobrovoľníkov a občanov, ktorí organizovali pomoc odboju v domácich podmienkach a zaslúžili sa o vznik republiky. Československá revolučná medaila má podobu gréckeho rovnoramenného kríža a naozaj revolučne pôsobí nápis na obvodnej lícnej strane VZHURU/ NA STRÁŽ/ SVODODNÝ/ NÁRODE umocnený nahým jazdcom s vlajkou v ruke na vzpínajúcom sa okrídlenom koni. Na rube je okrídlená postava ženy v dlhej sukni a „hore bez“, symbolizujúca bez akýchkoľvek pochybností voľnosť. Aby všetci pochopili, nad hlavou drží vlajku s nápisom ZA SVODODU. Nohami zašlapuje hadov, ktorí ju ohrozujú²⁵³. Uvedené motívy evokujú rozmanité interpretácie: bezúhonnosť a úprimné odhodlanie v súvislosti s nahotou (aj keď ide skôr o inšpiráciu antickým umením), gendrové oči zasa uvidia polonahú ženu, ktorá sa ocitla, ako inak, „len“ na rube kríža a bojuje proti plazivému nepriateľovi, nečelí mu odvážne zoči-voči, a takto by sme mohli pokračovať. Z hľadiska

²⁵¹ Meříčka, Václav: *Československá vyznamenání. II. část. Řád bílého lva*. Česká numismatická společnost, Hradec Králové, 1973.

²⁵² Pozri Zákon o státních vyznamenáních České republiky ze dne 9. Července 1994, 157/1994 Sb.

²⁵³ Meříčka, Václav: *Československá vyznamenání. I. část. 1918 – 1938*. Česká numismatická společnost, Hradec Králové, 1973.

vnímania národnostnej skladby nového štátu však jasne dominuje koncepcia jednotného československého národa.

Slovenské vyznamenania 1939 - 1945

Z hľadiska časovej chronológie nasleduje rozporuplné obdobie vojnovej Slovenskej republiky, ktorej politická reprezentácia rozhodla, s ktorou časťou histórie a s akým typom osobností sa budú spájať oficiálne vyznamenania. Hneď v máji 1939 sa zaviedlo vyznamenanie Za hrdinstvo, ktorým sa odmeňovali „...činy, vykonané v bojoch za zabezpečenie samostatnosti slovenského národa“²⁵⁴ a pamätná medaila určená „...vojenským a občianskym osobám a členom Hlinkovej gardy, ktoré sa zaslúžili o vydobytie slovenskej samostatnosti a pri branných opatreniach na zabezpečenie štátu.“²⁵⁵ Hoci išlo v podstate o vyznamenanie s neutrálnym názvom, nesmieme obísť významnú úlohu, ktorú pri podávaní návrhov, rozhodovaní o tom, kto má byť ocenený, ako i pri samotnom rituáli udeľovania vyznamenania a medaily zohrávala Hlinkova garda, jej velitelia či členovia. V texte vládneho nariadenia sa viackrát výslovne uvádza, že o týchto otázkach rozhoduje minister národnej obrany po dohode s hlavným veliteľom Hlinkovej gardy. Z použitého citátu nariadenia je tiež jasné, že členovia Hlinkovej gardy tvorili špecifickú komunitu, ktorá sa vyčleňovala spomedzi vojakov i civilov a nepatrila ani k jedným, ani k druhým.

Ďalšími vládnymi nariadeniami sa zriadil Slovenský vojenský víťazný kríž, vytvorilo sa viac stupňov vyznamenania za hrdinstvo a v roku 1940 sa zavádza Rad kniežata Pribinu a Rad a Medaila Slovenského kríža. Legendárna postava Pribinu vcelku očakávane našla miesto v rituálnom scenári klérofašistického štátu, ktorý v preambule svojej ústavy hovorí o slovenskom národe, že „...pod ochranou Boha všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát.“²⁵⁶ Oficiálne zdôvodnenie výberu Pribinu ako *prvého slovenského kniežata* vychádza z nepopierateľného národno-mytologického motívu, no k dobru sa mu pripísalo aj to, že bol zakladateľom *prvého slovenského kresťanského kos-*

²⁵⁴ Vládne nariadenie č.95 zo dňa 8. mája 1939 in: *Slovenský zákonník*, čiastka 21, roč. 1939.

²⁵⁵ *Ibid.*

²⁵⁶ Ústavný zákon o ústave Slovenskej republiky. In: *Slovenský zákonník*, čiastka 41, roč.1939.

tola. V procese konštruovania národnej identity v rámci dokazovania autochtónnosti národa má významnú úlohu „odhalenie“ prvých, pôvodných otcov-zakladateľov, udalostí, rituálov. Sú základom legitimizácie kontinuity, pomyselným pevným bodom, od ktorého možno odvíjať ďalšie osudy národa, nachádzať tých, ktorí nasledovali za prvými. Podobným postupom je aj zámerné privlastnenie si teritória prostredníctvom jeho identifikácie ako slovenského bez ohľadu na to, kedy nachádzame v histórii prvé zmienky o Slovensku a Slovákoch.

Český historik Dušan Třeštík si uvedomuje, že sa dopúšťa priam svätokrádeže, keď tvrdí, že „...musíme prijať ako východisko všetkých ďalších úvah fakt, že Veľká Morava nebola štátom žiadneho z dnešných národov alebo ich predchodcov...nemala žiadne priame pokračovanie v žiadnom z nových štátov...“²⁵⁷. Takýto názor znie na Slovensku podstatne bohorúhačskejšie ako v Čechách, pretože Slováci pripisovali (a dodnes pripisujú) Pribinovi a Veľkej Morave významnú úlohu v národnej mytológii. Stačí si spomenúť na súčasné slovenské bankovky, mince, štátne sviatky, rôzne varianty Pribinovho meča inštalované ako historické symboly autochtónnosti slovenského národa na najneočakávanejších miestach. Jeden z Pribinových mečov bol umiestnený vo vstupných priestoroch známej rázovitej bratislavskej pivárne I. Slovenský Pub, ďalší mohutný paloš dominuje pešej zóne v Nitre. Kombinácia meča a náboženskej viery nie je v dejinách zvláštnosťou, treba sa len rozhodnúť, či meč predstavuje ochranu, alebo vnútenie viery a odpovedať na otázku, ako sa znáša viera s násilím. Dejiny ľudskej civilizácie sú prestúpené viac či menej sofistikovanými výkladmi vzájomnej spätosti týchto fenoménov.

Ďalšia zo stálic slovenského panteónu Andrej Hlinka sa objavuje, hoci nepriamo, v názve dvoch vyznamenaní zriadených v roku 1940, keďže Rad i Medaila Slovenského kríža sa zaviedli „...na uctenie pamiatky Andreja Hlinku, ktorý sa najviac zaslúžil o samostatnosť slovenského národa“.²⁵⁸ Kríž sa udeľoval slovenským i cudzím štátnym občanom za zásluhy o Slovenskú republiku. Všetky stupne kríža a medaily zdobí na líčnej strane portrét Andreja Hlinku a na rube známy výrok VERNÍ/ SEBE/ SVORNE/ NAPRED. Súčasťou výtvarného riešenia medailí sú rôzne kombinácie lipových, olivových a vavrínových listov a halúzok. Už letmý pohľad na stvárne-

²⁵⁷ Třeštík, D.: *Mysliti dějiny*. Paseka, Praha-Litomyšl, 1999, s.163.

²⁵⁸ Vládne nariadenie č. 155 zo dňa 8. mája 1940, *Slovenský zákonník*, čiastka 21, roč. 1940.

nie a dôvody udeľovania vyznamenaní počas existencie Slovenskej republiky 1939 – 1945 svedčí o ideovej a vizuálnej kontinuite s prijatou štruktúrou vyznamenaní v Slovenskej republike po rozdelení federácie v r.1993.

Okrem iných vojenských vyznamenaní sa v roku 1943 zriadil Pamätný odznak za ťaženie proti SSSR určený vojakom i civilom. Z hľadiska predmetu mojich úvah stojí za zmienku použitá lineárna symbolika. Okraje oválneho odznaku zdobí vavrínový veniec na spodnom okraji ovinutý stuhami. Stredom prechádza meč a na ňom visí prilba s dvojkřížom a dátumom vypuknutia vojny proti ZSSR. Zrejme na zvýšenie údernosti symboliky hrot meča preráža rozbitú hviezdu, pri ktorej na zemi leží zlomený kosák a kladivo s násadou napoly. Uvažovať tu o skrytých významoch či alternatívnej interpretácii znakov nemá zmysel.

Slovenská národná rada po vypuknutí Slovenského národného povstania už v septembri 1944 zrušila rady, vyznamenania, čestné odznaky a medaily zriadené po 6. októbri 1938 a zakázala ich nosiť alebo užívať. Rovnaký zákaz sa vzťahoval na všetky druhy radov, vyznamenaní a titulov udeľených predstaviteľmi či orgánmi štátov, ktoré boli v spomínanom období vo vojnovom alebo nepriateľskom stave so spojeneckými, resp. spriatelennými mocnosťami. Opäť sa len potvrdzuje význam symbolického kontextu politiky v spoločenskom vedomí. Promptnosť, s akou sa politické orgány v očakávaní zmenených mocenských pomerov venujú tejto problematike, nemá iba pragmatický cieľ – zamedziť, aby nositelia ocenení naďalej užívali rôzne materiálne výhody – ale súvisí so želaným posunom preferovaných hodnôt a interpretácií reality. Odpovede na otázky : Ako sa spoločnosť dostala tam, kde je dnes? Čo tomu predchádzalo? Kam smerujeme?, sú nemysliteľné bez reinterpretácie a redistribúcie historickej pamäte v súlade s ideológiou novonastupujúcich mocenských štruktúr.

Opäť Československo, ale socialistické

V tomto kontexte treba pripomenúť, že počas existencie spoločného štátu Čechov a Slovákov v prvej Československej republike, ale aj po druhej svetovej vojne, boli nápisy na štátnych vyznamenaniach takmer výlučne v češtine – výnimku tvorila pamätná medaila k 20. výročiu Slovenského národného povstania (1964) a rub medaily k 30. výročiu oslobodenia Československa sovietskou armádou (1974). Pre úplnosť poznamenávam, že

niektoré nápisy na vyznamenaniach znejú rovnako v češtine i v slovenčine, napríklad „za zásluhy“, „za obranu vlasti“, „za službu vlasti“, „republika Československá“, „za zásluhy o výstavbu“, „hrdina práce“. Naopak, v iných prípadoch ide o úplne odlišné slová. Pri medailách a radoch k výročiam „víťezného Února“, alebo rôznych stupňoch „rudého praporu“ a „rudé hviezdy“ existovali aj slovenské ekvivalenty. Keďže jazykové rozdiely nevedli k nijakým nedorozumeniam, z formálneho hľadiska sa tejto záležitosti nevenovala takmer nijaká pozornosť. Dokonca ani po prijatí zákona o federatívnom usporiadaní republiky v roku 1969 sa na dovtedajšej praxi nič nezmenilo, snáď len ubudlo textu na vyznamenaniach a radoch, čím sa celý problém zaretušoval.

Odbobie socializmu je späté s množstvom cien a vyznamenaní, ktoré mali na jednej strane demonštrovať podporu a aktivitu občanov pri nastolení a budovaní nového režimu, a na druhej potvrdiť, že komunistickí mocipáni vedia oceniť svojich verných. Na štátnych vyznamenaniach sa vystriedali šíky vojakov a partizánov so zbraňou v ruke, anonymných baníkov, roľníkov, robotníkov so zbijačkami, lopatami, kladivami, kosákmi a snopmi obilia. Optimistické výjavy takmer vždy sprevádzali lipové alebo vavrínové ratolesti, päťcípce hviezdy s prekríženým kosákom a kladivom, červené vlajky, prípadne lúče vychádzajúceho slnka. Mincovne usilovne razili rôzne stupne hrdinov a brigád socialistickej práce, nositeľov červenej hviezdy alebo červenej zástavy podľa sovietskeho vzoru. Rituály odovzdávania titulov a vyznamenaní sa vyznačovali nadmieru okázalým vzdávaním úcty strane a pracujúcemu ľudu a spravidla ústili do neviazanej zábavy s patričnou dávkou alkoholu. Keďže príčiny bujarého veselí boli ideologicky viac ako prijateľné, zábavy našli opodstatnenie s odôvodnením, že utužujú pracovné kolektívy.

Takmer výsmešne dnes znie nápis na vyznamenaní udelenom pri príležitosti prvého výročia komunistického prevratu VULE LIDU / ZÁKONEM/ i samotná podstata vyznamenania Za zásluhy o ľudové milice, na ktorom mapu republiky pokrýva päťcípca hviezda a na rube sa skvie samopal s lipovou ratolesťou. Výtvarné spracovanie tradičných motívov sa líši; niektorí autori sa pokúsili aspoň o určitú mieru civilnosti prejavu, iní vychádzali z predpokladu, že čím názornejšia symbolika, tým lepšie. Mám na mysli napríklad pamätnú medailu k 50. výročiu vzniku KSČ z roku 1971, ktorá patrila aj medzi štátne vyznamenania. Medaila bola okrem zakladajú-

cich členov strany a aktívnych komunistov určená tým, čo prispeli k porážke pravicových síl a kontrarevolúcie v roku 1968 – 1969 a tým, čo presadzovali normalizačnú politiku komunistickej strany. Na medaile dominuje ruka s päťou zvierajúca vavrínovú ratolesť a, samozrejme, nechýba päťcípá hviezda. Na rube je realisticky vľajúca zástava s nápisom PROLETÁŘI / VŠECH ZEMÍ / SPOJTE SE. Agresivita a nezmieriteľnosť s odlišným presvedčením priam kričí z takto stvárnenej podoby ocenenia.

Z konkrétnych osôb sa na štátnych vyznamenaniach počas spoločného štátu objavil v roku 1953 Klement Gottwald, ďalej Ján Amos Komenský na medaile za zásluhy v pedagogických vedách a Jan Evangelista Purkyně na medaile za zásluhy v oblasti zdravotníctva. Špeciálnymi vyznamenaniami boli odmenení rozmanití „zaslúžilci“: zaslúžilí učitelia, lekári, umelci, športovci atď. Jedným zo symbolov blížiaceho sa pádu komunistického režimu sa v roku 1989 stalo verejné vracanie titulov zalúžilých umelcov v Čechách i na Slovensku.

Koniec komunizmu a rozdelenie federácie

Federálny parlament sa čoskoro po páde komunizmu zaoberal aj vyznamenaniami. Ešte v roku 1990 nadobudol platnosť zákon č. 404/1990, ktorým sa zrušili všetky dovtedy platné zákony a vládne nariadenia týkajúce sa vyznamenaní, čestných titulov a rôznych medailí a cien. Jediným vyznamenaním, ktoré pretrvalo, bol Rad bieleho leva. Zmenil sa iba názov republiky, ktorá ho udeľovala ako najvyššie štátne vyznamenanie – z pôvodnej Československej republiky na Českú a Slovenskú Federatívnu Republiku. Symbolom návratu k trvalým hodnotám národných dejín bolo zavedenie nových vyznamenaní: Rad Tomáša Garrigua Masaryka (za zásluhy o demokraciu a ľudské práva), Rad Milana Rastislava Štefánika (za zásluhy o obranu a bezpečnosť republiky) a medaily Za hrdinstvo a Za zásluhy pre tých, čo nasadili životy na záchranu iných alebo sa zaslúžili o blaho štátu či obce.

Výber osobností, podľa ktorých boli pomenované štátne vyznamenania počas relatívne krátkej existencie spoločného štátu po páde komunizmu napovedá, k akým hodnotám a mýtom inklinovali Česi a Slováci. T. G. Masaryk patril vždy medzi osobnosti, ktoré si verejnosť vážila. Stačí spomenúť všeobecne akceptovanú skutočnosť, že pri abdikácii ho poctili čestným titulom *Prezident Osloboditeľ*, národ ho volal familiárne „tatiček“

Masaryk, vyskytli sa pokusy označiť ho dokonca za svätého²⁵⁹ a parlament ČSR vydal ústavný zákon, v ktorom sa podľa starorímskeho vzoru konštatovalo, že „*prezident Masaryk sa zaslúžil o štát*“. Mimochodom, na jednom z prvých zasadaní prijal Slovenský snem v roku 1939 zákon o zásluhách Andreja Hlinku, na základe ktorého sa mal text „*Andrej Hlinka sa zaslúžil o slovenský národ*“ vytesať do kameňa a vsadiť do budovy snemu²⁶⁰. Návrat k osobnostiam Masaryka a Štefánika bol zároveň reakciou na obdobie komunistickej interpretácie dejín, podľa ktorej mali byť obaja vygumovaní z historickej pamäte, pretože nenapĺňali „ideály robotníckej triedy a jej predvoja, komunistickej strany“.

Deväťdesiate roky znamenali renesanciu záujmu o zakladateľov štátu, aj keď obe časti rozdelenej republiky sa sústreďovali na svojich hrdinov. V Čechách a na Morave sa začalo s všestranným oslavovaním odkazu T. G. Masaryka a hoci sa nezabudlo ani na E. Beneša, Masarykova adorizácia dosiahla nebývalé rozmery. Dánsky slavista Peter Bugge hovorí v tejto súvislosti o „nacionalizácii“ alebo rekódovaní Masarykovho odkazu²⁶¹. Masarykova vlastná sebaidentifikácia ako „Čechoslovák“ spolu s ideou „čechoslovakizmu“ sa úplne vytratila a česká oficiálna interpretácia považuje dnes Masaryka, prvú republiku i hodnoty, ku ktorým sa hlásil, za jednoznačne české. K českej reinterpretácii osobnosti Masaryka prispela aj slovenská strana svojim nezáujmom, ba v niektorých prípadoch až odmietnutím považovať Masaryka a prvú republiku za integrálnu súčasť *slovenskej* histórie dvadsiateho storočia. Masaryk sa tak začal v českej verejnosti vnímať ako národný svätec, ktosi takmer ako svätý Václav, ako emblém (potvrďuje to aj jeho časté označenie iba iniciálkami *TGM*) alebo ako symbol nekonečného radu pozitívnych vlastností a zásluh. K nápisu na novopostavenom Masarykovom pomníku niet čo dodať: „T. G. Masaryk/ První president / republiky československé / Zakladatel státu / Průkopník nové Evropy / Buditel bojovník budovatel / Apoštol demokracie / lidskosti a sociální spravedlnosti / Otec živoucích / a příklad budoucím“²⁶².

²⁵⁹ Hojda, Z., Pokorný, J.: *Pomníky a zapomínky*. Paseka Praha – Litomyšl, 1996, s. 191.

²⁶⁰ Zákon č. 83 zo dňa 25. apríla 1939. *Slovenský zákoník*. Čiastka 19., roč. 1939, s. 97.

²⁶¹ Bugge, Peter: „A Happy Ending? The Czech ‘Return’ to Masaryk after 1989“. University of Aarhus, unpublished study.

²⁶² Fotografia pomníku s nápisom na prebale publikácie: *Spory o dějiny II*, Masarykuv ústav AV ČR, Praha, 2000.

Na Slovensku sa začala valiť kritika na českých zakladateľov štátu za ich protislovenské postoje a politiku, pričom z odkazu Štefánika sa vyzdvihovala jeho láska k rodnému Slovensku uznanie, ktoré získal za hranicami vlasti, no takticky sa obchádzalo jeho nadšenie pre spoločný československý štát.

Historická kontinuita slovenských ocenení

Rozdelenie ČSFR znamenalo, že Slovenská republika musela nielen vymedziť zásluhy, za ktoré mieni odmeňovať svojich občanov (mimochoďom, tie sú takmer v každej krajine rovnaké), ale predovšetkým vymyslieť názvy vyznamenaní, radov a rôznych ocenení. K akej historickej kontinuite sa prihlásiť? Chceme v našich dejinách na niečo zabudnúť a niečo iné zase revitalizovať? Alebo si vezmeme príklad z iných krajín a ostaneme pri neutrálnych pomenovaniach ocenení, ktoré nebudú jatriť vášne ani profesionálnych ani inšitných historikov? Parlament, ktorému prislúchala právomoc rozhodnúť o týchto otázkach, odhalil svoju politickú tvár prijatím novej štruktúry štátnych vyznamenaní udeľovaných od marca 1994. V dôvodovej správe k návrhu zákona o štátnych vyznamenaniach čítame, že: „... oceňovanie zásluh štátnymi vyznamenaniami je tradičný prejav kultúrnej vyspelosti štátu, jeho vzťahu k tvorcom a nositeľom najvyšších hodnôt humannej spoločnosti...je to aj významnou politickou záležitosťou, na ktorú bude reagovať široká verejnosť“²⁶³.

Uvedené konštatovanie zdanlivo vyvoláva dojem, že navrhovatelia zákona si uvedomujú citlivosť danej problematiky a záleží im na mienke občanov. Ukázalo sa však, že šlo iba o hru so slovami, keďže vtedajšia parlamentná väčšina spolu s niekoľkými hlasmi opozície prijala zákon, ktorý prispel k polarizácii spoločnosti a k prehĺbeniu kontroverzného pohľadu na národné dejiny.

Diskusia v parlamente a následne na stránkach tlače a v elektronických médiách sa týkala predovšetkým otázky, či sa vyznamenania museli nazvať podľa historických osobností, ktorých životné osudy a činy vždy podliehajú dobovým hodnoteniam. Predkladatelia zákona totiž navrhli zriadiť jediné vyznamenanie, ktoré sa priamo nespája s menom konkrétnej osobnosti - Rad Bieleho dvojkríža. Pri dobrej vôli, neberúc do úvahy symboliku kríža,

²⁶³ Vládny návrh zákona Národnej rady Slovenskej republiky o štátnych vyznamenaniach č. 383, Bratislava, november 1993; dôvodová správa.

by sme v ňom mohli vidieť pendant a voľné pokračovanie tradície česko-slovenského Radu bieleho leva. Ďalšie štátne vyznamenania nesú mená raz viac, inokedy menej rozporuplne vnímaných osobností spätých s rôznymi obdobiami slovenských dejín. Sú to známe postavy Pribinu, Andreja Hlinku, Ludovíta Štúra a Milana Rastislava Štefánika.

Keď spisovateľ a poslanec parlamentu Ladislav Ballek zdôvodňoval odmietavé stanovisko k zákonu o vyznamenaniach, uviedol: „Pri našom buldozérovom vyrovnávaní sa s dejinami sa ony rozprávajú, prepisujú viac raz. Naše dejiny sa pletú...štrikujú. Lebo raz sú hladko, a raz obratko. Dejiny sa u nás robia, vyrábajú a prerábajú. Tu zanikajú, tu neuveriteľne ožijú, skrášnejú a zakvitnú. Raz nie sú hodné už ničoho a raz majú takú cenu, že potom nemusia mať ani len pamäť.“²⁶⁴ Vzhľadom na kontinuálne prehodnocovanie vlastných dejín navrhoval neprijat' zákon, ktorý vyvolá rozpory medzi ľuďmi.

Spornými sa stali predovšetkým vyznamenania pomenované podľa Pribinu a Andreja Hlinku. Zamietavé stanovisko k uzákoneniu Radu Andreja Hlinku písomne vyjadril Ústredný zväz židovských náboženských obcí aj Ústredná rada spoločnosti Prometheus v Bratislave. Napriek výhradám voči spätosti Hlinkovho mena s totalitnými praktikami vojnového Slovenského štátu prevážilo pozitívne hodnotenie jeho osobnosti. František Mikloško opakovane chválil Hlinku za to, že „...ako jediný v slovenských dejinách svojím dvadsaťročným autonomistickým zápasom položil základy vlastnej slovenskej štátnosti. Ak v roku 1938 vznikol slovenský snem a vznikla prvá autonómna vláda, a bola to úplná samozrejmosť pre obyvateľov tejto krajiny, tak to bol výsledok tej brázdy, ktorú Hlinka dvadsať rokov brázdil. Federácia v roku 1969 nebola objavom, ale nadviazala na autonómiu v roku 1938.“²⁶⁵ Konečné znenie zákona stanovuje, že Rad Andreja Hlinku za zásluhy o vznik republiky nie je trvalým vyznamenaním, ale je časovo limitovaný desiatimi rokmi (udeľoval sa do 1.januára 2003).

Výhrady poslancov voči Pribinovi sa obmedzili na výmenu názorov medzi skupinami insitných historikov. Každá sa opierala o inú profesionálnu autoritu, pričom podstata sporu spočívala v nejasnostiach týkajúcich sa životných osudov Pribinu. Ak by sme aj prijali ideu historickej kontinuity súčasného Slovenska s Pribinovým kniežatstvom, debata o tom, kde sa Pri-

²⁶⁴ Protokol z diskusie v NR SR k zákonu o štátnych vyznamenaniach č.37/1994, s. 408.

²⁶⁵ Ibid., s. 414.

bina ukryl, aby si zachránil život, patrí skôr do vedeckej fantastiky než do parlamentu. Prijatý zákon stanovil, že Pribinov kríž sa zapožičiava slovenským občanom za zásluhy o hospodársky, sociálny a kultúrny rozvoj vždy pri príležitosti výročia vzniku Slovenskej republiky.

Rad Ludovíta Štúra sa spája so zásluhami o demokraciu a ľudské práva, o obranu a bezpečnosť republiky. Udeľuje sa tiež za významný prínos v oblasti politiky, riadenia a správy štátu, vedy, techniky, školstva, umenia, kultúry, športu a za šírenie dobrého mena Slovenska v zahraničí.

Križ Milana Rastislava Štefánika predstavuje symbolický návrat k Radu Sokola. Patrí medzi dnešné štátne vyznamenania Slovenskej republiky a zapožičiava sa občanom „...ktorí sa s nasadením vlastného života zaslúžili o obranu SR, o záchranu ľudského života alebo záchranu značných materiálnych hodnôt.“²⁶⁶ Sokol patrí popri orlovi k pernatcom, ktoré väčšina občanov vníma ako charakteristické vtáky slovenskej fauny. Stretávame sa s nimi v literatúre, ľudovej slovesnosti, piesňach, rozprávkach, sú ochrancami a pomocníkmi národa v ťažkých časoch. Sokol je symbol „...ladného, svižného letca, bystrého lovca i prítulného pomocníka a posla“, ale aj „...odvahy, bystroti a rýchlej orientácie slovenských mužov“²⁶⁷. Štefánikova láska k výške, lietaniu a oblohe je všeobecne známa a keďže on sám si vybral sokola ako stelesnenie slobody, pri vizualizácii vyznamenania nesúceho jeho meno nebol v roku 1993 dôvod meniť túto symboliku. Sokola s rozpäťými krídlami a lipové ratolesti dopĺňa na vyznamení Štefánikov profil a jeho krédo VERIŤ – MILOVAŤ – PRACOVAŤ.

V parlamentnej diskusii k návrhu zákona o štátnych vyznamenaniach č. 37/1994 patril Štefánik k najmenej kontroverzným osobnostiam. Napriek tomu poslanec za KDH F. Mikloško nezabudol kriticky poznamenať, že Štefánik bol zástancom čechoslovakizmu, patril k slobodomurárom²⁶⁸ a pravdepodobne len omylom zabudol dodať, že sa hlásil k evanjelickému vierovyznaniu, čo veru nezodpovedá ideálom hrdinu podľa kritérií KDH. V rámci alternatívnych návrhov názvov štátnych vyznamenaní s vylúčením mien osobností sa v prípade Štefánikovho kríža objavilo pomenovanie Kríž ochrany republiky a občana alebo Občiansky kríž.

²⁶⁶ Zákon NR SR z 2.februára 1994 o štátnych vyznamenaniach č. 37/1994 Z.z. § 6 (1).

²⁶⁷ Solivajsová, Z.: „Moje symboly“ in: *Slovenské pohľady*, č.8/1993, s.123.

²⁶⁸ Pozri protokol z parlamentnej diskusie k návrhu zákona o štátnych vyznamenaniach 28.januára 1994, s. 413.

Napriek tomu, že poslanci v parlamentných výboroch navrhli alternatívne názvy vyznamenaní, prijatý zákon ich nezohľadnil ani v jednom prípade. Išlo o nasledujúce návrhy: pomenovania: Rad Slovenskej republiky namiesto Radu Andreja Hlinku, Národný rad za demokraciu a ľudské práva namiesto Radu Ľudovíta Štúra, Kríž ochrany republiky a občana (resp. Občiansky kríž) namiesto Kríža Milana Rastislava Štefánika a Kríž sociálnej a kultúrnej prosperity (resp. Kríž rozkvetu) miesto Pribinovho kríža. Niektorí poslanci vtedajšej vládnej koalície (napr. Ivan Hudec) dokonca argumentovali tým, že vo väčšine štátov Európy sa najvyššie štátne vyznamenania neoznačujú vlastnými menami, ale majú skôr všeobecné názvy a vyslovili obavu, aby „...potom všade nepokladali naše vysoké štátne vyznamenanie za niečo druhoradé“.²⁶⁹ Fakty potvrdzujú, že snemovňa si uvedomovala kontroverznosť prijatého zákona, a hoci sa v tom čase prehlbovala politická polarizácia medzi stúpenkami Vladimíra Mečiara a demokratickou opozíciou, v názoroch na národné dejiny a významné osobnosti prišlo k vzácnej zhode „otcov – zakladateľov štátu“ z radov HZDS a ich spojencov z radov kresťanských demokratov.

Slovensko má teda dnes štyri druhy osobitných štátnych vyznamenaní: dva rady (Bieleho dvojkríža a Ľudovíta Štúra) a dva kríže (Milana Rastislava Štefánika a Pribinu). Ich udeľovanie či zapožičiavanie vyvoláva z času na čas otázku späté predovšetkým s výberom ocenených; vyskytujú sa pripomienky, že vyznamenaní jednotlivci sa nestotožňujú s odkazom osobností, ktorých meno nesie udelený rad či kríž. Vlnu rozhorčenia vyvolalo v roku 1998 rozhodnutie vlády Vladimíra Mečiara udeliť takmer všetkým poslancom HZDS rôzne stupne Radu Andreja Hlinku za zásluhy o vznik Slovenskej republiky. Funkcia prezidenta republiky ostávala v tom čase neobsadená, takže vyznamenania v zastúpení prezidenta odovzdával predseda vlády. Rituálny akt sa uskutočnil v posledných dňoch Mečiarovej vlády a mal charakter „truc podniku“ s cieľom potvrdiť zásluhy Mečiara a jeho stúpenkov pri budovaní nového štátu.

V januári 2002 spôsobilo verejný rozruch ocenenie Jozefa Mikuša Pribinovým krížom I. triedy. Na vyznamenanie ho navrhol vtedajší minister spravodlivosti Ján Čarnogurský, ktorému očividne neprekážalo, že Jozef Mikuš bol vysokým štátnym úradníkom Tisovho režimu, zaujímal xenofóbne postoje voči Židom, Čechom a iným národom a protifašistické Slovenské

²⁶⁹ Ibid., s. 418.

národné povstanie považoval za národnú katastrofu. Spory na politickej úrovni sprievádzalo kontroverzné hodnotenie činnosti vyznamenaného v kruhoch historikov. Jedna skupina sa verejne pohoršovala nad ocenením a tvrdila, že je „zneuctením vážnosti vyznamenania“²⁷⁰, kým druhá Mikušovo vyznamenanie privítala s argumentom, že v období Slovenského štátu vykonával iba rutinnú činnosť slovenského diplomata a nacistickú ideológiu verejne odsúdil už v roku 1935.

Nájsť optimálny spôsob vyrovnania s vlastnými dejinami nie je veru ľahké. Platí to nielen pre Slovensko a ostatné štáty, ktoré prekonali komunistický experiment, ale aj pre krajiny s dlhodobými demokratickými tradíciami – spomeňme spor historikov o známu novelu Günthera Grassa „Im Krebsgang“ (Račím krokom) v Nemecku. Napriek tomu, že ide pritom o odlišný politický a kultúrno-historický kontext, stále je to neuzavretá kapitola vlastných dejín, rekonštrukcia historickej pamäte a reinterpretácia jednotlivých udalostí a aktérov. V prípade slovenských štátnych vyznamenaní sa tiež stretávame s diskusiami o historických obdobiach a osobnostiach, na interpretácii ktorých sústavne viazne konsenzuálny výklad dejín. A pritom sú to postavy, po ktorých sú pomenované štátne vyznamenania, námestia a ulice a ich pamiatku si pripomíname prostredníctvom štátom určených sviatkov či pamätných dní.

²⁷⁰ Pozri sériu článkov v denníku *SME* zo 16. a 30. januára 2002.

Namiesto záveru

Moje úvahy o politickej symbolike Slovenska smerujú k tvrdeniu, že aj keď si uvedomujem, že národná identita, kolektívna pamäť, mytologické narácie, symboly a rituály nezávisia priamo od politiky a jej reprezentantov, držiteľia moci disponujú prostriedkami, ktoré dokážu výrazne ovplyvniť charakter týchto fenoménov. V prípade Slovenska ide dodnes o zápas medzi obhajovaním konzervatívneho a izolacionistického charakteru krajiny a liberálne demokratickými hodnotami a otvorenosťou spoločnosti. Keďže sily stúpencov oboch krídel sú takmer vyrovnané, nedá sa jednoznačne predpokladať, či Slovensko opäť nezaznamatkuje a prestane byť čitateľné ako zjavne proeurópske. Nebolo by to prvý krát v dejinách, keď sklamalo.

Štúdium politickej symboliky ma priviedlo k nasledujúcim tvrdeniam, z ktorých niektoré majú všeobecnejší charakter, iné sú odrazom zvláštností slovenského vývoja.

- Každá zmena politického režimu vedie aspoň k čiastočnej zmene symboliky, ku ktorej sa nový establishment hlási. Vznik nového štátneho útvaru umocňuje intenzitu a charakter zmeny existujúcej politickej symboliky;
- Zvyčajne platí, že symboly, ktoré sa v pomyselnej hierarchii nachádzajú vyššie (sloboda, demokracia, národná bezpečnosť) vnímajú ľudia menej kontroverzne alebo dokonca konsenzuálne na rozdiel od symbolov, ktoré sú na nižších priečkach hierarchie (transformácia, prezident, trhová ekonomika, liberalizmus). Ak sa tieto dve skupiny symbolov dostanú do konfliktu, obyčajne dominujú tie všeobecnejšie, vyššie, na ktorých sa verejnosť ľahšie dokáže zhodnúť. V prípade Slovenska tento vzťah neplatil. Dokonca aj symboly a mýty späté so štátnou nezávislosťou, národom, národnou identitou, národnými záujmami viedli k rozdeleniu, ba až polarizácii či triešteniu spoločnosti;
- Politická konštelácia síl, ktoré stáli pri kolíske štátu, výrazne poznačila imidž Slovenska. Túto pečať nesie Slovensko dodnes a postupne sa z toho stal stereotyp v smere dovnútra, ale i navonok krajiny. Potvrďuje to napríklad charakter štátnych sviatkov a pamätných dní, pomenovanie a symbolický kontext štátnych významenání, ako i významná časť verejného diskurzu týkajúca sa smerovania Slovenska v rámci európskych štruktúr;

- Skúmanie politickej symboliky nemôže obísť rozhodujúcu úlohu elít, ktoré kontrolujú, moderujú a tematizujú verejný diskurz;
- Politická symbolika na Slovensku ostáva v rovine konfrontácie hrdinov versus martýrov: národ sa zachoval napriek všetkým úkladom, pretrváva mýtus tisícročnej poroby a plebejskosti, traduje sa panteón slovenských martýrov, ktorí skončili tragicky (Štúr, Štefánik, Dubček);
- Sústavne prežíva celý rad mýtov a symbolov, ktoré sa opakujú v rôznych kontextoch aj v iných krajinách, ani jeden nie je typicky iba slovenský, napr. krajina v srdci Európy, oáza pokoja, holubičí národ, pohostinní ľudia, náklonnosť k alkoholu, atď.

Otázka či a do akej miery možno merať vplyv symbolov a mýtov na politickú orientáciu populácie je zaujímavá, ale odpoveď nejednoznačná – ide o dlhodobú záležitosť, o presadenie určitého výkladu dejín cez učebnice, neformálne kanály, rôzne typy narácií. Rovnako problematické je očakávať, že kolektívna pamäť sa dokáže vyrovnáť a vzdorovať manipulatívnejmu vplyvu elity a médií. Meranie účinkov zavedenia nových rituálov, mýtov a symbolov, reinterpretácia dávnych i nedávnych dejín, rekonštrukcia historickej pamäte sa nedá potvrdiť alebo vyvrátiť nijakými osvedčenými výskumnými metódami. Sledovanie dominantných tém verejného diskurzu v jeho najrozmanitejšej podobe aspoň čiastočne odкрýva to, čím ľudia žijú, čo preniklo do ich vedomia, a čo považujú za vhodné spôsoby riešenia problémov.

Zároveň je zřejmé, že nájst optimálny spôsob vyrovnania s vlastnými dejinami nie je ľahké. Pravda, platí to nielen pre Slovensko a ostatné štáty, ktoré prekonali komunistický experiment, ale aj pre krajiny s dlhodobými demokratickými tradíciami – pripomeňme si spor historikov v súvislosti s románom Günthera Grassa *Im Krebsgang* (Račím krokom) v Nemecku. Uvedomujem si, že ide o odlišný politický a kultúrno-historický kontext, ale aj tu je to stále neuzavretá kapitola vlastných dejín, rekonštrukcia historickej pamäte a reinterpretácia jednotlivých udalostí a aktérov, ktoré sú predmetom verejného diskurzu. V prípade slovenských politických symbolov sa takisto stretávame s diskusiou o tých istých historických obdobiach a osobnostiach, na interpretácii ktorých sústavne viazne konsenzuálny výklad národných dejín.

Samozrejme, že som mohla venovať pozornosť radu ďalších symbolov a rituálov, ktoré svedčia o podobnostiach i rozdieloch medzi cestou k demokracii na Slovensku a v susedných postkomunistických krajinách. Napriek tomu, že Slovensko stálo spolu so susedmi na spoločnej štartovacej čiare po roku 1989, dostalo sa v polovici deväťdesiatych rokov do izolácie a vypadlo z prvej skupiny krajín prijatých do NATO a pozvaných na jednania o vstupe do Európskej únie. V dôsledku zásadnej zmeny charakteru vládnucej garnitúry po voľbách 1998 sa podarilo vymaniť z tejto situácie a dnes patríme medzi rovnocenných partnerov v regióne stredovýchodnej Európy. Hoci z času na čas sa ozývajú pochybovačné hlasy o smerovaní Slovenska najmä vo vzťahu k relatívne vysokej miere korupcie v spoločnosti, nefunkčnému súdnictvu a najnovšie vo vzťahu k migrácii, nič sa nemení na skutočnosti, že populácia na Slovensku i väčšina jej politickej reprezentácie nevidí alternatívu demokratického režimu, hlási sa k jeho hodnotám a čoraz realistickejšie si uvedomuje, že faktor času hrá proti očakávaniam „rýchleho zázraku“. Tak sa síce vytvára priestor pre symboly a mýty populistov a demagógov, ktorí dokážu dočasne vzbudiť plané nádeje, ale vzápätí odchádzajú do zabudnutia. Niektorým trvá odchod dlhšie, iným kratšie. Ostáva len veriť, že nevyhnutná profesionalizácia politickej elity nakoniec povedie ku konsenzuálnej politike a občania Slovenska si nebudú musieť v blízkej budúcnosti opakovať staré španielske príslovie: už vieme, kto sú naši nepriatelia – sme to my sami.

ABSTRACT

Times of regime change or crisis are opportunities to reaffirm, rethink and reformulate both fundamental values and the state symbols, myths and rituals in which they are encoded. These processes can be described as a new form of temporality. Turner describes the state of liminality that exists during transitional periods as a 'moment in and out of time'.¹ In the 20th century, Slovakia experienced nine fundamental changes of regime, and many people witnessed four or five of them before reaching retirement age. These changes had a considerable impact on both political culture and citizens' own perceptions. Historic events, coups and revolutionary changes are often of decisive importance: they can help find the quickest way forward but sometimes they offer shortcuts that end up leading nowhere or backwards.

People become sensitive and subjective when they think about more recent history. Historians and politicians often shape it into a hierarchy of dates and events, but sometimes they simply reject it in its entirety. But the modern citizens living in the 'permanent present-times' should be aware that those one hundred years with their preponderance of changes were neither fruitless nor without impact upon contemporary life.

The changes which took place in the social and political climate in Slovakia after November 1989 – including developments after January 1993 – were full of contradictions. The majority of Slovaks have a rather sceptical view of the early 1990s. This is evident in the succession of names given to the collapse of the old regime. The first poetic term, the 'Velvet Revolution', lost favour very quickly: one year after November 1989, students started to talk about the 'Stolen Revolution'; and afterwards the use of terms like the 'Velvet Revolt', the 'Communist Riot', the 'Palace Revolution', or the 'Jewish-Bolshevik Conspiracy' and other derogatory labels became widespread. The symbol 'velvet' retains its original connotations in the notion of 'Velvet Divorce' used to describe the division of Czechoslovakia: it was an exceptionally civilised and moderate way of managing such a complex event, in contrast to the disintegration of the Soviet Union and Yugoslavia. However, the notion 'velvet' also began to symbolise the opposite: for example, dissidents came to be called 'the velvet grave-diggers

¹ Turner, Victor.: *The Ritual Process*. Chicago: Aldine, 1969: 96.

of democracy', and after some privatisation scandals a 'Club of People Betrayed by Velvet' was established².

In order to shape national memory after 1989, and especially after gaining state independence in 1993, the ruling political elite in Slovakia sought to create a convincing popular narrative linking the 'acceptable' past with the reconstructed post-communist state. Thus they attempted to manipulate the shared experiences and common ideas that together structure collective memory. The predominantly nationally oriented political leadership started to use both socially organised forgetting (exclusion, suppression and repression) and socially organised remembering (the deliberate invention and popularisation of some elements of consciousness). The major goal of this policy was to legitimate the new post-communist independent state, the Slovak Republic.

This national affirmation included the creation of a new collective memory with a negative Soviet, Czech, and Hungarian image and a positive Slovak one reflected in the fate of the Slovak nation in different historical periods. As Slovaks struggled to create a new national present and future for their country, they also sought to rewrite the past they had shared with the Czechs and Hungarians. Socially organised forgetting - a concerted, popular effort on the part of many Slovaks to reduce or deny the Czech and Hungarian contribution to the shared past - certainly played a role creating a new national identity.

Changing anthems and flags, introducing new state insignia, depicting different personalities on official honours and decorations, and celebrating new holidays are all reliable indicators that a regime has been toppled or a new country has emerged. In Slovakia, which experienced a turbulent 20th century, there are many examples of this. In my book I have concentrated only on selected items that show the historical continuity in the design of official state symbols: the flag and the national emblem, the images on banknotes and commemorative coins, the names of state decorations, and the choice of official holidays.

In individual parts of the book I describe the development of official state symbols. To start with, I analyse the symbols and myths on banknotes and coins in modern Slovak history. People usually link the world of

² See: V.Macura: "Samtene Revolution – samtene Scheidung" In: *Deutsche und Tschechen. Geschichte, Kultur, Politik*. Verlag C.H.Beck, Berlin, 2001.

money with rationality and behaviour based on common sense and cold calculation. However, the emotive world evoked by the images on banknotes and coins does not conform to rationality as conventionally understood. Notes and coins have always figured among the significant tools of official memory, which combines rational and irrational elements, and is a mosaic of different historic symbols and myths. This first chapter of the book explains the various themes of public and political discourse about Czecho-Slovak history because the individuals and symbols portrayed on contemporary banknotes and coins are subject to differing interpretations. In the next chapter, I look at the state emblem and flag. Here, the focus is not on arguments about heraldry, but concentrates on the public response to the preparation and adoption of the fundamental symbols of statehood.

The third chapter examines state holidays and other special days, and the various public ceremonies and festivities that mark them. The ritual content of holidays, and the symbols and myths employed, are intended to bolster the legitimacy and authority of either those who enact the myths, or the historical personalities or beliefs to which the given group adheres. Celebrating political holidays is intended to engender emotion and enthusiasm through which people imbibe politics and feel that they understand its aims. At the same time, celebrating holidays moves activities from the private to the public sphere, thereby enabling politics to penetrate into citizens' private lives. Every regime chooses the threads of continuity and the turning points that best correspond to their own image of the past, present and future.

Official ceremonies that honour individuals or groups by awarding them honours and distinctions are another part of the normative and narrative world of political symbolism. They are the symbolic expression of reward for activities strengthen the internal community of values. The most important aspect of each award is undoubtedly its symbolic and ritualistic character, which reflects the dominant system of ideas and the values of the community. The symbolic dimensions of these processes has to be examined in order to understand the social significance of the award of public honours. The fourth chapter of the book is devoted to this.

It is not my aim to replace or reinterpret modern Slovak history. The intention is to analyse the symbolic aspects of politics and to define the basic characteristics of the symbolic image of Slovakia, particularly in the

period after the transition to democracy and the division of the Czecho-Slovak Federation. Since other European countries had some doubts about Slovakia's adherence to democratic principles and values when it became an independent state, I felt my text needed to return to the myths and narratives that help explain the historical context of such evaluations. Recent Slovak history offers many examples of how the concept of nation can be politically exploited and abused for sectoral or party goals, but that does not necessarily mean that it is possible to generalise and consider Slovakia's citizens a 'natural social unit' or a 'nation' that is destined a priori to behave in a certain fashion.

The study of political symbolism led me to several conclusions, some of which are of a general nature, and others that reflect peculiarities of Slovak developments. Every change of political regime leads to at least a partial change in the symbols to which the 'establishment' adheres. The creation of a new state increases the intensity and the character of such changes to existing political symbolism. Symbols that are higher in the ideological hierarchy, like freedom, democracy and national security, tend to be perceived as less controversial than the symbols on the lower rungs of the hierarchy, such as transformation, president or market economy. If the two groups of symbols come into conflict, it is usually the more general, elevated ones about which there is a consensus that prevail. In the case of Slovakia, this has not happened. Even symbols and myths connected to independence, nation, national identity and national interest have been divisive and even polarised society.

The political constellation of forces that existed when the state was founded has left a significant mark on the image of Slovakia, which is gradually turning into a stereotype. Here I am thinking primarily of the Christian, or rather the Catholic, character of the state. For example, if we look at the symbols used on Slovak money, we find that apart from the fifty thousand crown note, all bank notes have religious motives on the front, and there are always church towers on the back. The same applies in the main to national holidays, the names and symbolic context of state honours, and also a considerable part of the public discourse on Slovakia's road to European integration.

In investigating political symbolism one cannot ignore the decisive role of elites, who control and moderate public discourse. In Slovakia, politi-

cal symbolism remains on the level of a confrontation of heroes versus martyrs: the nation survived in spite of all the obstacles. The myth of a thousand years of oppression of common people by foreigners remains, combined with a pantheon of Slovak martyrs who came to a tragic end (Stur, Stefanik, Dubcek). However, there is also a whole range of myths and symbols that are not exclusively Slovak and can also be encountered in other contexts and in other countries, such as self-designation as a ,country in the heart of Europe‘, an ,oasis of peace‘, a ‘dovelike nation‘, or a hospitable people with the inclination to drink too much.

It is interesting to ask to what extent it is possible, if at all, to measure the influence of symbols and myths on the political orientation of the population. Yet there is no clear answer. Expecting the collective memory to withstand the manipulative influence of the elite and the media is also problematic. Nor is it possible to prove whether or not the introduction of new rituals, myths and symbols and reconstructing historical memory has been effective. However, by following the dominant themes of public discourse in its diverse forms it is at least partially possible to discover how people live, what has penetrated their consciousness, and what they think is an appropriate way to solve their problems.

At the same time, it is not easy to find the best way of coming to terms with your own history. However, that is true not just for Slovakia and other states which survived the communist experiment, but also for countries with longstanding democratic traditions.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obr. 1 Tuzex-bon v hodnotě 1 koruna československá (archív autorky).

Obr. 2 Stokorunová bankovka z roku 1920 podľa návrhu Alfonza Muchu, ešte bez slovenského znaku na prsiach leva. Licencia CC-0: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CZE-17-Republika_Ceskoslovenska-100_Korun_\(1920\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:CZE-17-Republika_Ceskoslovenska-100_Korun_(1920).jpg)

Obr. 3 Päťstokorunová bankovka z roku 1923 už so slovenským znakom.
<http://www.mojazbierka.sk/index.php?m=bankovka&id=30> (21.12.2018).

Obr. 4 Dvadsatkorunová bankovka z roku 1926 s portrétom Milana Rastislava Štefánika a Alojza Rašina. KYJAC, P. Slovenskú korunu nahradí euro. 2. časť. In: Biatec, roč. 16, 2008, č. 9, s. 11-16.

Obr. 5 Desatkorunová bankovka z roku 1939 s portrétom Andreja Hlinku. Licencia CC-0: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SK_10_korun_slovenskych_1939.jpg

Obr. 6 Desatkorunová bankovka z roku 1943. Licencia CC-0: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SK_10_korun_slovenskych_1943.jpg

Obr. 7 Tisíckorunová bankovka z roku 1942 so Svätoplukom a jeho synmi. <http://www.mojazbierka.sk/index.php?m=bankovka&id=62&s=zaujímavosti> (21.12.2018)

Obr. 8 Sériá bankoviek zo 60. rokov v hodnote 10, 50, 100 korún (archív autorky).

Obr. 9 Dvadsaťkorunová bankovka z roku 1970 s Jánom Žižkom.
(archív autorky).

Obr. 10 Päťdesiatkorunová bankovka s portrétom Ľudovíta Štúra
(archív autorky).

Obr. 11 Stokorunová bankovka z roku 1989 s portrétom Klementa Gottwalda
(archív autorky)

Obr. 12 Bankovky Slovenskej republiky po roku 1993. (archív autorky).

Obr. 13 Bankovky a mince Slovenskej republiky po roku 1993 (archív autorky).

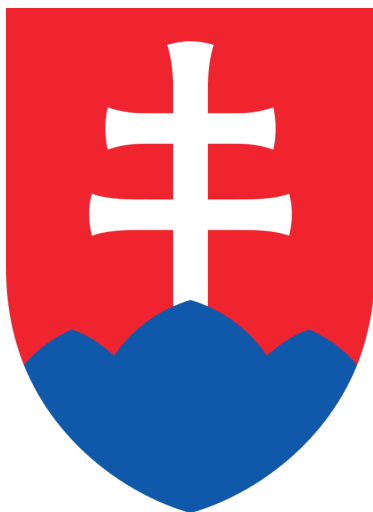
Obr. 14 Znak československých légii za 1. svetovej vojny .

Licencia: CC BY-SA 3.https://sk.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ceskoslovensk%C3%A9_1%C3%A9gie#/media/File:Coat_of_arms_of_the_Czechoslovak_Legion.svg

Obr. 15 Český lev so slovenským znakom – malý štátny znak Československa z roku 1920. Licencia CC-0:

https://sk.wikipedia.org/wiki/S%C3%BAbor:Lesser_coat_of_arms_of_Czechoslovakia.svg

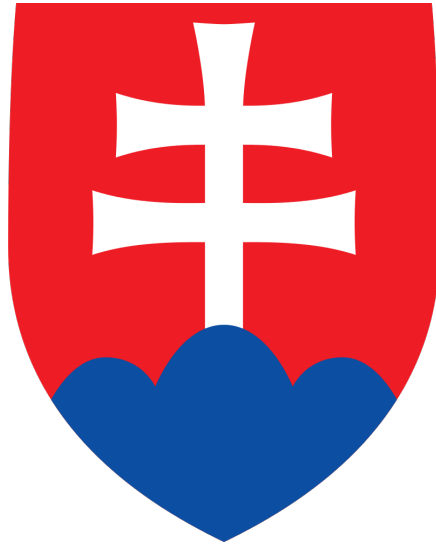

Obr. 16 Štátny znak a zástava Slovenského štátu 1939 – 1945. Autor: User:Arvedui89, User:Perhelion, User:Poznaniak, User:Fry1989, User:Sarang, recoloured by User:3mnaPashkan – Vlastné dielo, Zákon zo dňa 23 júna 1939 o štátnej vlajke, štátnej zástave, štátnom znaku a štátnej pečati. (Slovenský zákonník 1939 r., č. 148), CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=65454351>. [https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_\(1939_%E2%80%93_1945\)#/media/File:Flag_of_Slovakia_\(1939%E2%80%931945\).svg](https://sk.wikipedia.org/wiki/Slovensk%C3%A1_republika_(1939_%E2%80%93_1945)#/media/File:Flag_of_Slovakia_(1939%E2%80%931945).svg) (21.12. 2018)

Obr. 17 Štátny znak a zástava socialistického Československa. Autor: commons: PavelDcs.wiki: PaD – Vlastné dieloZdrojový kód tohoto SVG je validní.Tento vektorová grafika bol vytvorený programom Inkscape., CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=774583>.

https://sk.wikipedia.org/wiki/%C4%8Ceskoslovensk%C3%A1_socialistick%C3%A1_republika#/media/File:Flag_of_the_Czech_Republic.svg (21.12.2018),

Obr. 18 Štátny znak a vlajka Slovenskej republiky od roku 1993.
<http://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/7890/statna-vlajka.html> (21. 12. 2018).
https://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%A0t%C3%A1tny_znak_Slovenska#/media/File:Coat_of_arms_of_Slovakia.svg (21. 12. 2018).

Obr. 19 Rituál prijímania ústavy Slovenskej republiky 3. septembra 1992. <https://domov.sme.sk/c/5672425/o-ustave-hlasovali-verejne-a-menovite.html> (21. 12. 2018).

Obr. 20 Rituálne vztyčovanie slovenskej vlajky 1. januára 1993. <https://dennikn.sk/961464/7-grafov-ukazuje-ze-sa-nam-po-25-rokoch-od-rozdelenia-cnie-po-ceskoslovensku-menej/> (21. 12. 2018).

Obr. 21 Rad Slovenského kríža z roku 1940.

<https://forum.valka.cz/topic/view/55789/Rad-slovenskeho-krize-1940-1945>
(21. 12. 2018).

Obr. 22 Dnešná podoba niektorých štátnych vyznamenaní Slovenskej republiky

(Rad Bieleho dvojkríža, Rad Andreja Hlinku, Rad Ludovíta Štúra).

Podľa: www.ocenia.sk

Silvia Miháliková:

MIESTO SYMBOLIKY V POLITICKEJKULTÚRE SLOVENSKA

Vydanie prvé

Recenzenti: prof. PhDr. Soňa Szomolányi, PhD.
 doc. JUDr. Jana Reschová, PhD.

Vydavateľ: © Towarzystwo Słowaków w Polsce
Sadzba: © Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

© Silvia Miháliková, 2018
© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2018

ISBN 978-83-811-104-1

